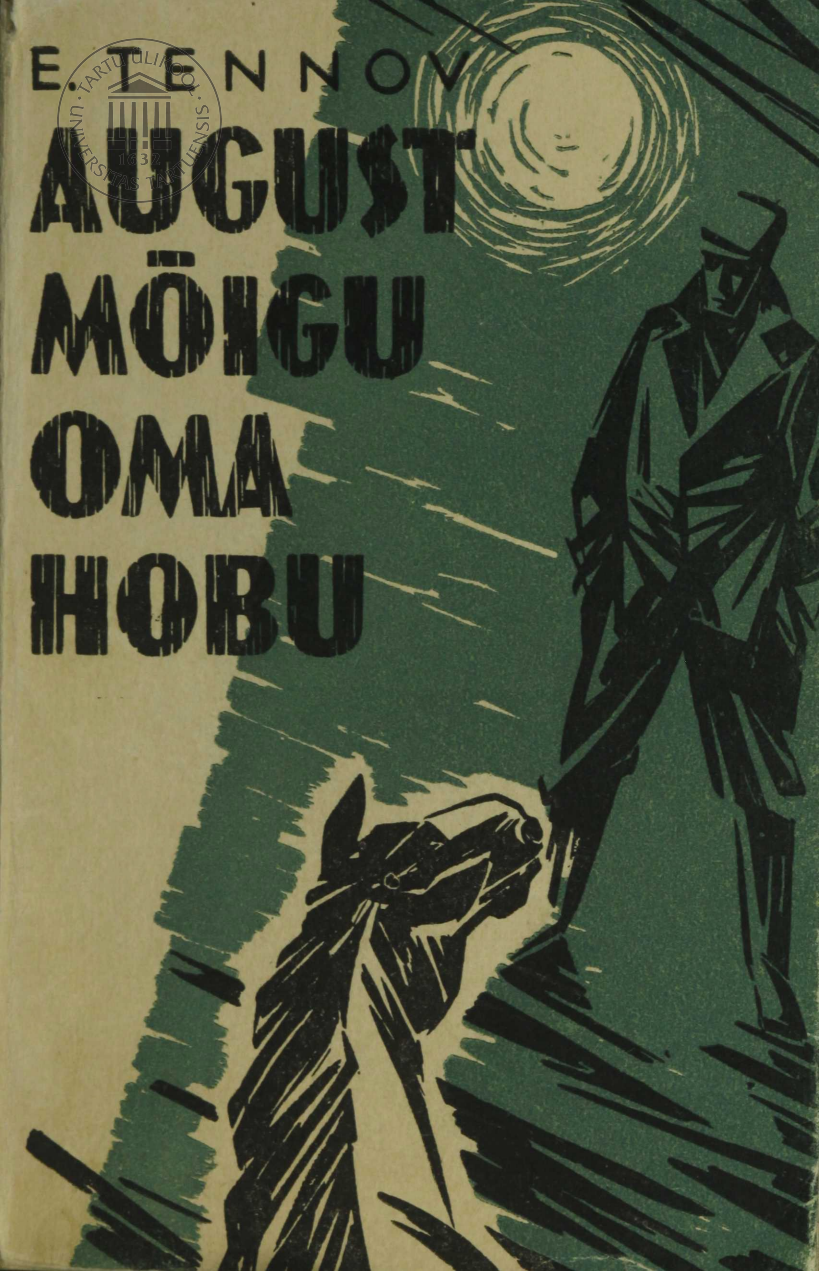
E. TENNO

AUGUST MÖIGU OMA HOBU

Endel Tennov sündis 15. jaanuaril 1926 Virumaal Sillamäel meremehe perekonnas. Pärast sõda töötas tehases «Ilmarine» lukksepana, lõpetades töö kõrval õhtukeskkooli. Hiljem õppis bioloogiat Tartu Riiklikus Ülikoolis ja skulptuuri Tartu Riiklikus Kunstiinstituudis. Töötanud pikemat aega ajakirjanikuna Tallinnas ja Kingissepas (end. Kuressaares).

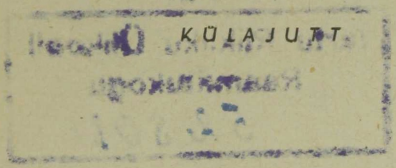
Kirjanduslikku tegevust alustas noorsookirjanduses 1950. a. Mitmeid ta novelle ja lühijutte on auhinnatud kirjandusvõistlustel ja neid on ilmunud perioodikas ja kogumikus «Võitlev sõna».

ENDEL TENNOV

AUGUST MÕIGU OMA HOBU

ENDEL TENNOV

AUGUST MÕIGU OMA HOBU

EESTI RIIKLIK KIRJASTUS
TALLINN 1961

E
T42

2
Tartu Riikliku Ülikooli
Raamatukogu
52801

— Oma hobune, oh sa valu!
(Kitzberg)

I PEATÜKK

1

August Mõik tuli koju hilja öösel. Kuupaistel valendasid tee ääres valmiva kaera põllud, nisu heitis tuhmkuldset helki ja ristikuädal lõhnas magusalt. Aga rukis oli igal pool juba hakkides.

Pikk turjakas mees astus öövaikuses kummisaabaste klohvides. Ta oli vimma vajunud väsimusest, mõtetest ja õlal tolknevast vintpüssist. Juba jälle rukkihakid! Ainult Mõigu ilus rinnakõrgune rukis püsib alles püsti, rasked pead alla kooldunud, ja puudutamisel pudeneb teri pakatanud maale. Just siis, kui niidumasin oli õuel hakkamas, sidujad järgmiseks hommikuks kohale kutsutud, tuli peremehel minna püssiga mööda metsi ja kaugeid külasid kolama. Sest Valuvere vallas oli üle tüki aja jälle metsast inimese pihta tulistatud. Hiiekõnnu külanõukogu esimees Rimm hakanud esmaspäeva pärastlõunal ratsahobusega vallamajja sõitma, metsavahelisel teel sattunud püssitule alla ning hirmunud hobune tormanud koju, purustatud õlaluuga mees hädavaevu sadulas. Ja vallas kamandati kiiresti kokku kõik rahva omakaitse mehed.

Tulija jõudis koduõue. Maja taga voolas kokkukuivanud ojanire omaette tasakesi nurru

lüües. Puupinu ääres seisis ootavalt niidumasin. Vana kastani tume vari laotus üle õue, üle väikese koduse maja. Elutoa aknast kumas nõrka valgust. Mehe tuttava koputuse peale tehti tuli toas heledamaks ja müdiseval jooksusammul tuldi ust avama.

Naine, paljajalu ja särgiväel, tõmbas riivi tagasi ja lippas jälle voodisse. Mees järgnes talle aeglaste, raskete sammudega tagatuppa. Voodipõhja nagisedes kohendas naine tõusmisel segiläinud tekki ja linu. Kummutil põles hoolikalt puhastatud klaasiga õlilamp. Krohvitud ahjukülje ääres kitsas puuvoodis põõnas aastat kolmeteistkümnene poiss kõhuli, tekk ümber pea ja õlgade, tagumik paljas. Isa tõmbas teki ilusasti poja peale, tühjendas väsinud liigutusega püssi ja riputas selle seinale.

«Jõudsid ikka tervelt tagasi. Räägiti, et Hiiekõnnu ja Laanepera poolt kostnud kõva paugutamine,» tähendas naine.

Mees upitas luitunud vihmamantli ja pintsaku sama naela otsa, kus rippus püss, laskus raskelt toolile.

«Jah, sai paugutatudki omajagu. Ise jäime puutumata, kaks bandiiti tõmbasime siruli . . . Pold siitkandi mehed. Luuguse Ats pääses minema.»

«Kas siis tema ka? . . .»

«Ega's võhivõerastel old Rimmi Tõnisega arveid õiendada.»

Mõigu perenaine meenutas, kuidas Luuguse Ats oli vanasti näidendites mänginud ikka õrnu ja luulelisi osasid ja hakkas teda kaitsma:

«Noh, kui inimese elu korrapealt hävitati,

varjab ennast kui metsloom. Eks nii lähe kõige kuldsemgi süda metsikuks.»

«Kuldne süda jah . . . Neljakümne esimesel aastal saatis uusmaasaajaid teise ilma. Käis seal vallamajas tähtsalt ringi, jalad rangis . . .»

«Mis rangis? Pikk sirge mees nagu prints.»

«Sina aga pead mulle igas asjas vasta vaidlema!» torises August.

Et mees tuli tervelt tagasi ja need, kes surma said, olid sootuks võõrad, jahtus perenaise huvi haarangu vastu ning andis maad igapäevastele muredele:

«Rukis variseb juba, kodus tööd kõik ripakile, sina aga luusid, püss peos, mööda metsi.»

«Tean, Teeleke-naisuke, et tööd ootavad, aga mis parata, kui on niisikene aeg, et oma maad peab püssiga kaitsma . . .»

«Ah või niisikene aeg,» osatas Teele Valuvere keelepruuki, kuna ta polnud päritolult kohalik, «et mõni metsavend saab su maa ära vallutada! . . .» Ta haigutas. «Toit on praeahjus, otsi ise. Ja kummikud võta köögis ära — tead küll, kuidas su jalad haisevad.»

August tõusis väikese vastumeelsusega. Võttis kummutilt lambi, ja vasak jalg pooles saapasääres, klõmpsis kööki. Vallamajas olid nad seitsme mehega kolm pudelit krõbedat puskarit ära maitsenud, soojas toas lõi uuesti sees mõnusalt surisema ja üsna istunud oleks see maailma asjadest jutuvestmine oma naisukesega. Nüüd pidi ta jätkama vaid oma mõtetes, kuid sellest polnud ka viga — keegi ei katkestanud ega vaielnud vastu.

Kangutades lusikaga alumiiniumkausist kartuliputru, mis pealtpoolt oli krobeliseks ja kollakaks

kuivanud, seda pekikastmes niisutades ja mehisele suutäiele hapupiima otsa kummutades meenutas ta, et oli seal tagatoas täitsa toredasti öelnud: «... oma maad peab püssiga kaitsma». See tuli küll päris ootamatult keelele, ent tagantjärele tundus märki läinud mitmes mõttes. Eks kirunud ta koduteel ise kaotatud kallist tööaega. Viljad küpsevad järgemööda ja heinagi pole veel hilja natuke juurde teha, sest sügisel saab teine lehm muretsetud, raha on selleks ju olemas. Ei tegijal töö lõpe, pealegi kui põllud ja heinamaad on omad, põliseks kasutamiseks, nagu must valgel öeldud. Aga kas pole ta vahel tundnud, just endiste maaomanikega juttu ajades, pisikest alaväärtust, et tema nagu polegi päris talumees, et need head põllud otse Sõrgatsi küla keskel on talle liiga kergelt, juhuslikult sülle kukkunud. Orunurme talu omanik, kaitseliidu ohvitser, kadus Rootsi — nagu paljud teisedki peremehed pärast lahingute eest evakueerimist enam Valuveresse tagasi ei tulnud. Maad, ehkki mürsuaukudest songitud, oli külluses. Orunurme hooned olid täielikult maatasa, aga talu maal oli säilinud loomaarsti majake, mille omanik arvas, et siin sõjas laastatud paigas ei kujune elujärg kõige paremaks, pealegi oli maja tugevasti kannatada saanud ja ta müüs selle odavasti maha. August Mõik kohendas elumaja enam-vähem elamiskõlbulikuks, lammutas sakslaste punkrid, mille palkidest ehitas hädapärased kõrvalhooned, maareform ja maa põlise kasutamise akt tegi ta Orunurme seaduslikuks omanikuks.

Jah, kerge ja tühine tunduks niisugune peremeheks saamise viis, kui vahel ei vilksataks

mõte peas, et selle saamise eest on palju mehepoegi mulda läinud, palju pisaraid nutetud. August Mõigul jäi küll suur taplus oma maa pärast pidamata. Mobilisatsioonipunktist hobustevooriga maakonnalinna minnes jäi ta vaenlase lennukitule alla ja sai kuuli kopsu. Enne kui omad teda jõudsid haiglast edasi toimetada, oli sakslane platsis. Pärast paranemist sai neljakümnendal aastal antud maatüki ja külavolinikuks olemise eest vallamajas perepoegadelt mõned keretäied vastu võetud ja siis Pärnumaa vangilaagris sakstele turvast lõigatud. Kui veel juurde arvata, et ta pikki aastaid küll sulasena, küll pooleteramehena on võõraid maid harinud, üsna noores põlves siinsamaski suilise näguripäevi näinud, on ehitusmehena teistele maju teinud, ise kindla peavarjuta elades, — siis on ta ju omad praegused peremeheõigused palju suurema vaevaga teeninud kui Orunurme endine peremees, kes sai talu lihtsalt pärimise teel. Ja kui see ei oleks praegu teisel pool Läänemerd, vaid ähvardaks Luuguse Atsi viisi püssiga metsast, küllap siis ehk saaks Teelegi aru, et mees ei käi haarangutel niisama tühja pärast . . .

Nõnda arutles Orunurme peremees sel hilisel öötunnil. Aga mehe mõtted jäid järjest aeglasemaks, sest lusikas oli käinud nobedasti pudrukausi ja suumulgu vahet, olemine muutus raskeks ja tuimaks. Uni nõudis oma osa ka eelmiste ööde eest ning tööd täis päev ei olnud enam kuigi kaugel.

2

Lõikuse aeg edenes päikesepaisteliste ilmadega. Vaid haruharva tõusis põldude kohale pilvemügar, raputas ennast tühjaks ja kadus jälle. See ei pannud aga tööd kauemaks seisma. Teinekord saadeti vihmarabin mööda otse töö juures, konutati veidike kärbise all ja hakati jälle koormat vankrile laduma või redelite roideid sahiseva viljaga katma, nii kuidas kuskil peres tööjärk parajasti käsil oli.

Viljakulda, päikesekulda, lehtede kulda, purpurit, roostepunast ja tuhandeid teisi kirkaid toone oli ohtrasti sel sügisel — kolmandal sügisel pärast seda, kui siin mürsuplahvatused ja kahurite kurgud taevaaluse tahmast suitsu täis pahvisid. Kõrge seljandik, mis Valuvere valla idapiiril mere lähedalt iidse kaldajärsakuna ennast püsti ajab, siis Virvemägedeks nimetatud kolm mügarat moodustab ja seejärel sootasandikuks aegamisi maha liibub, — eks kirendanud see kõik jälle toredates sügisvärvides. Ja võib-olla juba õige varsti on seljandikutippudele taas sirgunud mets ja metsalatvade kohal lasub selgetel päevadel sügavsinine õhuvirvendus, mis väga kaugele paistab ja mis kunagi ammustel aegadel mägedele oma nime on andnud. Aga kui lahingud olid äsja lõppenud ja Valuvere sõjapõgenikud kodudesse tagasi pöördusid, oli Virvemägede laineline turi kõige kurvemaks pildiks siin segimaterdatud maanurgas. Sinendavatest metsadest olid järele jäänud vaid üksikud murdunud tüükad, mis üsna võikalt sirutusid üles mägede armetuilt mustendavailt mügarikelt.

Kuid eks olnud hävinud veel nii mõnigi ilus männitukk mere kaldalt, kaunis kaasik külavahelt, laastamise jälgi oli iga pere õuel ja väljal. Ainult Virvemäed paistsid kõige kaugemale. Pealegi kui inimese eelnev elukäik oli kujundanud koduse majapidamise niisuguseks nagu August Mõigul ja temataolistel, et isegi suurel sõjahävingul polnud sealt midagi nimetamisväärset võtta, siis ei saanudki miski muu nii valdavalt mõjuda kui kodupaiga kõige üldisem väljanägemine.

Mõik oli üks esimesi koju saabujaid. Ei olnud tal siia varakult asja tulla oma laokil varandust kokku korjama ja kohendama nagu taluperemeestel Luugusel või Uustare Sassil, ei tulnud ta ka Roosihärma Antoni viisi soomuse tegemise eesmärgil. Tema oli kaugelt sisemaalt, kus perekond naise sugulaste juures sõjapaos viibis, juba siis siiapoole liikvel, kui siin alles püsse ja suurtükke paugutati. Sest pärast vangilaagrist vabaks laskmist soovisid sakslased temast teha piirikaitse rügemendi sõdati. August aga arvas, et see oleks äsjasele sunnitöölisele liiga suur au, ja hakkas tagasihoidlikult mööda metsi ning kõrvalisi teid Valuvere poole nihkuma. Siin tuttavas maastikus kavatses ta ennast läbi rindejoone poetada. Aga niisugust ettevaatlikku hiilimist polnudki vaja, sest juba enne koduseid paiku tormas rinne talle rüsinal vastu ja kadus kiiresti kaugele seljataha kogu see uue Euroopa krempel.

Nõnda siis sõitis August Mõik koduvalda sisse mööda suurt maanteed. Just nimelt sõitis nagu tulevane kohaomanik kunagi, sest metsast oli ta leidnud, ilmselt sõjaväevoorist mahajäetuna, pisikese kõhna ja karvase siberi täku. Loom oli

hullusti vaevatud, teda tuli enne kõvasti turgutada, kui ta teekäimisel mehega sammu jõudis pidada. Aga varsti hakkasid kilomeetrid jõudsasti edenema, kui puldanmantel oli sadulaks kokku pandud, nööriotstest hädapärased valjad ja ratsutid meisterdatud ning Augusti tolmused säärikud rippusid pikkade koibade otsas mõnusalt otse teekonaruste lähedal. Tihe ja tõtlik samm oli Näsul, nagu August oli hobuse tema esialgse välimuse pärast ristinud.

Näsu tõttu oli August ehk erand selles kodupaiga taasasustamises. Sest muidu tuldi mööda sõjamasinaist segimuljutud teid täpselt samades vahekordades kui siin oli elatud ja siit mindud — kes mitme vankritäie kraamiga, lehmad-lambad vankrite päras, kes vaid kompsuga õlal ja lapsekari jalus keerlemas. Ja nõndasama hakati siin jälle elama-olema.

Endiste eesõiguste tugi, alg- ja jõuallikas — oma maa — see ütles mõne mõjuva sõna Valuvere taasasukate elus ka neil esimestel sisserändamise päevadel. Eks leidnud Mõikki jaamast puruks pommitatud platvormilt niidumasina, mis nüüd tema heinad ja viljad hõlpsasti maha klõbistab; koristas temagi ära mõne sakslaste vaskplekist suurtükirohu tünni, milles pärast oli hea puskarimeskit segada ja lehmale ning sigadele rammusat praaka hoida — haljas märjuke aga rändas paarkümmend kilomeetrit eemale kaevandusasulasse ja selle eest saadud raha on praegu kummutisahtlis (teise lehma ostmise jaoks) kaugelt rohkem kui väheste või- ja pekikilode müügist kogutud rublasid. Juhtus siis kätte veel nii mõndagi pärastiseks majapidami-

seks kasulikku, kuid see ei olnud kogumine, vaid juhuslik leidmine. Sest polnud tal alguses veel aimu, kuskohal või mismoodi saab elamine sisse seatud. Hoopis rohkem askeldamist oli näiteks Luuguse Mihklil, kellel endine ja pealegi tugev elujärg sees. Tema vedas head ehitusmaterjali sakslaste poolelijäänud kindlustusvööndist, kogus kokku palju kasulikku jõuka mehe oskusliku ja ettenägeliku vaistuga. Pealegi kõik see, mis leidus omal maal, kuulus ettekirjutamata seaduste järgi ka sel üürikesel valitsuse ja võimuta ajal omanikule.

Leidus küll ka neid, kes omandi seadust alati ei austanud. Roosihärma Anton, endine külakingsepp, kes oli sõja ajal avastanud endas spekulandi ande ja hakanud igasugusest kraamist lugu pidama, nuuskis koguni võõrastes, alles elaniketa majades. Kuid sellest tuli hiljem palju pahandust. Esimeste kojutulijate hulgas oli keskmise korraliku koha omanik Aleksander Uustare, ehk nagu ta ise ennast tutvustas: Uustare Sass Virumaalt. See oli tuntud suur töömurdja ja igati oma elujärje eest hoolitseja, kuid mitte eriti järjekindel. Tulnud alguses üksinda kodupaika elamist kohendama, leidis ta varsti oma metsast saksa sõjaväe voorivankri, milles peale muu kraami oli vitstest korvis päratu suur kunstkonjaki pudel. See suupärane leid pani tarvilikud toimetused tükiks ajaks seisma. Ja kui mees jälle meelemõistusele tuli, peamiselt oma käbeda teisepoole kohalesaabumise tõttu, oli vanker kadunud. Mitmed olid näinud, kuidas pisikesekasvuline Roosihärma Anton seda enda järel kodu poole vedanud. Uustare Linda, kes perekonnas tasakaalustas mehe

tihti kõikuma löövat ettevõtlikkust, ei jätnud asja niisama. Vähemalt vankri pidi Roosihärm tagasi andma, ehkki marmelaadipütid ja gemüüsepurgid jäid suuremas osas temale, sest Uustare Sass oli neid vaid vilksamisi näinud ega olnud kuigi kindel nende hulga suhtes.

Nii oli kohe pärast suurt sõda.

Siis tulid uued seadused, maa jagati ära ja hakati hoolt kandma selle eest, et igaüks seda ise hariks, et kaoks sülaste, päeviliste ja popside põline seisus. Valjult ja otsustavalt hakati vanu seaduspärasusi ja vahekordi väärama, kuid nende juured olid sajandite sügavuses, neil oli visa püsimisjõud. Seda tundis August Mõik tihti terve valutava kehaga, kui seljataga oli pikk tööpäev, mis teda endise maatamehe olukorrast vaevalt oli edasi viinud. Sest jälle oli Teele teinud päevi kuskil talus kas seemnelaenu või seapõrsa eest ja oma võssakasvanud heinamaal oli August üksi vikatiga vihtunud harvu jussiheina kõrsi. Häbi ja südamevaluga on August vahel mõelnud, et tema kui valla aktivist ja rahva omakaitsemehena seadusesilm peab kodupuskarit müütama, et osta mõnd tühist majapidamiseset, mis kõige kehvemaski vanatalus juba isaisadest saati olemas.

Aga kõigest hoolimata kujunes ja kasvas Mõigul ikkagi oma majapidamine. Mullu ehitas August loomalaudale lisaks veel midagi aidataolist, sest vilja- ja jahukotid, lihaastja ning muu sedalaadi kraam ei mahtunud enam ära elumaja esikusse ja sahvrisse nagu isikliku põllupidamise esimesel ja teiselgi sügisel. Need kõrvalhooned

— pisikese sauna pikendusena punkripalkidest ehitatud laut ja saelaudadest panipaik rohuaia ääres, mille lamedaviiluline tõrvapapiga kaetud katus vaevu ulatus üle sireli- ja jasmiinipõõsaste —, need tundusid küll kaunis armetutena, eriti sellepärast, et üle välja vaatas neile vastu Luuguse vägev paekivist karjalauda ots, taamal üle õunapuude kõrgusid rehealuse ja aida katused. Kuid Mõigu pere oli selle kontrastse pildiga harjunud, see ei teinud asja siinpool sugugi halvemaks, et sealpool põlde ja piiripeenart kõik rohkem kombes oli.

Nüüd polnud Mõigult juba aastapäevad keegi teistele taludele päevi teinud. Koguni Tupsi poiss, kes pärast seda, kui ülemullu sügisel bandiit nende aknasse automaadi tühjendas ja ema ning valla täitevkomitee esimehest venna surmas, natuke imelikuks jäi, käis üsna sageli Mõigul abiks. Tasuks künnab August üles tema pisikese kartulimaa, ajab vaod ja muldab. Teele jälle teinekord parandab ja peseb poisi riideid. Kiirel heina- ja lõikuseajal kõlbab oma Peeter ka juba rohkemaks kui lehma järele vaatajaks. Regi ja vanker, sahad ja äkked on Mõigul omast käest võtta. Ja kui August nüüd vahel lapiku sõjaväekalonne täie samagonni Roosihärma Antoniga kaevandusasulasse saadab, ei piina teda sealjuures ka südametunnistus, sest see toiming pole ju enam kõige suuremast hädast peale sunnitud . . .

Augusti esmaseks peremeheuhkuseks oli Näsu. Ta polnudki ammu enam mingi «näsu», vaid igati esmajärgulise välimusega hobune. Liha oli kasvanud tihedalt tema naha ja kontide vahele

ning paisutanud looma igas mõõtmes märksa suuremaks. Sile karv läikis punakalt kumeratel külgedel ja pehmel kaelal, vormikatel tuharatel aga tõmmult nagu küps kirss. Kui külamehed talvel metsaveos käisid, oli Mõigu hobune ehk vooris kõige madalam, kuid see ei käinud sugugi koormate kohta. Kõval teel polnud Näsu teistest parem ega halvem, kuid kändude vahel sügavas lumes, pehmepõhjalisel metsarajal oli ta üle valla hobune. Kui suured soliidsed veoloomad nõutult seisma jäid või piitsahoopide all ainult abitult rabelesid, tõmbas Näsu rinna õhku täis ja asus vapralt lumes või mudas vedama. Pead oma kärmete sammude rütmis kaasa jõnksutades, nii et tukk ja lakk aina lendlesid, rühkis ta justkui läbimõeldud liigutustega, ilma meeleheitlike hüplemisteta ikka kõvale maale välja.

Aga seesama Näsu, kes Augusti peremeheväärikuse mõnikord üsna kõrgele tõstis, kiskus selle teinekord ka hoopis maha. Kui August oma hobuse keerulist iseloomu veel kuigi hästi ei tundnud, juhtus mõnigi kord niisugune lugu: sõit läheb mööda maanteed paraja sõrgiga, vanker vurab ühetasaselt, ohjad vankri põhjas või põlvedel, otsib August suitsukraami taskutest välja ja hakkab plotskit keerama. Seal märkab Näsu järsku teeäärsel karjamaal hobuseid söömas ja ilma vähimagi ettevalmistuseta, mis peremeest hoiataks, sööstab tee pealt ära, ise läbilõikavalt hirnudes. Ohjad on lipsanud vankri alla ja August on üsna täbaras olukorras, sest Näsu kihutab täies traavis karjamaal söövate hobuste suunas, küsimata sellest, kui künklik või auklik maa vankri rataste all on. Ja harilikult

leidub ikka sellistel puhkudel pealtvaatajaid rohkem kui vaja! Hea küll, kui täkust loom veel hobuste peale jooksma pistab, aga palju hullem on, kui ta niisama tormakalt ja samasuguse sõjakisaga teeäärset lambakarja ründab. Sedagi tegi Näsu, kui tuju tuli.

Hobuse niisugustest tempudest ja tujudest otsustas August üle saada sel viisil, et kutsus ühel õhtupoolikul loomavelskri ja paar külameest appi. Tugevate köite abil tõmmati Näsu lauda taha maha ja polnud tal teha muud, kui vaid nohiseda ning köidetud kehaga tagajärjetult jõnksutada, kui velskri vahedad riistad ta tuharate vahel õiendasid.

Pärast seda oli Näsu tükk aega väga vaikse ja häbeliku olemisega. Ei olnud ta enam siberi või tatari või mongoli täkk, nagu asjatundjad tema päritolu üksteisest erinevalt määratlesid, vaid lihtsalt Mõigu Augusti ruun. Selline vägivaldne alandamine ei suutnud siiski päriselt muuta Näsu ürgjõulist karakterit. August ei tohtinud küll öelda, et Näsu veelgi tikuks hobuste või lammaste peale tormi jooksma, aga tema paljudki tembutused tulid vähehaaval tagasi.

Kuulus juba Näsu endiste tegude ja tempude juurde, et kui tööpäev oli pikk ja oma raskuses ühetooniline, hakkas ta vaheldust taotlema. Jäi lihtsalt seisma ja vaatas üle õla tagasi niisuguse näoga, et vedagu peremees ise kui tahab. Vaheldus seisis muidugi ainult selles, et ta sai mehise keretäie. Kuid seegi paistis tema meelest parem olevat kui mitte midagi. Pärast seda, kui ta oli lahti rakendatud ja põhjalikult läbi uhutud, ning

kui tal ei õnnestunud putku panna, töötas ta jälle vaheaegadeta ja viperusteta.

Niisama algas see ka täna niidumasina ees, kui kaerapõllul jäi teha veel vaid mõni ring.

Laenutuspunkti suur roostekarva mära proovis vemblavihina peale veel vapralt tõmmata, aga kaaslane oli kindlalt otsustanud, et seks korraks aitab.

August ronis masinaistmelt maha, viskas peene kasevembla kui ilmselt kasutu eseme kaugele. Riivanud Näsut vaid põgusa vihase pilguga, suundus ta sõnalausumata põlluveere poole. Näsugi saatis eemalduvat peremeest ainult üürikese vaatega silmanurgast ja langetas pea, justkui oleks ta rusutud sellest, mis nüüd tuleb, mille käiku ta päris täpselt ette teadis. Ainult laenutuspunkti mära ei saanud millestki aru, rapsas sabaga reitelt kärbseid ning küünitas oma suurt kandilist pead kaeralatvade poole.

Peremees seisatas oru kaldal. Juba Orunurme nimigi viitab sellele, et järskude kallastega kunagine jõesäng talu põhjapiiril on tema tähtis ja oluline osa. Oru põhjas on rammusat musta mulda rohkem kui kõige paremini haritud ümbruskonna põldudel, kus paeklibud kipuvad ikka maa põuest lagedale tulema. Endine peremees oli tuulevaiksesse orgu rajanud suure puuviljaaia — oma jõukuse aluse. Nüüd olid viljapuud hävinenud. Kuid endiselt kasvas orus lopsakas hein, mida Mõik kogus igal suvel kuhja või kaks, nõnda kuidas aasta heinakasvu poolest juhtus olema. Oru nõlvadel kasvas kohati tihe lepik ja toomevõsa, kus tüvede ümber ristlesid humalaväädid. Kaldail kõrgusid võimsad saared, jala-

kad, sammaldunud põllukivide ümber paakspuu- ja pihlakapuhmad.

Erepunaste kobaratega ehitud pihlakate juurde oligi Augustil praegu asja. Silmanud paraja võsu, lõikas ta taskunoaga selle paari ropsuga maha ja laasis oksad. Siis sammus tagasi hobuste juurde.

Ehkki ta teadis, et heaga proovimisest midagi kasu pole, ronis siiski masinale tagasi ja nõõtas malakat viibutades.

Roostepruun mära oli ametis kaera nalpsimisega, mis suuraudade ja rakmete tõttu edenes visalt, ehmus nüüd ja tegi järsu liigutuse ettepoole. Tõmme oli nii ootamatu, et Näsugi pidi paar sammu kaasa astuma. Kuid veendunud, et see lõgisev riistapuu tuleb endiselt väga raskelt järele, peatus kohe. Mehine nähvakas laudjale oli vana tuttav, kuid ta vaatas nagu imestades üle aisaotsa peremehe poole ja see oligi kõik.

August tuli uuesti maha, seadis jalad toekalt harki, tõstis madjaka kahe käega pea kohale. Järgnevaski polnud Näsule midagi uut, ometi hüppas ta kõrvale, surudes paarilise kaera. August haaras Näsu suukõrvast. Hobune ajas pea kõrgele püsti, mees viibutas rusikat ta koonu all ja vandus rängalt.

Natuke eemal panid Teele ja Tupsi poiss kaeru kokku. Nad peatusid töös, naine hõikas kilavalt:

«Olen sulle ammugi öeld, et müü see tembutis maha ja muretse tõsine hobune.»

«Öeld, öeld . . .» pomises August. «Oled sa ühtki hobust müünd vai ostand . . .»

Siis käratas valjusti:

«Teil jätkub seal tegemist küll, mis te siia vahite!»

Ta rakendas Näsu lahti, viis oru kaldale ja sidus ohjarihmaga saaretüve külge. Loom timpis ärevalt, kuni peremees mahaunustatud malaka järele tõi. Kunagi ammu on Näsul õnnestunud paaril korral ennast lahti rabelda. Selle peale läheb ta iga kord välja, kuid enamasti jääb kaotajaks pooleks. Tänagi on ohjarihm uus ja tugev. Aga vemmalgi käib täna erakordselt valusalt ja tihedalt, sest Augustil oli õhtupooleks mõeldud veel mitu tarvilist tööd peale kaeralõikuse.

Näsu tormas ette- ja tahapoole, põikas külgedele, kuid köidik oli lühike ja malakas pikk. Siis järsult tagasi hüpates ja sealjuures ennast püsti ajades raksatas rihm katki ning loom lendas peaaegu uperkuuti. Kuid ta oli kohe jalul ja kapjade alt tängust mulda õhku lennutades eemaldus kiiresti sellest ebamugavast paigast.

August võttis soni peast ja pühkis laubalt higi. Nii — nüüd on paar tunnikest hooleta.

3

Alles õhtu eel saadi Mõigul nii kaugele, et August läks laenutuspunkti hobust ära viima.

Hobulaenutuspunkt asus Virvemägede jalamil, kunagises Valuvere mõisas. Sõda oli siin kõik kõvasti segi tuuseldanud, kuid müüre oli ka püsti jäänud ja sõjajärgses lagedas Valuveres olid needki tükk asja, neid ei täidud jätta niisama murenema. Siia oli sisse seatud hobulaenutuspunkt ja masinaühistu.

Andnud hobuse üle, astus August korraks sepikotta sisse. Niidumasinal olid mõned poldid-vindid maas, sepp, hea mees, ehk annab uued poldid. Sepilisi oli täna päris mitu, oli Sõrgatsi mehigi. Parajasti rautati ühe Rannanuka küla mehe suurt musta täkku. Uustare Sass, kelle ihuramm oli vallas tunnustatud, hoidis rautatavat esijalga, kuid mees näis veidike vintis olevat ja hoidmine ei läinud kõige paremini. Peremees ise askeldas kabja kallal, kuna sepal polnud ilmselt aega. Kleenuke Roosihärma Anton, jalgratta rehv käes, keerles hobuse ümber, justkui tahaks meestele appi minna, aga ei leia õiget kohta, kust kinni hakata.

Kui August parajad poldid kätte leidis, oli täkk rautatud ja mehed istusid paja seina äärde suitsu tegema. Augustki toetas enda mügarikule munakivile istuma ja võttis vastu Roosihärma pakutud paberossi, mis tundus vesine kodutubakaga harjunud kopsudele.

Vahepeal oli Sõrgatsi meestega ühinenud vana Tohvri Joosep, vatijopp seljas, kõhn sinisejooneline nägu suure nokkmütsi varjus. Tohvrit tunti omaaegse jõuka mehena ja erakordse ihnuskoina. Oma kolme poega oli ta hullupööra taga ajanud, need olid hambaid kiristades oodanud, et küll vanamees varsti talu neile pärandab, siis läheb elu lahedamaks. Kuid Joosep ei mõelnudki niipea kohta käest anda. Siis läksid pojad ühtejärge saksa sõjaväkke, üks jäi Narva jõe äärde, teised kadusid koos sakslastega ja kuuldavasti elunesid nüüd kuskil Läänes. Vanamees aga hakkas tundma, et tema tund ei või enam kaugel olla, jaks kadus kehast, kuid talu polnud kellelegi üle

anda. Seepärast otsis ta alati, kus rahvast koos oli, et kuulda, kas pole uut valitsust tulemas, mis tema pojad kodumaile tagasi tooks. Täna oli Tohvril veel teinegi mure — naine oli esmakordselt elus haigeks jäänud.

«Kuuet päeva sirakile maas,» kaebas ta kiunuva häälega, «ei lüpsa lehmi ega sööda sigu . . . ei sööda. Läheks siis oma sugulaste juurde, mina muudkui toida ja passi — võhivõerast inimest . . . võhivõerast.»

Mehed mugistasid naerda. August tähendas tõsise etteheitega:

«Mis võeras ta siis sulle? Eluaeg ühes elatud.»

«Tal omad sugulased,» tänitas vanamees. Ja ähkinud ning õhanud mõne korra, alustas vana laulu:

«Rääkisivad, et see kuu pidi ikke muudatus tulema, ei midagi! Koht läheb käes raisku . . . läheb raisku. Ei mina jõua enam, pojad kodu ei pääse . . .»

«Mida sa sene koha perast vingud,» tähendas Uustare Sass; ta viskas laia valuvere murrakut ürgsemalt kui kõige vanemadki mehed siinkandis. «Küll tuleb kolhoos ja võtab koha vasta.»

See märkus viis Joosepi välja üheplaanilisest kiunumisest, ta hääl läks tooni võrra kõrgemaks:

«Võtjaid leiduks alati, aga igaühele ei anta . . . ei anta. Ega minu krunt üksi. Keik elu läheb raisku, kui muudatust ei tule. Näe, sina, Sass, olid ka enne ontlik mees, aga nüüd muudkui nena täis, ühtelugu täis.»

Uustare pea nõksatas püsti, silmad läksid pungi. Tema jämedajoonelises näos pilkusid väikesed kollakaspruunid silmad, mis imestumise või vihas-

tamise korral tardusid järsku, muutusid väga ümaraiks ja pungitusid tükk maad väljapoole. Nähtavasti kibeles tal keelel torkav vastus, kuid jättis siiski ütlemata, viskas käega ja vaatas huvitult Rannanuka mehe täku erakordselt laiu kapju. Oma joomise kohta tavatses ta ise öelda: «Ninda kui sakslaste ajal sai akketud seda samakat treima, ei ole enam selget päiva nähend.» Küllap ta liialdas, sest tööd olid tal alati joones, külvid ja koristused ikka esimeste hulgas tehtud. Liialdamine tuli sellest, et ses jõulises mehemürakas oli midagi heitlikku, ta võis enesesüüdistuses kurjal kombel piinelda ja haliseda. Kui oli seljataga mehine mürgel, kodu pahandust täis, majandusel ja tööjärjel tõhusad augud sees, võttis Sass pea pihkude vahele ja istus niiviisi üsna kaua. See pea, millel kõrvade juures olid õlekarva juuksepuhmad, pealael läikiv laik ja lauba kohal jälle kähar tutt, paistis tüseda turja ja jämeda kaela otsas niigi väike, laiade kämmalde varju kadus aga hoopis ära. Ning siis kostis päkkade vahelt ahastav pomin: «Kas tõeste Uustare Sass Virumaalt peab viinale alla jääma . . .?»

Nüüdki oli tal peatäis ära lahtumas, uljus asendumas kahetsusega ja seetõttu jäi Tohvri vana ilma parajast vastusest. Kogu see «muudatuste» teema oleks ehk olnud sedapuhku lõpetatud, Tohvergi ainult ohkis ja nuuskas kahe näpuga nina. Kuid sõna võttis Roosihärma Anton. Tema oli mitmesugustel kaubaretkedel laiemalt ringi liikunud ja kui tuli juttu maailma asjadest, ei võinud ta oma sõna ütlemata jätta. Lirtsanud kollaste hammaste vahelt sülge, seletas ta:

«Ega need lood ja laulud ikke niimoodi küll

ei jää, mehed. See Ameerika president Truuman pidi jah eestlane olema, ega tema oma suguvendi punaste kätte jäta. Raadios oli öeld . . .»

Teised vaatasid vilksamisi Augustile — valla aktivist, kas tema kuuldes kõlbab neid jutte ajada? Aga Roosihärm oli enesekindel. Ta poeg oli küll sakslaste aegu juute valvanud ja sellel keerulisel tegevusel ka kadunuks jäänud, kuid vanamees tundis end uue korra ajal elu peremehena — võis teha ja rääkida mis tahtis. Kõige enam kindlust ammutas ta külarahva juttudest, et valla partorg Kütt tahab tema tütart kosida. Just nimelt juttudest, sest Roosihärm ei elanud kodus. Ta oli naisele ja tütrele oma endise maja üles kohendanud ja varsti ise elama asunud lesknaise Lausi Miina juurde, kellel oli väike korralik talukoht, paar lehma ja hobune. Talutööst Roosihärm suurt ei hoolinud, ei osanudki seda, aga Lausi lese hobusega oli hea ette võtta kaubaretki kalarandadesse, kaevandusasulasse turule või puskaripunkritesse ja kes teab kuhu veel. Lausi lese lepp-lauk mära ja mõnus vedruvanker otsustasidki Roosihärma Antoni elukohavaliku. Ehkki Anton oli juba aastate eest vahetanud külakingsepa kesise teenistuse spekulandi tõhusamate sissetulekute vastu, ei olnud ta endale ikkagi hobust saanud, transpordi küsimus piiras mehe ettevõtlikkust. Kord ta küll tõi kuskilt valge ruuna, kuid sellega läks hullumoodi alt. Loom oli kole kõhn. Anton pani ta puukuuri ja hakkas turgutama, andis ette head ja paremat, kuid ruun ei kosunud. Kord naisega, oma mataka tõmbiilmelise Mariaga koos kuuris olles märkas Anton, et hobune hakkab vaaruma, vajuma üks külg ees ikka madalamale. Anton

röögatas: «Marja, hoia vasta!» ja ise pühkis kuurist välja. Kuid ei jõudnud naine suurt looma hoida, hobune kukkus ja nõnda jäigi.

Siis asus Anton «koduväiks» Lausile. Ei tulnud sest kodus mingit pahandust, Roosihärm külastas aeg-ajalt ka oma maja ja hoolitses pere eest. Ja eks ole ta ikkagi Roosihärma Virve seaduslik isa ning kui partorgil Virvega suhted on, võib-olla kosib äragi, mida siis äiapapa peaks kartma, et ei või rääkida, mis laias ilmas uudist on!

«Jah, Truuman oli raadios öeld,» kuulutas ta edasi, «et enne kui lumi maha tuleb, on Eestimaal teised laulud . . . Aga muidu tuleksivad kolhoosid küll, neist ei pääseks. Ma olen kõrgemalt poolt kuuld . . .»

Tohvri vana kiunatas:

«Ei lasta taludega mängida . . . ei lasta. Tuleb muudatus, tuleb. Tulevad minu pojad ka!»

Uustare Sass, kes oli käsipõsakil tukkuma jäänud, ühmas uniselt:

«Mida kolhoosis viga — nähma mõne korra vikatiga, viska jälle põesa alla külite, karmoska mängib . . .»

Ja niisama uniselt jorises laulda:

«Ei siis enam heina tehta,
lehmad loevad seinalehte,
ma magan, jalad seina peal.»

August tõusis ja hakkas minema. Jõudnud nurga taha, sülitas:

«Et kurat seda plära sai kuulama jäädud!»

Igatahes väike vahepeatus siin sepapaja juures oli mõjunud meeleolu peale. Niisugust «Trumani

ootamist» oleks võinud ju natuke naerda, aga praegu seostus see kõik üheks raskeks ja rusuvaks tundeks. Tavaliselt neid jutte Augusti kuuldes ei heietata, tõgavaid laule ei laulda, aga Teele kaudu on need ennegi temani ulatunud ja ikka sandi maigu südamesse toonud. Nüüd, kus tema on saanud esimest korda oma elujärje sisse, hakanud tööst täit rõõmu tundma, on järsku terve põllumehe töö ja elu, tema tulevik tehtud pilkamise asjaks! . . .

Üpris üksi tundis August ennast äkki siin vanas armsas Valuveres. Teeotsal, kust pööras vallamajja, seisatas ta aru pidades, kas astuda korraks partorg Küti poole sisse, kellega on sõbrameheks saadud juba sest ajast, kui Elmar Kütt oli karjapoiss ja August Mõik sulane ja suiline; nii mõnestki perelauast on üheskoos igapäevast leiba võetud . . . Aga mis sinnagi? Viimase haarangu ajal tuli neil Kütiga kolhoosidest juttu. Partorg ütles, et nii peab olema ja nõnda see elu edasi läheb. August tähendas siis:

«Kui mina võeraid põlde harisin, seadsivad teised oma elujärge. Mõtlesin, et nüüd on tuld minusuguste aeg, aga võta näpust. Meie peame ikke tõmmata ja tõugata olema.»

«Vaat kus narr!» sai Kütt pahaseks. «Selles just asi seisabki, et nüüd on meie aeg ja seame oma elu uutmoodi . . .»

August läks edasi Sõrgatsi poole, läks aeglase ja raske sammuga. Ometi oli enne olnud plaanis koju rutata ja veel mõni hädapärane töö ära teha, vähemalt salved aita valmis kopsida, kuna Näsu tagaajamise tõttu oli päevast tublisti raisku läinud.

Aga midagi rusus sees ja jalg ei tõusnud kiireks käiguks. Päike vajus juba Rannanuka küla kaldamändide kohale. Vaikne merepeegel oli peaaegu valge, ainult loojangu all pildus punakuldseid helke. Teeäärsete puude varjud olid tumedad ja külmad, aga kus päikese laugjad kiired läbi sügiskireva lehestiku paistsid, seal hõõgus otsekui elav tuli.

4

Kui August oli maanteelt ära pööranud, et minna otse üle jõe, kus kivitipud praegu veest väljas, ja möödus põldude vahel paevarest, hüüti teda. Kaks tuttavat meest istusid pihlaka all hõrakmarja põõsa varjus, pudel läigatas päikese viimastes kiirtes. August astus juurde, astus aeglaselt, justkui isegi imestades, et läheb tühise kutse peale, läheb pudeli poole, kui kodus ootab tuhat kiiret toimetamist. Aga ta tundis, et on väga väsinud ja hea oli laskuda küljeli jahedale rohule, ümberringi küps sügisene lõhn. Toetas lõuapära päkale, sirutas jalad välja ja küsis:

«Mida teie pühitsete?»

Noorem mees naeris:

«Neljapäeva. Üksainuke kord nädalas niisuguse nimega päev, peab pühitsema.»

Vanem lõõpis omalt poolt:

«Eile sai kolmaba puhul võetud, nüüd Uustare Sassi viisi, et peas keliseb nagu aisakell tühjas kerikus.»

August rüüpas pudelist kõva kodupuskarit, hammustas soolasilku peale. Need siin olid kaks muretut meest ja nende seltsis võis natuke puhata.

Noorema mehe kutse peale poleks August tulnud. Keskküla Robi, aasta kolmekümneviiene poissmees Sõrgatsi külast, oli tuntud laiskvorst ja naistekütt, kes ei põlanud ka abielunaisi, paistis neid koguni eelistavatki. Elas vana emaga kahekesi, talu oli juba ammust ilma käest raisus. Kodus oli tal väike sepikoda ja üldse ei paistnud ta laiskus igasuguste mehhanismide juures nii kangesti silma kui põllutööl. Nüüd töötas ta teist aastat masinaühistus, peksis külameestele reht. Rehepeksult oli ta praegugi kodu poole teel.

Kumer karvane rind tööpluusist väljas, lebas Robi põõsa all, pigistas mõnuga pudelit. Terve, jumekas nägu veidi nõgusa ninaga, pruun juuksesalk muretult laubal ripnemas, valged hambad alatasa naerul. Natuke kergena tundus Robi Augustile ja sellepärast ei läinud see sell talle hästi näost alla, nagu ta tavatses öelda.

Teise mehe, vana Jüri Rabadiku vastu oli ta südames aga alati midagi sooja. Kunagi aastakümnete eest olid Augusti isa ja Rabadik olnud naabrid Virvemägede lähedal. Mõik rendikoha pidajana, ehitusmees Rabadik oma väikeses majakeses kahekesi noore naisega. Kümmekonna-aastase abielu järel oli Rabadikkude paar ikka alles lasteta. Kui seda külas osatati, ütles Jüri: «Kui aga põld vilja kannab, küll mina harida jõuan.» Kuid naine jättis ta maha ja tõi ühele naabervalla talumehele kolm prisket pärijat ilmale. Sellest ajast, nüüd juba oma kolmkümmend aastat, on Jüri Rabadik ehitanud palju hooneid lähemasse ja kaugemasse ümbrusse, ehitustööde vaheajal kaevanud kraave, lõiganud turvast ja käinud parvetustöödel, kuid teenistuse eest pole

ostnud mitte midagi peale kõige hädapärasema riietuse ja kehva toidu. Oma majakese müüs ta ammu maha ja pikki aastaid on ta nüüd pesitsenud üsna juhuslikes paikades, suviti tavaliselt heinaküünides ja lakkades, talviti kuskil saunas või paremal juhul kellegi toanurgas. Kolmekümnekuuendal aastal pärandas ta oma maise keha kümne tuhande sendi eest ülikooli anatoomikumile. Kuid hoolimata sellest, et haljast sulisevat viina on tast küll ämbrite viisi läbi voolanud ja korrapärast toitu ning küljealust on ta üsna kasinalt saanud, püsib see keha veel nüüdki, kuuekümne seitsme aastasena, vapralt püsti, pikk ja sitke, ainult veidike vimmas. Vilkad veekarva silmad lasevad kitsa kuivetanud näo koguni nooremana paista tema tegelikust east. Ehk oleksid ta hambadki alles terved ja tugevad, kui mitte kakluses poleks ülemine ige lagedaks löödud ja seal nüüd valehambad ei valendaks, mis vanamehe kõne veidi pudistavaks teevad. Selle uuendatud hambareaga hirmutab ta vahel lapsi, kes veel ei ole silmaga näinud inimkeha niisugust värskendamise võimalust. Kord jooksis ka Mõigu Peeter puruehmunult koju ja jutustas kohutava loo. Koolist tulles kogunenud poisid kaupluse juurde, kus vana Rabadik tantsinud «tinnat», seda koogutavat kükktantsu, kus üks käsi harali sõrmedega on otsa ees, teine samaviisi istumise kohal. Siis Rabadik lõpetanud tantsu ja öelnud: «Poisid, ma söön teid ära. Teen hambad teravaks ja kohe söön.» Ta tulnud parajasti kraavi kaevamast, labida teritamise viil saapasääres. Kui poisid naerma pistnud ja mõni vanamehele keelt näidanud, võtnud Rabadik viili saapasäärest ja teise

käega hambad suust. Peeter ei teadnud, kui kaugele teised jooksid, aga tema ei peatunud enne kui kodus . . .

Rabadikult oli August nooruses õppinud ehitusmehe oskusi. Üheskoos maitsesid nad neidki päevi, kui ehitustöid saada polnud või tasu selle eest väga räbal oli. Ükskord lõikasid nad Tallinna lähedal turvast ja mõlemal lagunesid saapad, ütlesid rabas täielikult üles. Paljajalu sõitsid mehed pealinna. Oli pühapäev ja kauplused kinni, tuli minna «täiturule» linna teise serva. Kesksuviselt kuumad tänavakivid lausa põletasid taldu, oli vaatamist linnarahval, kuidas neli suurt tolmust labajalga latsatasid kõpsuvate kontsade ja kriuksuvate taldade kõrvale.

Kuid Augustist ei saanud hulkurit. Teda kiskus igatsus oma paikse kodu loomise poole, tõsise ja tuumaka talutöö juurde. Turbarabade hautavast lõõsast, palgapäevade mehisest mürglist, parvepoisi muretutelt retkedelt tõmbas teda Valuvere nurmedele, justkui oleks sulase ja pooleteramehe päevadest läbi paistnud tema praegune majake, tema oma tembukas hobune ja põllud ning heinamaad, mis ametlike paberite järgi kuuluvad talle endale. Jah, need ajad olid nüüd käes, saabunud keerulisi teid pidi, keerukad ajad . . .

Pudel sai tühjaks, aga Rabadiku puldankotis oli neid veel tervelt kaks, korgini täis hallikat tulivedelikku. Rabadik avas järgmise, urgitses korki laia ja tugeva, plotski hoidmisest mustjaspruuniks kõrbenud pöidlaküünega.

«Kus sa, Jüri, nüüd elad?» küsis August.

«Uustare Sassi sealauda peal,» tähendas vana-

mees justkui uhkeldades, et tal on nii kindlalt piiritletud elukoht. «Muidu mõnus korter, ainult vargad on hakkand käima. Eile oli üks jalanarts läind mis läind. Otsisin ja otsisin, viimast läks näre täis, hakkasin mööbelt ühest seinast teise loopima.»

«Mis mööblit sul seal ?» naeris Robi.

«Noh topp heinu ikke . . . Peremees läks all juba närvilisest, hakkas ütlema: «Oh-oh, ohh--hoh!» . . .»

Robi laskus seljali ja lagistas täiest kõrist naerda. August rüüpas pika, mõnusa sõõmu. Jah, vana Rabadik oskab kõige sandimadki seisukorrad naeruks teha. Ei kiristanud ta Augusti viisi viha pärast hambaid, kui talumees oli neid ehituse hinnaga alt vedanud. Ütles vaid tõgamisi: «Näe, ilusa lauda said ja töötasugi jääb sulle — kükitame selle siinsamas maha sinu maa rammuks» . . . Tema oma aeglasel, pisut õõtsuval kõnnakul käib mööda ülekohtust, vastuoludest, vaid põgusalt peatub väikeste murede juures, suured jätab sinnapaika. Ja August Mõigul oli praegu Rabadiku seltsis hea olla, sest siin peatusid elu suured vastuolud, taganesid lööduna oma tormiselt rünnakult . . .

Puskar oli kõva, kuidas viimase pudeli põhi püsti kummutati, see ei huvitanud enam kedagi, sest Robi hüürgas juba tükk aega «Koduküla nurmesid» ja Rabadik tantsis kümmekond tuuri «Ai-tinna-tinna-tinna . . .». Päike oli ammugi kadunud, arglikult süttivad tähesilmad pilgutasid üksteisele, kui märkasid all maapinnal kolme kummalist meest, kes rääkisid läbisegi, vehkisid kätega põldude vahel kivivarel pimeduse hakul.

Siis olid Augusti jalad põlvini vees. Ta istus kaksiratsi hobuse seljas... Ei, see ei saanud olla Näsu turi, istmikul oli kõva ja külm. Muidugi oli see kivi keset Valuvere jõge, aga ükspuha... «Hiuu-hiih!» hõikas ta ja kõrged tumedad kaldad kaikusid vastu. Ta komberdas edasi mööda kivide harju, maandus õnnelikult kruusasel kaldal, tondinahast pükste otsad tilkusid vett.

Jõe kaldajärsak oli siinpool kõrge ja puid tihedalt täis. Mitmest kohast sai August ülesronimist üritada, enne kui see tal õnnestus. Kuskil siin pidi olema ka kindel rada, mis poolviltu, käärusena ja astmelisena viib üsna hõlpsasti üles, kuid mine sa seda pimedas otsi!

Nüüd oli ta igatahes oma ristikunurme serval. Vasakul ongi varsti põllutee ja selle lõpul mustendab koduõue kastan vastu tähistaevast. Kuid August pöördus paremale. Jälle oli ta ees kaldajärsak, kuid lauskjam kui eelmine ja all ei sulisenud jahe vesi kivide ning puujuurte vahel. Seal all, öises tumedas orus, on Augusti enda hangutud ja Teele tehtud heinakuhi — okastraadiga ümbritsetud, et loomad ei pääseks enneaegu maitsema. Praegu otsib seal tema oma hobune mahlakamaid ädalatoppe, nosib süüa pikkamööda ja mõnuledes, vahel ehmub öistest varjudest ja häältest ning pistab jooksma orupõhja kumedalt müdisedes. Sinna alla praegu Augustit tõmbaski rohkem kui koju, kus Teele hakkaks pragama ega mõistaks teda hoopiski.

Ta takerdus traataeda oru kaldal, laskus lepavõsa ragisedes nõlvakut mööda alla. Istus haralise toominga sügavasse varju, ümberringi helendas kuupaiste laike.

«Näsu, kallis Näsu . . .» kutsus August.

Ja kui pimedusest ei kostnud hobuse hirnatust ega tema samme, laskus mees küljeli, toetas põse käsivarrele ja rääkis:

«Kas sa oled mulle pahane, Näsu? Ära ole. Olen sulle küll vahest paha old, aga ega ma ennastki ole hellitand . . . Sinu küljed on siledad ja läikivad, aga vahi mind — kondine kui surmakutsar. Vahi oma musta ümmarguse silmaga mu näkku, see on nagu kitsejälg, nina äärest jooksevad alla sügavad voldid, mida Uustare Sass nimetab põlgtuse joonteks . . . Raske on meil old, Näsu . . . Tule, hobusekene, sinuga oleme sõbrad, mitte kedagi teist ei taha näha . . .»

Tal hakkas vilu, eriti jalgadel, tõmbus kõverasse ja jäi nohisedes magama.

Näsu seisis vaid kümmekond sammu eemal varjus, kuid halva aja valis peremees hobuselt sõpruse otsimiseks. Näsu küljed alles kuumasid, vihaselt oli August vemmeldanud ka pärast seda, kui hobune juba põgenemisest oli tüdinenud ja ennast kätte andnud. Siilukese kaerapõllu pärast oli ta vaeseomaks pekstud! Tõsi küll, Näsu krõmpsutab ise suurema osa kaeru oma kõhtu, kuid ega talle anta neid niisama sõpruse ja armastuse pärast, nende eest peab ta vedama järjest raskemaid koormaid, ühtelugu pikemaks lähevad künnivaod ja niidukaared . . . Näsu astus mõne sammu peremehe poole, kes kiskus ennast järjest rohkem kägarasse, ähkis hädiselt nohisemise sekka. Üsna haletsemisväärset pundart oru lagedal põhjal kujutas praegu enesest see mees, kes päeval oli teinud kõva häält ja vemblaga vägevalt materdanud. Eks ole peremees niisamasugune

tööloom nagu tema hobunegi, nii üks kui teine tuuseldab kord ringi ülekobrutavas energias ja roidub siis väsimusse, millel on kurb ja lootusetu maik. Oli ju see laia turja ja pikkade koibadega mees lausa südamlikkus ise, kui ta Näsu näljasurmast päästis ja siledaks hobuseks turgutas. Aga siis hakkasid nad neid sõjamasinatest tambitud, umbrohtu kasvanud põlde harima ja headuseks jäi vähe mahti. Vististi küll mitte peremehe kurjusest ei kohitsetud Näsu, vaid sellepärast, et siin kõval kivisel maal on igasugune elurõõm lubamatu . . . Hellitavalt sirutas hobune oma pehme koonu mehe põuepeitunud näo poole. Aga sealt lõi vastu vänge ja vastik lehk!

Korraga kadusid Näsus kõik heldimuslikud tunded ja ainult paha tuli meelde. Kärmesti astus ta magaja kõrvale, nihutas ennast, nii et peremees jäi otse ta alla.

August ärkas. Kas jälle jões? Ei, see märg on uskumatult soe . . .!

Näsu tegi kärme hüppe kõrvale ja kappas pimedusse.

II PEATÜKK

1

Teele seadis end laulukoori harjutusele minekule. August luges laua ääres lehte, ta varjas väikese lambi valguse ja naine tuhnis poolpimedas kummutisahtli kallal. Heitis mehele mõru pilgu, kuid ei lausunud sõnagi.

Peeter tuli suusatamast. Müts lendas voodile, kindad kummutile. Poiss oli teinud toredaid pöördeid orunõlval ja näitas nüüd isale-emale, kuidas need just käisid, lõngutas põlvi ja hööritas puusi. Kuid temast ei tehtud väljagi, ema kohmas vaid kiire askelduse pealt:

«Pööritad siin oma lumiste saabastega! Pime juba käes, oleks aeg jalad lahti võtta.»

Peeter istus voodiservale, hakkas saapapaelu harutama ja oli pisut solvunud. Niisuguseid pöördeid nimetatakse telemargiks, vähe on siinkandis poisse, kes neid puhtalt teevad! . . . Ei võinud ju Peeter teada, et täiskasvanud inimeste jaoks on üldse maailmas palju vähem väärtusi kui temaealistele. Rõõmustada oskavad nad hoopis harva, aga tülid ja pahandused tulevad nii, et ei tea arvatagi, millest ja kust kohalt.

Polnud neil vähimatki paha plaanis, kui

ennist August istus värske ajalehega laua äärde ja Teele niisama möödaminnes tähendas:

«Mis sa sealt iga õhtu uurid, kas valget laeva on juba näha või?»

Mees pöördus poolenisti ümber ja ütles kaunikesti ärritunult:

«Justkui vana Tohvri-tola! Tema ootab poegi, kellele krunti pärandada, aga keda sina selle valge laeva pealt ootad? Annapuu Juksi, Orunurme endist peremeest, kes jälle meiesuguseid ennast orjama paneks vai mis?»

Teele ristas käed ja vangutas pead:

«Einoh, olgu hunt või olgu karu, igaüks saab ikka naljast aru, aga sina oled ju päris . . . niisugust looma pole olemaski!»

«Naljast . . .» pomises August ja pöördus jälle näoga laua poole. «Laulukooris see vana Valuvere seltskond koos,» ta rõhutas imelikult sõna «seltskond», «seal te niisikesi juttusi keerutate . . .»

«Lähed ikka enne surma päris lolliks! Kui puutud, siis hakkab haisema — ei räägi su'ga enam sõnagi.»

Ega rääkinudki.

August toetas lõuapärad päkkadele, koolutas pea ajalehe kohale, aga ega ta lugenud. Mõtles, et natuke rumalasti sai küll praegu naisele peale turtsutud . . . Võtaks tont neid pikki talveõhtuid ja üldse niisuguseid aegu, kus mõtteid koguneb rohkem, kui peakolu on harjunud läbi jahvatama! . . . Nädalat paar tagasi, valimiste päeva õhtul ootas August ringkonnakomisjoni liikmena häälte lugemist, istus vallamaja eesruumis ja tukastas, pea lauaserval. Üleval oma toas käis edasi-tagasi partorg Elmar Kütt, valgejuukseline

lühike musklis noormees. Rahutult kõndis Kütt oma väikeses poissmehekambris, sest Roosihärma Virve, see painduva pihaga Virve, nagu polekski ta puunotitaolise Maria ja igeriku Antoni tütar, seesama Virve, kes nii paljudel Valuvere poistel on päid segi ajanud, istus mõne päeva eest rongile ega olnud veel tagasi . . . Kütt tuli trepist alla, kutsus Augusti oma tuppa. Tal oli pudel mingisugust punast marjaviina. See ei hakanud pähe, kõlbas niisama jutu juurde, tegi korraks suhu magusa maigu ja kui rohkem võtsid, kipitas natuke kurgus.

Väljas keerutas kerget tuisku, tuul lõgistas sõjahaavadest lapitud plekk-katuse kallal. Mehed tuletasid meelde möödunud päevi. Siinsamas Orunurmel oli Elmar Kütt üsna pisikese poisina karjaseks, hoidis päris korralikku hulka sarvekandjaid ja villaandjaid. Aga lõunatunnil pandi poiss peenraid rohima ja juhatati kätte teisi toimetusi. Kord sellepärast pererahvaga sõnelema läinud, võttis suiline August Mõik noorel peremehel rinnust kinni, tõstis mehe maakamara küljest lahti ja ähvardas vastu puupinu tühjaks lüüa. Tal tuli sel suvel küll otsida uus leivaisa, kuid karjapoisi põli läinud paremaks, nagu Elmar kinnitas.

Nõnda oli minevikus.

Nüüd istuvad nad üle laua vastamisi sellessamas majas, kus August kuue ja poole aasta eest trellide taga oma lähemat tulevikku püüdis ette aimata, kus Elmari vana isa oli pekstud ja õde mõnitatud, enne kui nad Rannanuka männikusse viidi ja pärast kogupauku liivasse maeti. Jälle juhitakse siin majas ümbruskonna elu ja

Elmar Kütil on öelda kaalukas sõna. August Mõik tuleb siia kui oma inimene . . .

Aga inimene ei ela ainult minevikus ja olevikus. Mees nagu August, kes alles aasta eest astus viiendasse kümnesse, peab tundma tuleviku tuult tiibade all, et elu vääriks elamist. Ja siin lõi meestevahelisse mõnusasse mõistmisse pragusid ja mõrasid. Elmar jäi kurvaks, et August, keda tal oli plaanis parteisse soovitada ja ette valmistada, kohe hambad paljaks ajab, kui elu hakata vaatama «dialektika koha pealt». Elu läheb edasi — kui ei läheks, ei istuks nad praegu ka sedaviisi siin. Kui vabariigis areneb sotsialistlik suurtööstus, ei ole ometi mõeldav, et maaelu jääks igavesti eraomandliku pisitootmise piiridesse.

August leidis, et seesamane elu edasiminek on niisugune ükskõikne jõud, mis rühib omaette minna ja inimeseloomast üldse ei hooli. Kord võttis see jõud sõbralikult kaasa luugused, tohvrid, aunapuud, tegi nad mõisaorjadest jõukateks peremeesteks. Siis aga raputas enamuse neist maha ja arvas heaks natukeseks August Mõigule käe ulatada. Andis talle hobuse, lehma ja sel sügisel teisegi, laskis korraks täituda tema eluaegsel unistusel — oma põldu harida. Nüüd paistab jälle, et tal hakkab Mõigust isu täis saama. Mõne aasta eest oli kõige tähtsam, et endised maatamehed ja kehvikud saaksid oma majapidamisele jalad alla. August sai, paremini kui ükski teine Valuvere uusmaasaaja. Paljud ei saanud, käivad endistviisi taludes tööl, ja partorg ütleb, et kolhoosikord teeks sellele väärnähtusele lõpu peale.

August tähendas:

«Aga kuda mina olen saand?»

«Kuda sina . . .!» vihastas Kütt. «No kurat, ega sellepärast küll pole sotsialismi eest miljonid mehed mulda läind, et sina võiksid kulakuks saada ja omasugustele ülevalt alla vahtida!»

Tähendab, et nüüd tulevad jälle teiste saatused päevakorda ja August on üks mahajäänud toslem. Kütt räägib temast nagu kadunukesest: olid mehega suured plaanid, aga nüüd on puha lõrris . . . Bandiidid olevat ka ümbruskonnast likvideeritud ja rahva omakaitselt korjati püssid ära. Aplaagris! . . .

Ajalehtedes kiidetakse uute kolhooside elu. Siin ja seal esitatakse muudkui avaldusi ühismajandisse astumiseks . . . August loeb ja mõtleb, kuidas see tegelikkuses võiks välja näha. Kui tema kirjutaks avalduse, et annan omad põllud, oma Näsu ja teise lehma, sest nii on parem . . . Kurat! . . . Ega temagi mõni puupea ole, ehkki koolis on käidud vaid neli talve! Kui tema amet oleks kirja uurida, võiks ta rääkida niisama targalt kui Küti Elmar. Aga tema peab suured maailma asjad lahendama siinsamas oma õues, põllul ja laudas, oma kodus. Tööd ja pisikesi muresid on päevad täis, et elu seisaks koos. Mida siin arutada, kellega? Teelega? Tema on tubli naine, rühmab ja hoolitseb varast hiljani, aga kui suu lahti teeb, ajab välja tühje ja lolle sõnu . . .

Sedapuhku ei rääkinud Teele enam ei tarku ega ka tühiseid sõnu, tõmbas poolkasuka selga, sidus valge villase rätiku pähe ja kiirustas välja.

Kõrge oli tume taevakaas, tihedalt läbi tikitud

tähtede siredast mustrist. Päeval oli natuke sulatanud, nüüd kraapasid Teele nahaga ääristatud vildid krõbedat lumekoorikut. Hea ja lahe oli minna — inimeste hulka, nagu Teele endamisi ütles.

Kolmat aastat käis Teele oma aldiga Valuvere segakoori täiendamas. Igasuguse laulu ja mängu vastu tundis ta juba maast madalast suurt huvi, ei olnud aga kunagi head võimalust kaasa lüüa. Neiupõlve kodu Kesk-Eestis asus üpris eraldatud paigas ja koduvalla väikese rahvamaja unisevõitu tegevus ei kutsunud käima kümmekonna kilomeetri tagant. Varsti tuli ta siia, koduhoidjaks oma poissmehest venna juurde, kes oli Valuvere teemeistriks. Ja kui vend mootorrattal õnnetult surma sai, läks August Mõigule mehele . . . Ei, ta ei läinud ainult sellepärast, et jäi äkki väga lahtiselt laia maailma. August oli küll paljas poiss, kuid temas oli midagi, mis tegi äraütlemise raskeks, kui ausalt ütelda, siis täitsa võimatuks. Üheskoos elu alustades võtsid nad talu rendile, varsti jälle teise pooletera peale, olid vahepeal lausa puuduses, sest August tikkus minema peremeestega vastamisi. Ning Teele oli oma mehega rahul, et see polnud alandlik. Nende vaesus oli paratamatu, kuid Augusti uhke ja ägeda vaimu tõttu tekkis nagu tunne, et see vaesus ei ole paratamatu, vaid mehe trotslikkusest tingitud. Nõnda tunda oli pisut lohutav, kuna Teele oli abiellumisel alles üheksateistkümneaastane ja ikkagi endise teemeistri õde . . . Kuid Valuvere kultuuritööst ei söandanud Teele siiski osa võtta, see tundus olema rohkem peretütarde ja -poegade asi, kesksteks kujudeks olid

naiskodukaitselased, kaitseliitlased ja pritsimehed oma mürtsuvate orkestrite ja uhkete mundritega.

Nüüd on siis Teele perenaine ja käib laulmas. Natuke kõhe on praegugi. Justkui piinlik oleks — mehe pärast. Et August käib haarangutel, selle peale ju hea pilguga ei vaadata. Kui tuleb juttu meeslauljate vähesusest, eriti aga, kui kavatsetakse näidendit lavastada, kõneldakse kahetsusega, et Luuguse Atsi pole. August aga ajab metsas püssiga taga seda Valuvere kõige paremat isetegevuslast... Muidugi pole mõtet Augustiga sellest juttu teha, sest ega tema niisuguse koha pealt endale palju öelda ju lase!

Aga laulda on hea ja koorijuht ütles, et Teelel on meeldiv ja kõlav hääl. Täna juhatab koori Harald Kadastik, valla täitevkomitee sekretär, sest koolijuhataja Ader on haigeks jäänud. Seni tegutses Kadastik puhkpilliorkestriga ega näidanud koori juurde nägugi. Teele ei saanud aru, kas Kadastik juhatab halvemini või paremini kui vana Ader, aga sootuks ühe teise asja pärast erines tänane harjutus eelmisest, nimelt harjutuse lõpp.

Kui Teele koolimaja õuelt Sõrgatsi poole pöördus, märkas ta, et ei alusta mitte üksi seda koolilaste tallatud kitsast ja looklevat rada üle lumise põllu, mis nüüd tähtede valgel näis ääretu. See, kes ühelegi kitsast teed püüdis vägisi kahele parajaks teha, oli Keskküla Robi. Muidugi, Regina Kadastik, see lõbus, jumekas ja rinnakas naine, Valuvere kultuuritöö hing ja organisaator läks ju täna õhtul omaenda mehega koduteed! Ning Robi märkas äkki, et Mõigu Teele on üsna

nägus naine, näolt mitte Reginast halvem, kehalt koguni saledam ja nõtkem. Oma mees on tast aastat kaheksa vanem, hakkab töömurdmisest vimma vajuma ja näost ära jääma — mis võiks Teelel olla niisuguse toreda poisi vastu, nagu on Keskküla Robi!

Robi suust tuli kerget viinalehka. Ta rääkis kokku ilmast ja maast, ütles, et tihtipeale ei saavat ta laulda, kuna jääb tahtmata kuulatama Mõigu Teele mahedat alti. Teele mõtles endamisi, et kuidas saab niisuguse tühja lobaga naiste päid segi ajada, mille peale, nagu räägitakse, olevat Robi meister. Ning kui teda keset põldu äkki emmata üritati, küsis Teele tõemeeli uudistades:

«Kas selles seisabki sinu edu naiste juures, et sa käed kohe külge ajad?»

Robi ainult naeris, ja et naine ei öelnud midagi kurja, julges varsti uuesti proovida. Nüüd juhtus nii, et Teele käsi läks lahti, nagu öeldakse. Kuumade põskedega jäi Robi teerajale seisma, kuna Teele kadus kiiresti pimedusse.

Tuli lambis oli väikeseks keeratud. August ja Peeter magasid juba, nohisesid usinasti teine teises seinas. Teele riietus kiiresti lahti ja kustutas tule. Puges mehele hästi ligi, surus põse vastu ta nohisevat nina ja sosistas:

«Oled ikka kõige toredam, oma vana Kustas. Mitte mõni poisikesemolkus . . . tikub käperdama . . . Kui sa ainult enam nii loll ei oleks, nagu õhtul . . .»

2

Niisuguses igati arenevas majapidamises nagu Mõigu oma, olid päevad muresid täis ka siis, kui «maailma asjad» sinnapaika jäeti ja ainult igapäevastele toimetustele mõeldi. Olid muresid täis talvedki, kui põllud puhkasid lume all, adradäkked konutasid kuuris ja soojas laudas said loomad kindlatel kellaaegadel, mis neil saada oli, ja andsid, mis neil anda oli piimaliitrite või põllurammu näol.

August oli võtnud kooperatiivilt vastu meelitava tööpakkumise. Pärastsõja-aastail kiratses Valuvere kaubanduselu armetus barakis. Nüüd hakati end jälle soliidsemalt sisse seadma, suvel kohendati üles endise ühispoe müürid ja pandi katuse alla. Ahjud ja mitmed muud sisetööd taheti talvel ära teha. August oli omal ajal nuusutanud ka ahjutööd, üldse olid tal igasuguste ametite peale hakkajad käed, ta ei kartnud jännijäämist ja lõi kooperatiivi esimehega käed kokku. Raha oli ju hädasti vaja. Kõik, mis kokku hoitud ja korjatud, läks sügisel teise lehma eest. Pealegi tuli aastavahetusel uus raha, seda liikus veel neetult vähe ringi, oli uus ja krabisev ning tekitas isu. Kodupuskari keetmine, mis eelmistel aastatel oli rahamajandust tublisti tagant aidanud, pidi nüüd seisma jääma, karistada ähvardati rängalt ja polnud seda ka enam kuhugi müüa, kuna riigiviin oli tšeki alt välja lastud.

Nõnda siis astus August hommikuti Valuvere raudteejaama poole, mille vastas kauplusehoone asus. Tupsi poiss aga rakendas Näsu ree ette ja võttis suuna mööda talveteed Laanepera metsa-

külale, sealt ikka edasi sügavate põlislaante poole, kus kiunusid mootorsaed ja lumele prantsatasid vägevad kuused. Teenistus teenistuseks, aga riiklik metsaveokohustus ei tohtinud ometi täitmata jääda. Ja Tupsi Priiduga oli juba vahekord niimoodi kujunenud, et aidati teineteist.

Kuid kohustuslikke tihumeetreid ei olnud veel kuigi palju veetud, kui Tupsi poiss selja ära tõstis. Kehalt nigel, nagu ta oli, ei pidanud ta palkide punnimisele vastu, ehkki nii raielangil kui jaama laoplatsil olid abilised alati võtta. Nüüd lamas ta oma hämaras kambris nagiseval puuvoodil, ohkis ja pöörles õlekoti krabisedes. Majake asus lepikuvarjus, üksikuna karjamaade ääres. Ohutu oli olnud bandiidil siia hiilida pimedal sügisõhtul kahe aasta eest. Väike aken, mille automaadivalang oli lagedaks pühkinud, polnudki kõiki oma ruute tagasi saanud — kaht ülemist klaasi asendasid vineeritükid. Kurvad oleksid olnud praegu Tupsi Priidu haigusepäevad, kui mitte Teele poleks leidnud sageli mahti siia tulla ja ikka midagi kaasa tuua. Ka August käis õhtuti, tegi puid ja küttis ahju, sest Priidul enesel oli liikumine päris vaevaline. Kitsuke hangedesse tallatud rada, mis lookles Mõigult üle oja ja keeras kaares ümber lepikunurga, oligi ainus, mis ühendas seda omaaegset vabadikuhurtsikut külaga.

Kooliskäimise ja suusatamiskire tõttu küll mitte kõige sagedasem, kuid selle eest kõige oodatum külaline oli Tupsi poisile ikkagi Mõigu Peeter. Vanemad inimesed pidasid Priidut veidi kohtlaseks, kuid Peeter seda ei leidnud. Ja ka Priidu ei olnud Peetri seltsis nagu omaealiste või vane-

matega — enamasti vaikiv, suu veidi avatud, silmad unised —, vaid jutt jooksis neil nobedalt, ehkki üks oli alles viienda klassi koolijüts, teisel juba kaks aastakümmet ilmas elatud.

«Kui sa suvel oma raketipadrunid üles leiad,» päris Peeter hagu ahju pildudes, valge sasipea kummardumas üsna lõõmava ahjusuu lähedale, «kas siis teeme orus jälle tulevärki? Kas sa leiad?»

«Miks ma ei leia, leian küll. Need on Laanepera küla servas ühes punkris, aga praegu ei pääse ligi, punkri suu on kinni jäätand ja tuisand . . . Aga miks me orus teeme, sealt ei paista kuhugi! Paneme parem õhta pimedas Tohvri karjamaa taga künkal särisema, las inemesed vahivad ja imestavad!»

Ja madalas hämaras toas hüplev leekide paiste tabas haige Tupsi poisi silmad, mis äkki olid särama löönud. Nüüd tuletati meelde, kuidas oli sõja-aegseid rakette leitud, need padrunitest välja kougitud, tikuväävlit peale kaabitud ja põlema süüdatud. Kuidas siis turtsudes ja praksudes lendas laiali rohelisi, punaseid või valgeid tulekerasid. Toredaid plaane tehti tulevaks suveks.

Kuid kevad lähenes. Varsti võisid teed lagunema hakata, metsaveo nagu noaga katki lõigata. Kulm kipras ja silmavaade sünge, kirus August ilmataati, kes polnud aegsasti head veoteed andnud, et see kohustus oleks nüüd juba seljataga. Teele jagas mehe muret täie südamega, kuid abi polnud sellest midagi, tema ei saanud ometi palgiveole minna.

Ega midagi, August pidi topelt ette võtma — päeval metsas ja õhtuti, kas või öösiti karbiidilambi valgel, kooperatiivis!

Pühapäeval pani ta reele kresla peale, tüseda heinakoti istumise alla, ka kasukanahkne voodriga saanitekk oli tal olemas, ehkki päris saani ennast ei olnud. Istusid Teelega mõnusasti krabisevale istmele, mässisid jalad tekisse ja August keerutas ohje kergelt ning lustakalt nagu pühapäevale kohane. Sõit läks kaevandusasulasse. Jalgade juures korvis olid mõned kilod võid turule viimiseks, kauplusest oli vaja tuua suhkrut ja üht-teist riidekraami, mida kohalikus kooperatiivis polnud alati saada, ning apteegist Tupsi poisile seljamääret, mille velsker oli välja kirjutanud.

Ilm oli pehme, õhus tundus kevade aimust. Tee ääres metsasaludes nääklesid hakiparved. Eriti tore oli tagasisõit, siis vilksatas pilvede vahelt aeg-ajalt päike ja Augusti käpikud lebasid põlvedel üsna kasutult. Näsu tegi sõrki sundimatagi. Nüüd polnud ju aiste otsas ränka palgikoormat ega vänderdanud reejalased muhklikul ning auklikul metsateel. See oli lausa lustisõit.

Nad sõitsid kõrgel kaldapealsel. Vasakul, tükk maad nendest madalamal algas paekalda all mere pimestavalt valge avarus, ühtlane ja puhas, ainsagi tumedama laiguta. Paremal eespool paistsid juba Valuvere künkad ja järsud jõeorud, Virvemägede lumine selg ja Laanepera metsade kauge sinetav viirg.

Mõikudest eespool läks pikk kühmus kogu, joonistus kummaliselt teravalt lageda mere taustale. See oli Jüri Rabadik. Vanamehel olid jalas

kohmakad lubjavildid, seljas võidunud vattkuub, läkiläki kõrvad oli ta üles tõstnud, kuid üks oli jälle poolenisti alla vajunud ja liikus aeglaste, õõtsuvate sammude taktis. Paljas paremas käes, jahedast tuulest punetavas rusikas, hoidis Rabadik saksa täägi pidet, tera otsas kõikus mehine kähmakas toorest loomaliha.

August sõitis sammukese minejast mööda ja peatas hobuse. Vanamees astus omaette mõttes, seisatas alles siis, kui August ütles:

«Tere kah, Jüri, eks istu peale . . . Kust lihapoest sa tuled?»

Rabadik istus Augusti jalgade juurde, toetas turja reepea vastu.

«Mis poest nüüd . . . aitasin tuttavatel ahtra lehma vagasest teha, anti värsket kaasa.»

«Elad ikke Uustarel vai?»

«Ei enam — kuda sa talvel seal lahtises lakas!»

«Sass tuppa ei võttand?»

«Need asjad rohkem Lindaga ajada . . . Oh mul täitsa muhe omaette olemine. Sakslased teind mere kaldasse kõva punkri, põrand all ja pisike raudahi sees.»

August saatis vanale sõbrale mureliku pilgu. Napisõnaline on Jüri täna, ei tiku nalja viskama nagu varemalt — vanaks hakkab jääma see vembukas poiss.

Teele, kes seni oli Rabadikku pisut kohkunud pilgul üksisilmi tunnistanud, ütles nüüd omalt poolt:

«Tule meile, nii palju ruumi ikka leidub.»

«Õige jah,» ruttas August kinnitama.

Aga vanamees lükkas ettepaneku suuremeelselt tagasi:

«Ei, olgu peale! Mis ma ikke teiste tülinaks, ja pea see suvigi ei tule.»

Ning korraks mõtteisse jäänud, küsis:

«Milla te kolhoosi ka tegema hakkate? Tuleks siis ehk suuremaid ehitamisi, saaks mina ka mesti lüüa. Igavast läheb . . . Eks tegemist leiduks, aga vanast olen jäänd, ei taha enam igasugust tööd teha. Aga ehitaksin küll veel!»

Ei saanudki August ja Teele sellele midagi vastata, sest Rabadik oli juba päral. Siin ei moodustanud kallas enam järsku paepanka, vaid maapind laskus lainjate astangutena mere poole. All rannas mustas tihe noor männik. Sinnapoole suundus läbi valgusest ja puhtusest sätendavate hangede kitsuke looklev riba, mille olid tallanud vana Rabadiku vildipõhjad.

Kui Rabadik oli lihakäntsakat kõigutades jälle läinud ja Näsu oma pererahvast mõne tõtliku sammu võrra kodu poole toimetanud, ütles Teele:

«Või temale on kolhoosi ja suuri ehitusi vaja! Õige asjamees — iga töö ei kõlbagi veel.»

Augusti mõtted paistsid olema mujal, ta tähendas hajameelselt:

«Noh aastaid tal juba omajagu ka, eks jaks hakka lõppema.»

«Juua ja lakerdada jaksab küll . . .»

Naise pahandatud ja põlglik toon tegi Augusti järsku tähelepanelikuks. Ta pöördus oma eluseltsilise poole, uurivalt küsides:

«Miks sa kutsusid, et Jüri tulgu meile elama?»

Ning kui Teele sellepeale midagi ei kostnud, õigemini midagi kosta ei jõudnud, põrutas mees:

«Et ta hakkaks siis metsaveos käima, eks ole? Selge!»

Ta kummardus ettepoole, virutas Näsule ohjaharudega. Hobune hüppas ja pistis traavima. August lõi veel ja veel kord. Nähmakate vahele ähkis:

«Inimene ei loe midagi . . . ainult kasu! . . . Kahe lehma ja hobusekondiga juba kulakuhinged valmis . . .»

Teele oli lennanud järsust tõmbest seljakile, pearätt nihkunud vildakalt näole. Sealt alt vaatasid nüüd Augustile nutused silmad ja kostis niisama nutune hääl:

«Ei, sinuga kohe ei saa enam . . . Lähed iga päevaga ikka hullemaks!»

Sedasama tundis Näsugi. Mis see peremees õige räuskab ja rahmib? Justkui Näsu poleks ise kogu aeg õiget sammu pidanud ja aeg-ajalt päris omal algatusel jooksugi teinud! Niisugune ilus ja hõlpus päev oli, perenaine andis turul suure viilaka leiba ja mõne tüki suhkrut, lausa rõõmu võis tunda hobuse-elust. Aga peremees oskab kõik korraga ära rikkuda! Küllap see saab jäilegi kuidagiviisi kätte tasutud! . . .

3

Ja juba higistasid hanged päikesepaiste käes, tõmbusid lahedate kevadtuulte ees kössi, liibusid ikka madalamale maa ligi, nende puhas peen kude muutus halliks ja krobedaks. Luitunud karjamaakünkad ja sügisese künni mustavad nukid tükkisid lagedale nagu luurajad ja esimesed rün-

naksalgad sellel maapinna sõjakäigul soojuse ja valguse poole.

Valuvere jõgi oli nüüd suur ja võimas, märatses oma kõrgete kallaste vahel, paiskas jäälahmakaid mürtsudes vastu puutüvesid, kiskus kaasa roikaid ja risu, rühkis rinda ette ajades mere poole. Isegi kitsuke oja mühas ja vahutas Mõigu toa taga, kandis vettinud jäätükke, mistõttu tekitas Peetrile mitugi pahandust märgade pükste ja saabaste pärast.

Lühike oli võitlus lume ja jääga. Varsti laskis Teele laudauksest välja kollakaspunase nudipäise Maasi ja sügisel ostetud saleda ning tõmmu Puniku. Loomad astusid aegamisi üle õue, sõrgadega justkui maad kobades. Maasi kui omam liikus ees, läks oja äärde, mis taganes jälle lameda paekalda varju, jõi pikkamisi ja mõnudes, pöördus juurviljaaia taha põllupeenrale, kus leiduski juba mahlakaid ja maitsvaid rohututte . . .

Lõokeste lustilise vidina all äestas August muhedaks sügisese künni, seemendas kooperatiivis vahetatud hea odraseemnega; külvati kaera ja vikisegatist, kartuleid tipiti täis veerjas põld oru äärel . . .

Näsu kumerad küljed vajusid vägisi kokku, ehkki head põlluheina oli tema jaoks hoitud ületalve ja kaerugi põrmustas peremees peaaegu iga päev. Oli see metsavedu mis oli, kiita teda muidugi ei tasu, aga päevad olid siis ikkagi lühikesed. Nüüd ei jõua veel liikmeid õieti välja sirutadagi, kui juba rakendatakse taha äke või külvimasin, hõlmader või mutt, laotakse vankripõhi lauda rasket sõnnikut kuhjaga täis. Aina vea ja

vea — igasuguseid riistu on inimesed hobuste jaoks välja mõelnud! . . . Alles siis, kui kesa pleekinud pind oli mustama pööratud ja pererahvas vikatitega metsaheinamaale läinud, sai Näsu rakmete segamata kärbseid ropsida, ja võis pikkadel jõudetundidel mõnuga tunda, et musklid pole veel kivinenud, vaid tuksatavad naha all nõtkelt pingule. Tahaks jälle kord hullata, avada sõõrmed ja kisades tormata selle maailma hullutavate lõhnade peale! Aga see kõik oli siiski pigem mälestus kui tõeline tuhin. Mälestus kaugest sünnimaast, kus taevas oli avaram ja mööda kõmavaid lagendikke kihutamine täitis südame metsiku rõõmuga. Või siis sellelt kohutavalt teekonnalt, kus õhk oli täis suitsu, higi ja vere lämmatavaid lõhnu, kus ähvardati hing seest vaevata, kuid ometi oli palju uudsust ja ootamatusi. Nüüd käib kõik ühtesoodu oma hallis ringlemises. Kõik need suured ja väikesed kolkarid, mis talle vaheldumisi taha rakendatakse, on juba tuttavad ja täidavad hinge tüdimusega. Ning peremees sunnib, kamandab ja peksab, nagu teeks tea mis kole tähtsat! . . .

Raske oli neil kevadistel ja suvistel päevadel ka inimeste kätel ja kehadel, kuid meeleolud püsisid paremais rööpais kui talve aeglaselt venivatel tundidel. Rahutu oli ainult Peeter, sest lõbusate luusimiste asemel anti talle kätte hark sõnniku lahutamiseks ja loole minnes ei unustatud tedagi ära. Tupsi poiss oli jälle jalul ja igal pool abiks, astus kärmesti oma peentel jalgadel põllule ja heinamaale ning pimedas tegi Peetriga tulevärki.

August ja Teele tulid õhtul loolt ning kasteses rohus kõrvuti käies leidis mehe krobeline pihk

TRÜ Raamatukogu

kogemata naise peaaegu niisama karedad, kuid peenemad ja painduvamad sõrmed. Päeval oli ähvardanud äikesepilv, nad olid siis rehadega kõvasti kaapinud ja pooljoostes suuri seljatäisi kandnud. Nüüd surisesid liikmed rambes väsimuses, aga meeled olid rahul, et kogu kuiv loog saadi saadudesse.

Kiirustama pidi Teele nüüdki loomade talitamise pärast, kuid mõne sammu võis ometi niiviisi jalutades käia, pealegi kui käsi nii imearmsalt oli mehe pihku juhtunud. Nõnda oli küll paljude aastate eest! . . . Nad võiksid nüüdki sagedamini rõõmu ja rahuldust tunda mõnest tuumakast päevast, kui oleks vaid omad tööd ja omad mured. Ikka leitakse vallas, et millekski on vaja kohustada, midagi planeerida ja August, vana narrikene, võtab kõike liiga südamesse. Hea küll, metsaveo, teetööde ja muudest sedalaadi kohustustest ei pääse keegi. Igasugused normid tuleb ka tasuda, kuid tõsisemad talumehed ei kiirusta nendega, ehkki vallast peale käiakse. August aga tõmbaks ennast või lõhki, ja kui Teele meelde tuletab, et naabrid ei näi nii kangesti rabelevat, käratab peale: «Ootavad valget laeva, sellepärast jorutavad!» Või tuleb valla põllumajanduse osakonna juhataja, see nooruke ja häbelik, aga omajagu tähtsust täis tütarlaps Virvemägede tagant, teatab, et vallal on nii ja nii suur kartulikasvatuse kohustus ning Mõigu majapidamisele langeb nii ja nii suur osa. August on kohe valmis oma külvikordi ümber tegema, kuna Teele teab väga hästi, et mõneski peres niisuguste planeerimiste peale vaid vaikselt muiatakse. Juhtub, et ka Mõigul lähevad külvid endistviisi, kuid August on siis

pahur, veab Teele vastu vimma, et see tahab peremehest targem olla.

Nüüd aga läksid nad üksmeelselt pärast loojangut tumeda metsaseina ääres mööda umbekasvanud kraavi perve. Tulid oma heinamaalt ja läksid oma koju ning maailm nende ümber oli vaikne, ainult rääk laulis kuskil kaugel. Igatahes saavad nad talveks piisava hulga heina, kui ei tule suuri sadusid. Metsaheinamaade poolest võiks veel ühe lehma muretseda, heinamaad jätkub, ainult võsa on kõvasti peale tunginud ja sammal kõrgeks kasvanud. Tuleks kirvega tublisti tööd teha ja mineraalväetist külvata . . . Aga need on kaugema tuleviku asjad, nendele ei taha praegu mõelda ei Teele ega August . . .

Heinaaja lõpu poole murdsid siiski jälle ümbritseva ilma keerulised ja vastuolulised küsimused Mõigu rahulikku majja. Teele tähendas kord, et Tupsi poisile oleks vaja uut ülikonda. August oli mõttega päri, arvas, et sügise poole peaks ka raha poolest võimalik olema. Naine aga lisas, et ju saaks nüüdki kuidagi need rublad kokku, poleks vaja sügise peale jätta. Sellest kiirustamisest ei saanud August aru, kuni aegamööda selgus paljugi.

Teele oli möödunud pühapäeval käinud mehe teadmata Hiiekõnnu külas palvetunnis. Mitte mingisugusel lahkusuliste palvusel, vaid Valuvere koguduse kokkutulekul. Sest Valuvere jumalakoda oli lahingute ajal koos paljude patuste hoonetega maatasa tehtud ja siinne hingekarjane pidas nüüd ametit teises Eestimaa servas. Mures oma endise koguduse maise elujärje pärast, oli ta ette võtnud

pika reisi. Palju pisaraid voolas madalas ja umbses talutoas, kui elatanud jumalamees manitses Valuvere hälbinud hingi. Lähem kirik on küll kolmkümmend kilomeetrit kaugel, kuid tõsisele tahtmisele ei tohiks see olla ületamatuks vahemaaks, et kõik noored saaksid kenasti leeritatud ja sellel segasel ajal püha ristikoguduse hulka arvatud.

Mõigu perenaisele läks see kõik kangesti südamesse. Ta annetas hingekarjase reisi- ja vaevakuludeks omalt poolt kolmkümmend rubla ja kui koduteel tõotati noorrahvas viivitamata leeri saata, süttis Teelegi õhin selles suunas. Siin avanes jälle võimalus näidata, et Mõigud pole sugugi mingid paganad ega inimsööjad, ehkki August käib metsas püssiga inimesi jahtimas . . . Kuna Peeter oli armuõpetuse mõistmiseks veel liiga noor, võiks hoolitseda Tupsi poisi hingeõnnistuse eest, on ju Priidu peaaegu oma inimeseks saanud. Sellega olid teised naised kangesti päri. Eks läinud Tupsi Priidu ristimine kõveraid teid pidi, seda tuleks ometi katsuda heaks teha! Lugu oli nimelt nii, et Tupsi Mihkel ei võinud usu asju silma otsaski sallida ja pojad jäid ema hädaldamistest hoolimata ristimissõnadest ilma. Aga kui metsatööl oli kuusetüvi vana Mihkli rinna lömastanud ja ta ristiinimese kombel maamulda paigutatud, arvas ema, et parem hilja kui mitte kunagi, — kutsus õpetaja ja vaderid. Vanem poeg Kaarel oli siis üheksa aastane, Priidu neljane, ilmas juba üht-teist õppinud paras poisiots. Poisse manitseti püha talituse ajal korralikult käituma, tõotati kombekuse tasuks kompvekke ja prääniku id, mis nende hurtsikus oli suureks harulduseks. Kaarel oli vanem ja taip-

likum, võitles vapralt maiustusteni välja, aga Priidu unustas enda. Ta kujutlus püsis jäägitult tulevaste kompvekkide juures ja tal oli aina tegemist sülje neelamisega, et ei märganud ei hardaid nägusid enda ümber ega kuulnud kirikhärra kõlavat häält. Ja kui siis ristimisvaagnast pühitsetud vett ta laubale tõsteti, kohkus poiss äkki ning käratas täismehe moodi: «Ära, kurat, mängi külma veega!» . . . Valuvere vagade ja auväärsete pereemade arvates algasid just sellest Priidu elu suured õnnetused.

Teele teadis, et leeritamise asjus tuleb Augustiga ütlemist. Tõtt öelda tema endagi usuline vaimustus jahtus üsna ruttu, aga et ta oma osavõtu Tupsi poisi hinge saatusest oli avalikult teatavaks teinud, ei kõlvanud ka ettevõtet niisama üritamata sinnapaika jätta.

Nagu arvatud, sai August vihaseks. Tupsi Priidu, ehkki pööningu poolest mitte kõige mehem, ometi vana Tupsi Mihkli poeg ja Kaarli vend — leeri, altari ette käpuli ning palvesõnad suhu? Kurat ja põrgu, see on meeste mälestuse narrimine! Ja tema, August, peaks seda tempu tagant lükkama! Kuhu ta oma silmad häbeneb, kui see teatavaks tuleb?

Tupsi poiss, kes kõnelusest Peetri kaudu teada sai, jäi üsna tusaseks. Leeritamine oleks tähendanud ülikonda, nagu omal ajal ristimine tähendas kompvekke, ja nüüd oskaks ta ennast juba ülal pidada!

Nõnda veeresid suvised päevad paljude elusolendite suurte ja väikeste muredega küpse sügise poole.

III PEATÜKK

1

Nüüd oli taludes oodatumaks meheks Keskküla Robi masinaühistu traktori ja rehepeksu garnituuriga. See oli vallas ainuke töökorras peksumasin, Luuguse endine omandus. Masinaühistu hoovis ja varjualustes leidus veel teisigi, kuid igaühel puudus mingi osa, mida kuskilt saada polnud. Talivilju masindati ka öösiti laternate valgel. Peremehed kiirustasid seemne järele ja vallas oldi kärsitud riiklike normide pärast.

August oli päeva ja poole ööd olnud reheliseks naabrite juures ning nüüd sõideti tema poole. Tolmuste saabastega mehed astusid peksumasina järel, mis lõgisedes läks edasi müriseva ning turtsuva traktori päras. Partorg Kütt ajas jalgratast käekõrval. Tema oli nüüd tihti seal, kus see kõrge tumepruunis plekkvoodris mehhanism aeglaselt mööda teid edasi ronis või unnates ja tumedalt möirates viljavihke neelas — et Robi ei peksaks kõigepealt tuttavate meeste vilja ega nende oma, kes viinaklaasi lasevad nobedalt ringi käia, ning et kohe pärast masindamist pandaks normivili vankrile ja sõidetaks raudteejaama varumispunkti ette.

Mööduti kitsast väljateest, mille lõpul asus uus-

maasaaja Viidiku majapugerik ja muu elamine — heinakuhi õuenurgas, sealsamas mõni koorem virnalaotud rukkivihke, lauaotstest kokkulöödud osmik, kuhu mahtus lehm ja seakesik, ja suuremat polnud vajagi, kuna hobust majapidamises ei olnud. Nüüd läks majauks lahti ja igas mõõdus inimesi valgus välja. Kõige ees ilmus kehakas pereema Elfriede, kes asus rühkima üle kõrrepõllu nurga, vastu mööduvale peksumasinale. Viidiku Elfriede oli sõnakas ja ettevõtlik eit. Lapsi oli ta ilmale toonud üksteist, kõik ka miskitmoodi hinges hoidnud, maareformi ajal oli paras tükk maad võetud, seda jõudumööda haritud ja valla täitevkomitee abiga lehm muretsetud. Kõigi nende eluliste toimingute juures oli pereisa Oskar mingi hädapärane abijõud. See karvane kõhetu mehenäss armastas esimesel võimalusel silma looja lasta, kui juhus oli, viinapudeli juures istuda, ei kiirustanud tõusma, ja külas räägiti, et nende harjumuste pärast on Elfriedel ette tulnud teda põhjalikult läbi nüpeldada. Praegu vajus Oskar istuma lävepakule, kuna naine seisis juba teepervel, paljad tugevad jalad tolmunud raudrohtudes, mustajuukseline heledas sitsrätis pea ootavalt kuklas. Kui traktor lähemale jõudis, astus ta keset teed.

Robi peatas masina. Mootor popsutas veel, kuid sellest kostis Elfriede hääl selgesti üle. Kogu ja iseloomukohane hääl oli tal. Alumine huul tõmbus allapoole sirgeks, paljastus tugev hammasterida ja kuuldavale tuli nagu kõva metalli helin:

«Mis see siis tähendab, et meilt muudkui mööda!» nõudis ta aru ühtaegu masinistilt ja kaasas olevatelt meestelt, eriti aga partorgilt.

«Marsruut on niisikene,» tähendas Mõigu August.

«Kuradile sinu marss ja ruut!» käratati vastu. Ja nüüd juba ainult partorgi poole:

«Kes neid asju niimoodi määrab? Mõigu ja Uustare vili on tähtsam kui meie oma, jah? Uustarel suured varjualused, mul lageda taeva all — tuleb vihma, sõnnik valmis. Arvatakse, et vaeste suud ongi selle kraami jauks loodud, vai mis?»

Et Kütt midagi otsustavamat ei teinud, kui pani jalgratta kraavikaldale ja astus sonimütsi kohendades aegamisi ettepoole, rapsas Elfriede traktoriroolist kinni.

«Keera ümber, ei ole siin midagi!»

Robi irvitas ja pöördus omakorda Küti poole. Elmar oli ikka alles ametis helevalge juuksetuka mütsi alla toppimisega. Kohe pidi ta midagi ütlema, aga öelda oli raske. Kehvikute viimasesse järjekorda jätmine ei ole hoopiski mitte kooskõlas partei joonega! Aga riiginormiks saaks Viidikult ainult paarsada kilo, kuna Uustarelt koguneb oma poolteist tonni. Jõuab täna Mõigul ja Uustarel läbi, on õhtuks varumisplaan täis . . .

«Hea küll, Viidiku ema,» ütles ta vaikselt, «ega sindki hätta jäeta, jõuame homseks teile.»

Robile oli see edasisõidu korralduseks, mida ta ka kohe tegi. Raske masin ajas sinist suitsu välja, võpatas paigalt vägeva jõuramisega, aga siiski võis kuulda Viidiku Elfriedet, kes manas:

«Et see kuradi kulakute võim siit Valuverest ka ei kao!»

Järeletulnud põngerjate karjast hakkas kõige väiksem ja räämasem ema seelikusabast kinni, pistis heledalt ja ahastavalt nutma.

Kütt tõstis jalgratast püsti aeglaselt ja kaua, nagu oleks see teab kui raske riistapuu . . . Südamel on valus rangelt ja otsustavalt mööda minna niisugusest kehvast kodust, millises ise oled üles kasvanud.

Kui ometi ükskord ei oleks enam seda hingesse torkavat vaesust toitva Eestimaa pinnal! . . .

2

Üldse hakkas inimestel rohkem asja olema teiste inimestega. Suve lõõskavatel päevadel rühmati oma heinamaadel ja põldudel, kui juhuslikult kohati naabrit, vahetati suusoojaks mõni sõna ja mindi jälle oma teed. Ometi oli siis taevakumm kõrgem ja tunne maailmast avaram, sest üürikestel öödelgi võis koduõuest kaugele vaadata. Ja mida pikemate ning pimedamate ööde, mida umbsemate sügis- ja talvepäevade peitu eraldusid talud üksteisest, seda rohkem teati, kuidas on lood küla teises servas, mida vallamajas kavatsetakse või lähemal ajal ette võetakse.

Lumetul, tusaseilmelisel näärikuul kõneldi palju kehvikute ja uusmaasaajate koosolekust, mis järgmiseks pühapäevaks vallamajja kokku kutsutud. Tulevat kulakute väljaselgitamine ja täiendav maksustamine. Ja mitmeti arutleti suurtes ja väikestes talutubades.

Teele oli küpsetanud sepikut, ahjukülg hõõgas palavat leitsakut. Peeter loopis teki pealt, pöörles ja ohkis unes. Isa ja ema lebasid avasilmi. Tugev tuul raputas seinu, aeg-ajalt kohises alla vihmavalanguid. Tihedas pimeduses võis akna kohta vaevalt eraldada.

Nädal tagasi käis Mõigul külas partorg Kütt ja keegi noormees maakonnakeskusest. Valuveres tahta kümmekond kehvemat peret kolhoosi teoks teha, arvati, et August ei tohiks initsiatiivgrupist kõrvale jääda, peaks selle moodustamise Sõrgatsi kandis koguni enda peale võtma... Niisuguse jutuga tuldi! Ei olnud see enam lihtsalt Küti Elmariga kui vana tuttavaga mõtete vahetamine kolhoosikorra üle. See oli otserünnak ja Augustile tundus, et reetlik rünnak, kuna tal olid kaitsepositsioonid täiesti läbi mõtlemata. Ning ta kohmas, et lõppude lõpuks on majapidamine täiesti tõsine asi — mingu linnamehed ja vallasaksad siiski sedapuhku niisama minema... Ei tea, kuidas see «vallasaksad» nii mõrult keelele tuli? Elmar pole seda igatahes ära teeninud ja tagantjärele on nüüd natuke piinlik. Äraütlemiseks oli muidugi tuline õigus, aga ärrituda poleks olnud vaja.

Seda jutuajamist ta nüüd meenutas ja naisel tema kõrval paistsid olema mõtted sealsamas kandis. Teele ütles:

«Sai neile kolhoosi pärast nina pihta antud. Mine tea, ehk tehakse sindki kulakuks?»

«Ole'nd ikke,» lohutas August, ja leidnud pimedas naise käe, silitas seda nii hellalt kui oskas.

Valla täitevkomitee esimehe tööruumi aknast kumas sel tintmustal õhtutunnil õlilambi kollakat valgust. Raagus põõsad akna all väänlesid tuule käes ja raputasid jämedaid veepiisku mudasele maale. Toas istusid sinises suitsupilves esimees Väravas ja partorg Kütt. Nad olid täpsustanud homse koosoleku päevakorda, arutanud asjaomaseid küsimusi ja nüüd enne äraminekut tegid veel

ühed suitsud. Esimees, ümmarguse punetava näoga enneaegu halliks läinud mees, keeras lauasahtli lukku, toetas selja tugevalt toolileenile, pani parema jala paberikorvile. Vedas mõne pika mahvi paberossist ja ütles:

«Kui siia määrati, mõtlesin, et sain kergesse kohta, aga igas majas oma mured, nagu öeldakse.»

Partorg istus teisel pool lauda, varjas käega haigutust.

«Mille poolest kergesse?» küsis ta.

«Noh, et tühja maad laialt, maa pärast võitlust ei ole . . . Üldse mulle tundub, et siin ei olda nii kangesti seotud maaga, nagu kuskil sise-Eestis. Võib-olla sellepärast, et ümberringi on kaevandused, tööstusrajoonid? . . . Kas sa oled tähele pannud, et siin ei kutsuta inimesi kohanimede järgi, neid nagu ei teata ega mäletatagi enam . . .»

«Hm, jah, võib-olla . . . Noh, hüva ööd siis . . .»

Kütt katsus ikka minekut teha, kui esimees hakkas keeruliselt ümber nurkade arutlema. Muidugi on Väravas tubli ja teenetega mees, aga Tupsi Kaarel oli lihtsam ja konkreetsem. Temaga koos töötades oleks ehk Valuveres juba oma ühismajandki olnud — ükskõik, kas inimesi kutsutakse siin kohanimede või perekonnanimede järgi! Igatahes ei tohiks kollektiviseerimine olla keerulisem kui nõukogude võimu kindlustamine esimestel pärastsõja-aastatel, mil metsavendi luuras iga põõsa taga ja mitte ainult Tohvri Joosep ei oodanud peatselt saabuvat «muudatust». Iga kilogramm normivilja tuli otse välja pigistada. Sedagi juhtus, et veenmisoskus lõppes otsa, asjad said korraldatud teisiti.

Need mälestused viisid nukravõitu järeldusele,

et palju raskusi on küll võidetud, kuid ka Valuvere mehisemad mehed on otsa saanud. Neid puhkab Virvemägedes surnuaial, kes Rannanuka ühishauast said ringi maetud, jäi neid Velikije Luki alla, Emajõe äärde, Sõrve poolsaarele ja Kuramaa küngastele. Pole enam ka Tupsi Kaarlit ja vana Rimmi Tõnis lasti veel ülemullu sügisel vigaseks . . . Ennemalt tundus, et Mõigu Augustil on õiget klassitunnet ja üsna ägedat hakkamist, kuid omad põllusiilud on löönud mehikesele pähe!

Üksindust tundus toas niisuguste mõtete seltsis. Tuul surus täie rinnaga vastu akent, klaasid lõgisesid . . . Kui kutsuks õige Roosihärma Virve seda elamist-olemist soojendama ja kaunistama? Ehk leiaks siis parema korterigi kui see kõle katusekamber siin. Aga kas Virve üldse soojendab? Põletab küll, aga hingel tundub mõnikord jahe. Kuid nii tuliselt põletab, et armid jäävad järele, lahti temast ei saa. Ja mis halba selles siis on? Et Virve polevat saksłasi põlanud? Kes neid jutte teab, jutud on kurjad ja kiuslikud . . . Igatahes tänu Virve tugevale tõmbejõule pole Valuvere valla partorgi saadud pudelite poole meelitada. Muidu oleks küll võinud ehk ka teisiti minna, sest pole ju maailma järele jäänud ainsatki omast inimest, aga niisuguseid tusaseid õhtutunde nagu täna tuleb maal palju üle elada . . .

Vali vihmasagar täristas vastu ruute ning Elmar viivitas mantli selgapanemisega.

Sellesama sagara eest sai Uustare Sass vaevu saunauksest sisse, mõlema käe otsas veeämber. Katlamüüril põles klaasita lamp, lae all hõljus tihedat auru. Katel oli kaetud tugeva puukaanega,

mis lae vastu toetuvate laudadega kõvasti oma kohale surutud ja mille servad ning praod olid rukkijahu-taignaga kinni kleebitud. Kaane keskel oli vänt segamiseks, et kallis sisu põhja ei kõrbeks, tagumisest servast väljus toru, mis suundus jahutustünni. Sellest tõstis Jüri Rabadik praegu kuumenenud vett ära ja sealt tõusiski auru eessauna hämara lae alla. Sass tühjendas ämbrid tünni, nüüd ei auranud enam. Katla all praksus väike lõke, torukesest jahutustünni alumises servas nirises lüpsikusse hallikat vedelikku.

Sass lisas tulele mõned puutükid ja kohe hakkas lüpsikusse tõhusalt sorisema.

«Meki, Jüri, kuda on,» ütles peremees.

Rabadik laskis jahutajast pool teeklaasi, maitses.

«Siin veel kangust küll,» tähendas ta ja kinnituseks viskas ülejäänud märjukese katla alla. Kostis susinat, kuid sütelt tõusis sinakat leeki.

Praegu aeti meskit läbi ja see oli igav toiming. Sageli, kui tuli paisus üle paraja mõõdu, sortsus praaka viina hulka, see oli hapukas ja läila. Aga kui hakkab klaarimine, teist korda läbiajamine, jookseb jahutajast haljast vedelikku, mis tõmbab suu kuivaks ja teeb kogu selle raske töö mõnusaks ajaviitmiseks.

Ei jõudnud nad siiski klaarimist ära oodata, Sass küünitas pimedasse nurka piimanõu järele, tõstis klaasi sogast märjukest täis ja ulatas Jürile. Rabadik rüüpas, ei paistnud maitsevat. Andis Uustarele, kes ka jõi erilise isuta. Siiski said nad klaasitäiest jagu ja tühjendasid teisegi. Peale hammustasid keedetud pekki, mida oli varutud terve taldrikutäis ja sauna aknale pandud.

Kuid tuju see joomaaeg ei tõstnud. Jüri heitis pingile pikali. Sass istus kolde ees pakul, pea pihkude vahel, vaatas vaikselt limpsavaid tulekeeli ja rääkis:

«Mida neist kulakutest nüüd akketakse taga ajama? Sakslaste sabarakud ja metsavendade varjajad saivad jua oma jau.»

«Eks ikke neid pigistatakse, kes võerast töö jõudu tarvitavad,» tähendas Rabadik.

«Sina ka mul teinekord abis old — tehakse mindki veel kulakast?»

«Oh see nüüd mõni asi!» lohutas Jüri. «Rohkem koos viina võetud kui midagi muud tehtud.»

«Mene neid tea,» kahtles Sass.

Ta tõusis ja keeras mõne korra vändast. Tähendas sealjuures endisel murelikul toonil:

«Riistad mul ka ajast ja arust. Auruga ajamine oleks teine asi . . . Aga mene tea, kaua seda samakatki enam keitada saab!»

See viimane oli öeldud väga lootusetu häälega. Paistis, et mehel on kadunud igasugune usk tulevikku — mis uuendusi sa sellisel juhul veel ette võtad! . . .

3

Oligi algamas see «kulakute tegemise koosolek», nagu külas nimetati. Vallamaja juurde olid asja teinud mitmedki, kes külavoliniku kaudu kutset polnud saanud. Jälle ja jälle kompsiti trepil jalgu, sest õine vihm hangus varahommikul mahlakateks lumeräitsakateks, porine maa oli nagu üle suhkurdatud ning käimisel koorisid saapatallad seda habrast kaunistuskatet, kogusid enda külge

tihedateks klompideks. Talitusteruumi kuumaks köetud ahi soojendas rõsked vammused aurama, õhk tihenes tubakasuitsust ja mitmes sordis saapamäärde lõhnadest. Võeti istet ritta seatud toolidele, taburettidele ja pinkidele. Juteldi napilt ja tühjast-tähjast, nagu meelega peaasjast mööda.

Tohvri Joosep tuli nagu ikka inimeste kogunemise peale. Pidi ju sel sügisel kindlasti teine valitsus tulema! . . . Tema vinguv hääl kajas üle ruumi ja sellest saadi nalja. «Vana on omadega päris segamini läind,» arvati. Teisalt hõigati: «Ammu juba uus valitsus, kas sa siis aru ei saa!»

Uustare Sass istus seina ääres pingil. Rabadik oli jäänud saunapingile sügavalt tossama, aga Sassile ei andnud süda rahu. Silm kiskus nüüd vägisi looja, kuid Roosihärma Anton tülitas kangesti. Roosihärm oli tulnud mõttele, et kodupuskariga saaks nüüdki head äri teha, kui seda müüa riigiviinast odavamalt. Ülesostmisest ei tuleks sel juhul muidugi midagi välja, vaid peaks hakkama ise samagonni keetma. Viinaajamise üksikasjade õppimiseks ta nüüd pugeski Uustare Sassile tihedalt külje alla.

«Ei ole mina enam tea milla tehend, meelestki keik ära läind,» ütles Uustare tüdinult ja pööras näo teisele poole.

Aga kärmesti kolis Roosihärm tema teise külje äärde ja usutles edasi:

«Kaua see meski käärima peab?»

Sass vastas haigutuse sekka:

«Kuda on — suvel käib paari päivaga, talvel läheb rohkem.»

«Ah et talvel on külmem, käärib aeglasemalt,» taipas Anton.

«Mene jutuga,» ajas Sass silmad pungi, «soe peab ühteviisi olema, külmas ei käe üldse.»

«Aga miks siis talvel kauem?»

«Noh seneperast, et talvel onvad lühemad päivad . . .»

Tulid esimees, partorg ja külanõukogu esimees, kiilaspäine Rimmi Tõnis, parempoolne pintsakuvarrukas õlani tühi.

Augustile tundus, et Kütt on turris olemisega. Et Elmar Roosihärma Antoni ülituttavlikku tervitust miksi ei pannud, oli täiesti arusaadav, kuna ta ei sallinud seda kehkjat kaupmeest, kes looduse kummaliste kokkusattumiste tulemusena on Roosihärma Virve isa. Aga ta pööras ka pilgu kangekaelselt ja justkui sõjakalt ära, kui juhtus Augustiga vastamisi vaatama. August mõistis, et see on möödunud-nädalase kõneluse ja selle «vallasaksa» pärast.

Sõjaka kõlaga oli ka partorgi kõne, mille ta pidas punase riidega kaetud pika laua tagant. Ta ütles, et kõige aktiivsemad rahvavaenlased on küll likvideeritud, kuid klassivõitlus käib külades edasi. Kehvemate ekspluateerimisele jõukamate poolt ei ole veel suudetud lõppu teha, see kestab varjatud ja kavalal kujul. Et sõnad ei puudutaks ainult kõrvu, vaid läheksid sealt edasi neisse ettepoole kummardunud või kuklasse vajunud, karvakattega ohtralt õnnistatud või hoopis ilma jäetud peadesse, tõi Kütt näiteid. Siitsamast Valuvere mailt nimetas ta inimesi, kelle eluratas veereb alles selles vanas rööpas, mida mööda vaesemate vaev täidab jõukamate salve.

Vaevalt sai Kütt lõpetada, kui tõusis Teldri Juula, kelle kohta oli öeldud, et nimeliselt on ta

küll uusmaasaaja, kuid paistab, et teenib oma leiva usina tööga Tohvri Joosepilt. Juula oli väike ümar naine, silmad suured ja väleda vaatega ning suu õigel kohal. Veel enne kui ta päriselt püsti oli, kostis kiire jutt nagu kadakapõõsa põlemine. Mis siis õige arvatakse, et ta oleks pidanud oma maad küüntega harima või? Tohver aitab teda ja tema aitab Tohvrit. Mees sai tal sõjaväljal otsa, selle pensioniga, mis ta nelja lapse eest saab, ei jõuaks peret toita ning katta. Aga elu on tal praegu lahedam kui kunagi varem on olnud. Vanem tütar läks sügisel kaubandustehnikumi . . .

«Nii et see kõik on Tohvri teene?» küsis Väravas kavalalt silma pilgutades.

Juula ei taibanud, vaatas katkestajale päranisilmi otsa, kuid jutujärg oli kord sees ja ta jätkas teisest kohast:

«Kui niimoodi on, et keski kedagi aidata ei tohi, siis on Valuvere kulakuid täis. Mina olen ka siis üks koletu kulak, sest mul on palju abi old vanast ja põdurast inimesest. Ilmas ei saagi üksi läbi! Tupsi poiss aitab Mõigu Augustit . . .»

Nüüd helises akna alt Viidiku Elfriede lõikav alt:

«Mis see Tupsi Priidu muud ongi kui Mõigu sulane, ja veel palgata sulane. Poiss teeb iga päev tööd, aga tagumik välgub pükstest läbi, häda vahtida!»

Kütt koputas lauale ja tegi lõpu niisugusele läbisegi rääkimisele. Aga Elfriede märkuse kohta tähendas tunnustavalt, et see on valvsus. Selleks ongi tänane koosolek, et kõik kulaklikud nähtused vallas päevavalgele kiskuda . . .

Tupsi poisist ega Augustist rohkem ei räägitud, kuid sellestki oli küllalt. August vajus pingil väga väikeseks. Korra vilksatas tal peast läbi, et oleks ikka pidanud Teelega nõusse hakkama ja Priidule ülikonna ostma, kui see jutt päevakorras oli. Sest pärast pressisid teised kulutused peale, oli muudki meeles pidada. Kuid suvine jutt oli seoses leeritamisega — vaevalt oleks selle peale siin armulikumalt vaadatud kui Tupsi poisi Mõigul töötamise peale . . . Nõnda on siis kujunenud need lood! Siin majas, kus ennast ennemalt on koduselt tuntud, rahvaomakaitselasena pühade ajal valves oldud, aktivistina mitmesuguseid tähtsaid küsimusi lahendatud, siin peida nüüd pea üsna madalale, näidatakse näpuga! . . .

Sõnad süttisid üksteisest. Selle vana «muudatuste ootaja» kohta, keda on ikka leplikult tõgatud ja kes siitki äsja vaid naeruga minema saadeti, öeldi nüüd Teldri Juulale vastu vaieldes mõrult, et kui oleks vanamehe teha, tooks ta Juulale ja tema kaubandust õppivale tütrele, tervele rahvale otsemaid kaela sõjakoledused, et vaid oma maalappi pojale pärandada. Niisugust õelust teati pesitsemas veel mitme teisegi Valuvere mehe, vaikse ja asjaliku maatuhnija rinnus . . .

August kuulas vaid poole kõrvaga, oli kogu aeg ärevil, et ega viimati jälle tema nime ei nimetata. Ta oli nüüd siin justkui võõras ja võis tunda ainult kergendust, et nii hõlpsalt pääses. Tundis kergendust nagu kutsumata tulnud Uustare Sasski, keda olukorra õnnelik laabumine mõnusalt norskama uinutas . . .

IV PEATÜKK

1

Kummaliselt vastandlikke tundeid ja tahtmisi võib inimene teinekord eneses kanda. August teadis, et kui veel kord tema juurde tullakse kolhoosi-jutuga, ei lubaks tema parem tundmine nüüdki teisiti teha, kui ära öelda. Aga kui kedagi ei tulnud, ei tundnud tä sellest sugugi kergendust. Koguni morniks kippus meel, et ilma August Mõiguta idaneb Valuvere elus nii mõndagi. Sest kuuldavasti oli Hiiekõnnu kandis ja kaugemal, kust sõda natuke kergemalt üle käinud ja talud tihedamalt koos, ühinemine üsna tegelikuks muutumas. Siingi tehti agitatsiooni edasi, taludes käisid valla ja maakonnakeskuse ametimehed, ajasid neid asju Viidiku Elfriede ja teisedki. Kuid Mõigule ei tuldud.

Ajuti lumelobjakane, siis jälle must madalataevaline maastik ümbritses maja. Vähe käidi väljas. Normipiima viimine säilitas kõige regulaarsema ühenduse maailmaga ja sagedasti tegi seda Teele, sest temale meeldis rohkem kui Augustile tuttavaid kohata, jutulõnga lahti päästa ja mitte kiirustada kokkukerimisega.

Tupsi poiss oli juba mõnda aega uue tumepruuni ülikonna omanik ja selle selgapanemiseks

oli tal ohtrasti võimalusi, sest enamasti iga kinoetenduse või peo puhul pakkus August piletiraha. Nüüd nähti tihti Priidut seal, kus koolimaja õliga immutatud põrandalaudadel tantsupaarid laelambi valgel hommikuni välja tiirlesid. Hommikuni oli platsis ka Tupsi poiss. Seisis üsna esiplaanil, suu ikka pisut avali, punakaskollased juuksed siledalt üle pea, kiitsakas keha ja X-jalad hea ülikonna varjus. Ainult kui pillimees hõikas galantselt ja kõlavalt: «Daamide valik!», puges Priidu häbelikult kuhugi varjulisse nurka. Aegamööda võttis julgust, jäi vapralt paigale, kuna see ettevaatuse abinõu oligi üleliigne . . . Ja tööd-tegemist oli tal nüüd vähe. Mida seal kodus ikka teha oli, aga Mõigul ei juhatatud käsi kuskil külge panema . . .

Küttepuid tegemas käis August üksi. Kord kutsus Peetri kaasa, kui kool oli difteeria ohtra esinemise tõttu paar päeva kinni. Päeval sadas alla suurte latakatena märga lumelörtsi. Varakult tuldi koju ligunenud riiete ja saabastega, mis võeti maha pliidisuu lõõmavas paistes. Peeter kurtis, et pea natuke valutavat.

Teele kattis lauda ja otsis metsameestele kuiva selgapanemist. Poja peavalu-jutu peale katsus peopesaga selle laupa, saatis Augustile põgusa pilgu, kuid ei öelnud midagi. Pärast sööki kamandas Peetri kohe voodisse, mässis poisi hoolikalt tekkide sisse ja usutles, et ega ometi kurk haige ole.

August istus pliidi ees pakul plotskit keerates. Uks tuppa oli lahti. Naine süütas kummutil lampi ning rääkis sealjuures:

«Nüüd taudi ajal veetakse poisike metsa kül-

metama. Tupsi poisil igav, käib kui munas kana ringi, pole midagi hakkamist . . .»

Justkui oodanud neid sõnu, ütles August ärritunult:

«Peeter saab nendest puudest, mis me täna tegime, rohkem sooja kui Tupsi poiss!»

Teele tuli uksele, pani käed puusa. Tal oli seljas tihedalt ümber keha hoidev suurte roheliste ruutudega villane kleit. Tagantpoolt paistvas valguses joonistus ta uksetühemikku selgejoonelisena ja nõtkena. Paksud pruunid juuksed olid hiljuti kaevandusasulas kähardatud. Pagana nägus ja nooruslik naine oli ta, ehkki juba pika poisikõrendi ema ja teise lapse sünnitamisega oli läinud halvasti! Kuid mitte päriselt seda ei mõelnud August praegu, vaid ootas, mis sealtpoolt tuleb. Ja tuligi:

«Kas mina olen vähe Tupsi poisi särke küürind, nii et nukid nahata, lappind ja nõelund? Nüüd ei või ta meil enam lillegi liigutada! . . . Need pole sinu enda mõtted, vaid seal koosolekul sulle peakolusse pistetud . . . Kodus oled kange mees, aga vallas ei julge piiksatadagi. Kujutan ette, mismoodi sa seal istusid kõrvad lontis ja nina jalgade vahel. Teldri Juula kaitses Tohvrit, sina ei osand enda eest suud paotada. Aga minu peale karjumiseks on sul vägevust ja tarkust kui palju . . .»

August viskas plotski kustuvatele sütele.

«Olen ma sinu peale karjund jah küll, sa vaesekene . . . Mis sa must närid?»

Teele astus sammu ettepoole niisuguse näoga, et on otsustanud ennast ometi ükskord tühjaks rääkida. Kuid ilmselt ei suutnud mõtted selle

ägeda ütlemistahtega sammu pidada. Ta läks tuppa ja jätkas sealt:

«Ma ei tea, nooremalt oli su turi järjest turris. Kaklesid peremeeste ja ametnikega, kui polnud vajagi. Nüüdsetele võimumeestele poeksid ei tea kuhu . . . Ime, et sa seekord julgesid kolhoosist ära öelda, ei teind laudaust lahti ega kummardand maani, et palun, kullakesed, võtke minu lehmad ja hobune ja puha, just teie jaoks kõik muretsetud ongi . . .»

«Kas ühekorra hakkab lõpp ka tulema?» küsis August niisuguse häälega, mille peale majas harilikult pikk vaikus järgnes. Kuid täna kindlustas see vaid üsna üürikese pausi.

«Nojah, mis ma ütlesin,» kädistati tagatoas, «naise vastas mees mis mees . . .»

August tõusis ja virutas vaheukse kinni. Tõi nurgast lubjavildid lagedale, pistis neisse paljad jalad, tõmbas kasukjopi selga ja surus metsatööst alles märja karbuse sügavale kõrvadele.

Sinihallis küünlakuu videvikus mustendasid metsatukad ja kaugemad taluhooned ilmetute tompudena, rohuaia raagus puude vahelt puhus kibedat tuult. Kahutas veidi, päeval sadanud lobjak ragises viltide all. Kuni külateeni astus August kiirete sammudega, ojasillal jäi aga seisma, keeras selja vastu tuult ja kiskus pea õlgade vahele . . . Vaat kellega tahaks praegu vastamisi istuda ja möödunud aegu meelde tuletada — vana Rabadikuga!

Talle torkas meelde, et Uustare Linda on mingisuguse kasvajaga haiglas, — küllap Jüri ja Sass on nüüd mõnes mõlemale meeltmööda tegevuses kokku saanud. Ja kui Jürit polegi, on Sass

vähemalt üksi kodus, sest poeg õpib kuskil Viljandimaal piimandustehnikumis ja tütar astus sügisel ülikooli apteekriks saama. Ehk leidub Uustarel pudelikene müüa ning kõlbab sealsegi peremehega koos mõtted lahedamaks istuda. Sõprust nende vahel küll pole, kuid paha ka mitte kui midagi.

Igatahes oli tal nüüd eesmärk ja sedaviisi oli märksa parem kui siin sillatruubil konutada.

2

Jüri Rabadik oli tõepoolest Uustarel ja mitte ainult Jüri, vaid kümmekond külameest lähemast ja kaugemast ümbrusest. Neid istus põrandal ja suure köögilaua ümber. Mida kõike siin laual küll oli: mitmes mõõdus ja kujus pudeleid ning klaase, praegu enamikus tühjad; leivasuutäisi, hambajälgedega lihatükke kahvlite otsas ja niisama vedelemas; oli siin tubakapuru ja plärujuppe ning paberossikonisid, tuhka ja soola, meeste askeldavaid või lõdvalt lebavaid käsi ning laua äärtele toetuvaid väsinud karvaseid päid. Mõni väike laiguke laua vahariidega kaetud pinnast oli vaba, läikis märjalt ja ligaselt tahmunud klaasiga lambi valguses.

Keskküla Robi praadis pliidil liha, sealtpoolt tõusis kibedat rasvasuitsu. Rabadik istus pliidi ees põrandal, selg vastu korstnajalga, põlved lõua all konksus. Teda nägi August esimesena, kuna vanamees istus näoga otse ukse vastas ja koldes lõõmava tule tõttu paiknes ka kõige heledamalt valgustatud kohas selles rasva- ja tubakasuitsust täidetud köögis. Jüri vaade oli hämune,

keskenduseta, kuid ta tundis siiski sisseastuva Augusti ära ja tõstis aeglaselt käe kõrva äärde.

Peremees ise tuli lagedale laua otsast, kasukaid, vattkuubi, mitmesuguses sordis mütse täiskuhjatud riidenagi alt. Oli siin viimase kolmenelja päeva jooksul tulnud ja läinud mitmesuguseid mehi, aga Mõigu Augustit poleks küll osatud oodata, niisugusele külalisele pidi vastu minema. Sassi silmad oleksid ehk imestusest pungi läinud, kui mitte neid liigutavad lihased poleks olnud nii väsinud. Aga kätt surus mehemoodi ja ütles:

«Igasuguseid nägusi peab ka nägema ja ennast hirmsast ära vihastama! Nüüd paneb Uustare Sass Virumaalt suure pudeli viina lauale.»

August pistis käe põue raha järele, aga Sass takistas.

«Mõne käest,» ta osutas peaga laua poole, «olen võttand raha ka, mene neid muidu päivade viisi täida... Aga sina, Kusti... kes me's oleme — keisri velle mõisa ruhuaias... Sina oled Jüri sõber ja Jüri on minu sõber. Kisu vammus maha, vahi, kuhu ta ära mahub.»

Ise läks sahvrisse viina järele, vaarus laialt, kui ukselinki haaras.

Liitrise pudeli kõva kopsatus lauale äratas tukkujadki üles. Vahepeal väsima hakanud meeleolu elavnes jälle, ja Robi tõi pliidilt särtsuva lihapanni.

August kummutas esimesed klaasid kiirustades. Siia sisse astudes oli temasse pugenud väike võõrastus, justkui kahetsus, mis tuli nüüd minema loputada. Tema kui aktivisti käest hakati pärima kolhooside kohta ja muid sedalaadi asju, aga August ütles, et ta ei tea mitte midagi ja praegu

ei tahagi teada, sest on parematki teha. Sellega oli ka peremees nõus:

«Mida kuradit te sest poliitikast plarate kogu aja? Viin on laual ja sahvris leidub ka veel, kui heast otsida . . .»

Ja mehed jõid, kallasid kõrvetavat vedelikku habemetõngais suudest alla, puristasid ja puhusid, õngitsesid kahvli või konksus sõrmega rasvas ujuvaid lihatükke. Joodud oli ennegi kõvasti ja üldist jutuajamist niikuinii ei tulnud, ükskõik mis kõneainé ka oleks käsile võetud. Rääkijaid oli palju, kuulajaid vähe ning needki jäid kohe jälle tukkuma. Lauluga polnud parem lugu, kuna enamasti jorutas või üürgas igaüks eri laulu või kui juhtuski üks ja sama olema, siis lasti minna erinevatest kohtadest ja küllaltki erinevatel viisidel. Igaüks oli kõigepealt enesega, nagu terve elugi oli elatud. Ainult viina juua raatsis varematel aegadel neist mõni üksik ja seegi harva. Tõsiselt ja tummalt pigistati põldudelt välja igaaastast leiba ja leivakõrvast. Selles rangelt joonistatud eluringis, kus nädala toidukaartki püsis põlvest põlve peaaegu muutumatult, võeti pisikese inimesehakatisena karjasevits ja varsti adrakured pihku. Isadelt päriti maa, soetati uued põlvkonnad, algas uus ring. Kui naised olid nobedad sünnitama, ei jätkunud kõigile kodus ruumi, mõned langesid ringlemisest välja, läksid maailma käänulistele teedele. Kuidas tuldi toime seal laias ilmas, see ei huvitanud neid mehi, kes siin praegu mitmendaid päevi pudeleid tühjendasid, sest nüüd polnud neil enam tõsisemaks tegutsemiseks perspektiivi — paljude põlvkondade poolt tallatud ringrada ei seisnud enam selgelt silmade

ees. Nüüd raatsiti vilja viinaks teha ja viina ostagi. Juba mõnda aastat. Meskiks segatud vili läks ikkagi endale sel segasel ajal, kui nõuti riigile andmist. Riik . . . Siin istus ja norises magada kortsusnäolisi taate, kes juba isakese tsaari väe ja võimuga olid tegemist teinud. Mitmeid riigikordi oli üle elatud, kõiki kirutud, kui oli vaja midagi anda, ja tagantjärele tundus möödunutes ikka midagi paremat kui käesolevas, kuna minevik ei nõudnud ju neilt enam midagi. Nüüd oleks võinud lohutust leida kas või sellest, et paljudest peredest, kus ikka varakult oli künnivaole asutud, noored õppima pääsesid, iga kuu stipendiumi said ja koolitasid endid kelleks süda kutsus. Või oleks võinud Uustare Sass kergendust tunda, et kasvaja pärast kuskil tema naise kõhukoopas pole tal vaja raskeid rahasid lauale lugeda. Kuid niisugused asjad olid juba väljaspool seda läbiproovitud, põlvest põlve pärandatud ja tugevasti sisseastutud sihijoont, mis nüüdsel ajal rohkem kui kunagi varem ähmaseks kiskus. Segi oli endine eluring, segadusele hinges passis kõige paremini segane pea . . .

. August jäi peagi purju. Oleks tahtnud rääkida. Ükskõik millest, aga ei leidnud jutukaaslast. Robi jõuras vahetpidamata laulda ja Sass oli hasarti läinud tooli vineerpõhjal trummi löömisega. Laua uksepoolses otsas sõnelesid Rannanuka mehed metsaheinamaa pärast, kus kolmekümne seitsmendal aastal oli piir segi läinud ja üks oli teise loo ülekohtuselt ära koristanud. Rabadik istus ikka endistviisi korstnajala ääres, kaebas, et süda on sant ja ihu nõrk. Juba nädal aega ühtejärge kõvasti ametis oldud, on tinnat tantsitud ja

lugusid vestetud, paljuke vana inimene ikka jõuab.

Siis mindi heinamaa pärast käsitsi kokku. Toolid kolisesid, laud värises ja rusikad mütsatasid vastu päid, kuni teised vahele läksid ja peremees kaklejad koju ajas.

Kuid tüli näis olevat nakatav. Varsti põrutas Sass ise Robile peale:

«Ma nägin küll, kuda sa suvel laulukoori juubeli ajal Lindaga võpsiku läksid! Ega ma nii purjus ei old . . .»

Ta põrutas oma suure kandilise rusikaga lauale ja tõusis püsti.

«Tule, poiss, paneme rinnad vastamisi, siin seisab mees ministri aastates, sügavad põlgtuse jooned näus!»

Robi hakkas nutma, seletas, et ega ta olegi niisugune seelikukütt, nagu arvatakse. Temagi on naiste poolt rängalt petetud ja kannatada saanud. Niisugune lugu juhtus sakslaste ajal. Kuskil pealinna lähedal oli ta redus mobilisatsiooni eest, peretütar varjas teda hoolega. Igati armas neiu oli, kasvas südamesse kõvasti kinni ja naiseks võtmise plaan oli kindel. Kord tulid saksa sõdurid tallu sauna kütma. Robi oli laudalakas heintes, otsaviilu vahelt paistis tükike ümbritsevat ilma. Ja ta nägi peretütart saksa allohvitseriga õunaaias tuliselt kaisutamas . . . Proovigu mõni mees niisugust olukorda läbi elada, kui armukadedus kõrvetab rinnas nagu kuum triikraud, aga häält teha ei tohi!

See jutt läks Sassile südamesse, ta tõi järgmise pudeli. Joodi lepitust. Robi viis ka Jürile klaasi, kuid see ei teinud väljagi, oli vajunud veidi

vasakule küljele, pea rippus lõdvalt põlvede vahel. Robi püüdis teda ärkvele saada ja hüüdis korraga:

«Mehed, Jüril on sõrmed külmad!»

Kõik tulid asjatundlikult kohale, katsusid pulssi, hõikasid, raputasid. Aga kui Rabadiku pikk kondine keha ainult pliidi ette kägarasse vajus, kainenesid mehed järsku ja tõmbusid tasahilju eemale. Moodustasid tardunud poolringi, mida elustas vaid paigalseismise mõningane ebakindlus. Alles nii häälekasse tuppa oli siginenud surmavaikus. Kuni teised tülitsesid oma heinamaade, oma naiste pärast, oli Jüri Rabadik vahepeal vaikselt teise ilma läinud. Temal polnud niisuguste asjadega tegemist . . .

Sass hoidis käes lampi, mis kõikus parasjagu. Hõre juuksetutt laubal turris, liikumatud silmad joomasõbra kehale suunatud, ütles ta tasakesi, peaaegu pühalikult:

«Jah, sõber, nüüd sinu kusi ei sulata enam lund.»

Justkui kartes, et igaühega võib juhtuda sama mis Jüriga, hakkasid mehed vaikselt uksest välja kaduma.

August jäi kohale. Kandnud Jüri elutuppa ja katnud ta valge puhta linaga, tühjendasid nad Uustare peremehega peaaegu sõnatult veel ühe pudeli. Jook tegi nagu kogu aeg kainemaks. Vana seinakell akna kõrval käis uue päeva viiendat tundi. Tuul luusis pimedal õuel, katsus majaseinu ja vingus pahuralt katuseräästas. Sass ütles:

«Sa, Kusti, ära menegi kodu! Kuda ma siia üksi surnu seltsi jään?»

August tuletas meelde naise kiuslikke jutte eile õhtul ja oli nõus jääma.

3

Mingit juurdlust, nagu Uustare Sass kangesti kartis, Rabadiku surma pärast siiski ei tulnud. Üleliigne ja edaspidistele vajadustele mõnevõrra kahjulik oli Sassi agarus järgmisel hommikul igasuguste jälgede kaotamisel, mis viitaksid puskari ajamisele Uustare majapidamises. Siis läks Sass surmatunnistuse ja hauaplatsi keerulisi asju ajama, kuna August asus rehetoas kirstulaudu hööveldama.

Selle tegevuse juurest Teele ta leidiski, kui külas kiiresti liikuvad kuuldused talle keskhommikuks olid mehe aadressi teada andnud. Naine seisis rehetoa kõrge künnise taga, suurrätt tihedalt ümber näo, silmad nutused. August peatus töös, pühkis käeseljaga higist laupa.

«Nüüd on siis niikaugel,» ütles Teele, «et otsid joomakohti, kus ennast surnuks lakutakse. Varsti hakkad võõraste naiste juures käima!»

«Aitand mulle sinustki . . .»

«Noh, hea küll siis!» pisarad purskusid lagedale ja hääl muutus ka sedamööda järjest haledamaks, kuigi püüti öelda solvunult ja uhkelt: «Kui sul minust villand, võtan Peetri ja lähen. Niimoodi hukutan veel sinugi ära, kõnged ka kuhugi viinaklaasi juurde . . .»

Ja jälle oli August üksi. Ta istus höövelpingile, keeras suitsu ja võttis tuld laternast, mis oli abiks pisikesest aknast piiluvale sombuse talvepäeva valgusele. Kibe kahetsus kippus peale.

Pidi ta ka just niimoodi ütlema: «aitand sinustki . . .» Ega see olnudki tegelikult nii mõeldud! Oleks tulnud ilusasti ära leppida. Naine oleks pidanud ju aru saama, et puusärk on vaja valmis teha, on niiviisi juhtunud . . . Pohmelus piinas niikuinii, veel igasugused pahandused otsa. Et üldse sai eile siia tuldud! Nüüd on ta sellesse loosse segatud ja sekeldused ei lõpe niipea — hauakaevamine, matmine . . .

Uustare Sass saabus õhtul ja tema meeleolu ei olnud sugugi lahedam. Eks mõelnud temagi nendele päevadele, kui Linda haiglast koju tuleb ja küla pealt üht-teist kuulda saab.

Kui puusärk oli kokku löödud ja peagi ka üle peitsitud, tõi Sass kuskilt kaugest ja keerulisest peidukohast pudeli, keetis kartuleid ja praadis liha. Aegamööda jõudsid mehed niikaugele, et murelikes peades hakkas tekkima kindlakujulisi mõtteid ning tuli tahtmine neid vahetada. Sass arutles naistest:

«Mene tea, mis neil hinges on? . . . Olen vahtind oma eite, võeraste hulgas inimene mis inimene. Kui matustel käib, siis nutab ja puha. Aga kodu — ninda kui vanakurat!»

August leidis, et kui matustel nutmise järgi võtta, siis on ju Teele veel hullem. Sest kas ei tormanud ta täna minema solvumise ja mure pisarad silmis, ometi on siin surnu majas. Justkui Jüri polekski inimene, vaeva näinud ja kannatanud mehepoeg, ainult et ta kunagi kellelegi oma hädasid ei ole kaevanud. Ühe okkalise elutee viimne samm on siin astutud ja kõrgema kohtu ette aru andma mindud, nagu Teele arvatavasti usub neid asju käivat . . . Augustis murdis nüüd

esile sõbrast lahkumise lein, mis enne oli mitmesuguste muude murede varju jäänud, ja naise käitumine haavas teda hinge põhjani. Tuli jälle meelde, kuidas Teele kutsus Jürit korterisse, et oleks, kes metsaveole läheks. Sellisel puhul võeti teda kui inimest, aga nüüd . . . Kummaliselt võõrastavana tundus Augustile äkki, et ta neil ammustel päevadel, kui käisid Rabadikuga paljajalu pealinnas, hiilisid parvepoistena neidude juurde lakka, mürgeldasid mõnusate meestega, et neil nooruse muretutel päevadel ta nii valuliselt igatses asjaliku elu järele, kus kasusaamine käib kõige ees, kus inimene kogub ja muretseb, ent kunagi küll ei saa, muutub selles mures kitsarinnaliseks ja külmaks . . .

Ehkki August oli kogu päeva kibelnud võimalikult kiiresti koju minema, heitis ta varsti pärast seda, kui Sass oli veel kord salajases peidukohas käinud, Uustare elutuppa sohvale pikali ja arvas, et sedaviisi on kõige õigem ja parem.

Aga seda süngem oli kodutee järgmisel õhtul. Rabadik puhkas Virvemäe liivases põues. Kahekesi Uustare Sassiga nad kõik toimetasid, kuni videvikus seisis Valuvere vana surnuaia lumiste kääbaste kõrval uus mustendav mügar, saarepuust rist õhtupoolses otsas. Sass kutsus tagasiteel Jüri mälestuseks veel natukeseks oma poole istuma, kuid August keeldus kindlalt.

Sulanud maale sadanud lumi kleepus viltidele ja tuletas täna juba mitmendat korda meelde, et selle kangekaelse kodust tulekuga jäid sokid jalga panemata. Tinane hämarus tihenes pimedu-

seks, enne kui ta jõudis oma teeotsa. Niiske tuul puges sisse käise otstest ja kaelusest. Virvemägedes toimunud muldasängitamine ahistas meeleolu niisama tumedavärviliselt ja külmetavalt, nagu rõske talveöö ümbritses keha. Jälle pidi August mõtlema sellele, et isegi joomakaaslased ei juhtunud enam Uustarele, rääkimata igati ontlikust külarahvast. Jüri Rabadik, kes oli oma elu viletsused aina naeruks teinud, läks siit maailmast ometi niisama trööstitult, nagu kõik vaesed inimesed on läinud. August on näinud palju kordi musta hauasuu äärel kehva kirstu, mille ümber omaksed laulavad «Jumal sul ligemal . . .» ja ta ei oska mitte midagi ängistavamat meelde tuletada. Ka kõige armetumas puuduses pöörlev inimolevus ei suuda elu jooksul oma häda ja viletsust nii arusaadavaks teha kui kangena ja sõnatuna pikerguses puukastis lebades, kui tema külmad kolletanud kõrvad ei kuule enam kiledatel või tuhmidel häältel lauldavat «Jumal sul ligemal». See viis sirutaks nagu jaheda käe vastu elavat südant, muljuks ja meenutaks, et tühja sa siin puperdad, mullaks saad sinagi. Muidugi on just nõnda mõeldud seda laulu kokku seades! Ja märki on läinud koletumal kombel, sest just nimelt neist maalib ta armetu põrmukese, kes pole määratud maailma suurte söögilaudade ega teiste toreduste juurde. Ehitud kirstu juures suure saatjaskonna suust kõlab see laul teisiti. Seal ta heliseb, kaigub pidulikult ja kindlas teadmises, et kadunukesel läheb sealses elus sama hästi kui siingi . . . Jüri Rabadikul ei olnud omakseid, kes oleksid raha kokku hoidnud palvete ja laulude jaoks, matjad toimetasid asjalikult, kirusid kraevahele

sadavat lumelobjakat ja sellevõrra tundus veidi lohutavam see üksildane matusetalitus.

August mõistis, et kõik see, mis teda praegu masendab, on pärit vanast elust, mis sigitas endale palju ja mitmenäolisi võõraslapsi. August Mõik teadis ammu, et vana elu variseb järk-järgult kokku, ja see teadmine oli talle mitmelgi puhul tugevust andnud. Aga nüüd ei olnud ta tugev. Kurbus ja tühjus rususid meest . . .

Kodus ei tulnud pahandust, tuba oli soe ja söök pandi lauale, naine oli küll tusane, kuid mitte tõre ega riiuhimuline. August heldis järsku. Ta andestas Teele ülekohtuse oleku Jüri vastu ja oli naisele tänulik hubase kodutoa eest, mis igatahes peab olema väärtus, kuna seda igal mehel pole. Tundus, nagu oleks pimedasse talveõhtusse jäänud maha laostav, surmameeleoluline maailm, kuhu ta siit armsate seinte vahelt enam nii kergemeelselt ei torma!

4

Teele arvas, et Maasi on piima tulemas, käis aina väikeste vaheaegade järel laternaga laudas. August lebas voodil ja kuulas Pavel Kortšagini elukäiku, mida Peeter laua ääres valjusti luges.

Sedakorda tuli ema väljast kärme müdinaga. Küllap vist käes see mahasaamine, mõtles August ja tõusis istuma. Aga Teele ütles köögist äreva häälega, et lepiku taga paugutatakse püsse. Ei tea, kas jälle Tupsil?

August jooksis välja ja tegi kindlaks, et hoiab rohkem vasakule, raudtee poole, Viidikute ja Roosihärma kanti, ja et üldse pole püssipaugud,

vaid väiksema laskeriista omad. Koridori nurgas seisid ta kummikud, siinsamas rippus seinal vana narmendav vatikuub. Need hädapärased kehakatted kärmesti selga-jalga pistnud, läks ta pikal sammul tuppa, köögis haaras möödaminnes mütsi nagist ja järgmise liigutusega võttis kummuti kõrvalt kaheraudse jahipüssi.

Teele ütles murelikult ja etteheitvalt:

«Sina ei või ka kuskilt puududa . . .»

August silitas naise juukseid. Pärast viimast, nende abielu jooksul kõige põhjalikumat tülitsemist, olid neil otsekui mesinädalad.

«Ole mureta,» lohutas mees, «mis seal ikka olla saab. Lähen vaatan korra.»

Ta võttis kummutisahtlist kartetšidega laetud padruneid, laadis püssi käigu peal. Teelel oli tegemist perekonna teise meeshingega, kes oli lipanud paljajalu õue vaatama.

Paraja hüppesammuga oli August üle oja, mille hapra jääkaane oli vool kohati läbi uuristanud. Selle sammusirutuse ajal kostis veel eespool pauk, siis järgnes vaikus. August rühkis läbi noore lepistiku, jäi seisma karjamaa serval. Siinseal haugatasid koerad, kuskil päris kaugel eespool klähvis üks tihedalt ja heledalt, tuul kõhistas peentes oksaraagudes. Muud ei midagi. Avaramat vaadet ümberringi varjasid suuremad ja väiksemad põõsapuhmad. Pea kohal rändasid mustad pilvelahmakad, millest aeg-ajalt kumas läbi võikollane kuupoolik.

August läks edasi mööda maapinna tõusu, et jõuda peagi lagedate põldude äärde. Aga mehe samm oli nüüd pikaldane, jalg tõusis raskelt poole sääre sügavusest märjast lumest. Jälle jäi ta päri-

selt seisma. Mis paugutamine see võis olla? Ja mis see üldse temasse puutub, tõepoolest . . .? Kui korjati vintpüssid ära, et rahva omakaitset pole enam tarvis, siis tähendab, et ei ole tarvis. Ja kui ongi veel bandiite Valuvere mail, tulgu nendega teised toime! Äärepealt et ei tembeldatud teda ennast kulakuks, ei arvatud vaenulikuks elemendiks. Mis ta siis läheb nüüd pugema või tormab oma ustavusega lipitsema, jahipüssitorts peos? . . . Pagan võtku, Teelel võib mõnes asjas päris õigus olla. Igatahes ei ole midagi head tulnud, kui on naisega kangust aetud . . .

Veel ei jõudnud ta kojupöördumise kavatsust teoks teha, kui kuulis külje pealt lähenevat sammude klohvimist lumes, üsna selgesti kostis inimese ähkimine. August tõmbus sarapuupõõsa taha, laskus põlvele ja kiskus püssikuked vinna.

Pimedusest lähenes kiiresti tume tomp, võttis järk-järgult selgema kuju. Kui ta oli paarikümne sammu kaugusel, tegi August kindlaks, et otse tema suunas tuleb pooljoostes ja ettepoole looka hoides pikakasvuline mees, näis, et paljapäi, poolkasuka hõlmad lahti.

«Kes on? Seisa!» hõikas August ja kohendas püssikaba vastu õlga.

Vastuseks tulistati püstolist, veel ja veel kord, käigu pealt umbropsu hääle suunas. August sihtis rahulikult. Vägev raksatus oli kaheteist-kaliibrilisel püstolipaukudega võrreldes, valgus läigatas järsult ja heledalt. Võõras kukkus otseti lumme.

August tõusis ja lähenes ettevaatlikult. Võttis mehe ettesirutatud käest püstoli ja pistis tasku. Siis pööras selili tasakesi koriseva keha. Asetus

seljaga vastu tuult, kükitas maha ja tõmbas tikust tuld. Lähedalt antud kartetšilaeng oli purustanud näo, kuid ta tegi esimese pilguga kindlaks, et siin lamab Luuguse Ats.

«Kust pagan see siia sai?» pomises August ennast sirgu ajades.

Ta hakkas minema mööda Luuguse Atsi jälgi. Juba algasid põllud, vilkus kaugeid tulukesi majade akendest, kuid mitte ühtegi hingelist. August sumas läbi põllukraavide, komistas künnikonarustel, mis õhukese lumekatte all olid jäätumata ja libedad.

See lumiste põldude vaikus muutus häirivaks. Kelle kuradi eest too seal karjamaal siis nõnda lõõtsutades jooksis, paljapäi ja lahtiste hõlmadega, kui taga pole kedagi ajamas? Paistis, et täiesti tavalist talveõhtut elati külas, ainult koerad olid natuke ärevusse sattunud... Tusane ja vastik tunne võttis Augustis järjest rohkem võimust. Et see bandiit just tema püssiotsa ette pidi juhtuma, kui mitte kellelgi teisel ei näi Luuguse pärast sooja ega külma olevat...!

Viimaks nägi ta lähenevat inimkogu. Aga see tuli aegamisi ja omaette mööda kraaviperve Roosihärma maja poolt. Nad kohtusid põlluteel, lumme tambitud kitsal jalgrajal. Tulija oli partorg Kütt.

«Kas sina paugutasid?» küsis Elmar, Augustile tundus, et väga väsinud inimese häälega.

«Mina tühjendasin ainult ühe raua, aga enne plõksutati siinpool püstolit.»

«See olin mina... ja tema ka muidugi... Pääses minema?»

«Ei, maha jäi — Lausi Miina karjamaale,» vastas August ja mõtles ise, et partorg on vist

pihta saanud. Häälest ja olemisest paistis küll sedamoodi.

«Siis on korras,» tähendas Kütt, ikka samaviisi, justkui endaga rahul olles. Ta põrnitses maha vaadata, karbus sügaval silmil, käed kasukjopi taskus, säärsaabastes jalad harkis.

«Kuda te kokku trehvasite?» küsis August.

«Kurat seda teab . . .» pomises Elmar. Siis nagu ärkas, haaras Augusti käe ja pigistas seda kahe pihu vahel, justkui oleks üle pika aja kalli tuttavaga kohtumise hetk, mil sõnadel jääb kitsaks.

«Tubli mees oled, vana . . . Noh hea küll, mis me siin seisame, hüva ööd, Kustas . . .»

Ja Elmar eemaldus pimedusse. Augustil ei jäänud muud üle, kui alustada vastassuunas oma koduteed niisama targana nagu sealt tuldud, ainult et vahepeal oli pauku tehtud ja mees lumele maha sirutatud . . .

Muidugi oleks Elmari kohus olnud võitluskaaslasele sündmusest üksikasjalikum ülevaade anda, kuid paraku oli tal tükil ajal üpris võimatu iseendalegi selgeks teha, mis sel õhtutunnil õieti oli toimunud.

Hämarikus ajas ta habet, nägi tublisti vaeva sõrmeküünte kasimisega ning alustas tuntud teed, mis suvel läks jõesillalt otse mööda karikakardest, põldmoonidest ja kollastest tõlkjapuhmastest kirendavat põllupeenart, talvel viis mööda maanteed Sõrgatsi küla keskele ja pöördus siis vasakule väljade äärde. Pleekinud voodrilaudadega, sõja järel laiguliseks lapitud pilpakatusega Roosihärma majake lösutas hubaselt sirelipuhmaste peidus.

Täna läks Elmar Kütt rohkem kui ehale, läks kindlameelse kavatsusega, et see salajane kipitus, mis õhtuti jalad nobedalt astuma paneb, ükskord kõigi teiste eluvajadustega ühte ritta seada. Peaaegu kolmekümneaastasele valla juhtivale mehele oleks abielu ja korralik kodu ometi kohasem kui niisugune igaõhtune jõlkumine. Liiga kaua ongi viivitatud. Küllap Virve mõtleb, et pole see Kütt parem kui paljud teisedki, kes niiöelda maksmata on sõitnud, ehkki ideoloogiline mees . . . Nüüd minema kõik kahtlused, Virve kõlbab naiseks küll! Perekonnast peab mööda vaatama. Musta minevikuga vend on otsaga ei tea kus, kui ta üldse enam elus on. Vana Anton . . . Kurat, vaja miilitsale rääkida, et niisugune spekulant tuleks trellide taha sokutada, — oleks hea, kui enne pulmi saaks selle asja korda . . . Tõsi küll, Virvega on mõnikord igavgi olla. Räägib aina sellest ajast, kui ta linnas kohviku ettekandjaks õppis ja «kõiki asju oli küll». Praegune töö Valuvere väikeses telefonikeskjaamas olevat surmani igav ja üldse ei paista talle sugugi meeltmööda olevat, et ajad on põhjalikult muutunud. Kui Elmar tema lohutamiseks ja valgustamiseks võtab appi oma teadmiste viimased varud, kallutab Virve punaka juuksekuhilaga pea natuke küljele, lisab tähelepaneliku kuulaja hoiakut veel sellega, et toetab käed selja taha diivanile, mis puhul kleit ümber rinnavormide pingule kisub, ja on selgesti näha, et ta ei taipa midagi ega püüagi taibata . . . Ent abielujutuga saab nüüd mindud, eluaegset õnne taotlema!

Roosihärmal tuldi laternaga õue. See oli Maria. Kui toa uks käis, kostis võõras mehehääl, mingi

tormakas kõnekatkend. Maria, enne kui ta üle õue sealauda juurde läks, tatsas oma tõmbil sammul maja ees ringi käia, vaatas väravast välja teele ja tunnistas igati ümbrust, niipalju kui pimedas oli võimalik. Kõik tundus teisiti kui tavaliselt, Elmar tõmbus sirelipõõsa raagus oksakrooni varju. Ja kui Virve ema oli õuelt läinud, astus üsna ettevaatlikult esikusse.

Nüüd kuulis ta selgesti karedakõlalist raevuse tooniga häält, ilmselt purjus mehe oma, ja sekka Virve heledat halisemist. Nihkunud päris toaukse juurde, said Kütile kuuldavaks ka sõnad.

«. . . Meie mehed on hävitatud,» räuskas võõras ja esikussegi oli kuulda, et ta kiristas hambaid. «Mul pole enam midagi, ma ei hooli mitte millestki! Sinu pärast tulin siia. Sa pole mind pool aastat vaatamas käinud . . .»

«Ole ometi tasa!» katkestas Virve nutuselt. «Homme räägime pikemalt, lähme nüüd heintesse puhkama, Atsikene, paikene . . .»

Mees kõrgendas aina häält:

«Keda sa kardad? Kütt on jälle tulemas, jah? Magatad teda! Kur-rat! . . . Tulgu — teda tappa ma just igatsengi. Ei, ma kohitsen ta ära, nagu Iisakus ühega tegime . . .»

Elmar arvestas endamisi, et kõnelus toimub Virve toas ja uks köögi ning toa vahel peab olema lahti, muidu nii selgesti siia ei kostaks. Köök oli pime, toaaknast paistis valgust. Elmar võttis põuetaskust püstoli, lõi jalaga ukse lahti ja hüppas kööki.

Kuid vaheuks oli siiski kinni. Valgusekiir, mis lukuaugust kööki kumas, kustus kohe. Toas jäi vaikseks. Tuldi ukse juurde, avati ettevaatlikult.

Elmar nihkus soojamüüri varju. Vaheuks suleti jälle, kostis naisehääle kähedat sosinat ning mehe mõminat. Hakati kangutama akna kallal, mis oli talvekülmade vastu Elmari enda poolt puuvillaga topitud ja paberiribadega kleebitud. Kütt hiilis ukse juurde, tõmbas selle järsult lahti ja kamandas: «Käed üles!»

Kohe raksatas lask. Kuul kiskus uksepiidast pilpaid, paiskas need Elmarile vastu nägu. Teise lasu järel visati midagi aknasse ja siis tulistati jälle. Elmar, kes oli vahepeal kõrvale astunud, ootas veel hetke ning nihkus uuesti ukseava kohale. Pimeduses võis vaevu eraldada tumedat kogu aknal. Elmar tulistas. Kogu kadus, kostis jooksumüdinat. Kütt astus paari sammuga üle toa akna alla, laskis kaks kuuli sirelipõõsa taha kaduva ähmase varju pihta.

Jooksusammud lumes kaugenesid. Elmar ronis siitsamast tooliga purustatud aknast õue. Lagedal lumeväljal võis natuke kaugemale näha kui toas ja maja ümber põõsaste varjus. Ta silmas üle põllu eemalduvat musta tompu ja tõstis püstoli. Aga . . . siin oigas keegi nõrgalt! Sirelipõõsa ääres oli inimene maas — ta oli aknalt tulistades pihta tabanud! Oli neid siis mitu? . . .

Elmari silmade ees läks mustaks. Need lumele sirutatud sääred olid naise omad . . .

Mõttetult, ühesuguste vaheaegade järel tühjendas Elmar püstoli sinnapoole, kuhu bandit oli pimedusse kadunud. Siis kandis ta Virve tuppa. Elutu keha oli lõtv ja väga raske. Maria lõdises köögis, latern jalgade ees.

Paukudega Sõrgatsi karjamaade poolt hakkas Elmari teadvus vähehaaval tagasi tulema. Ta töu-

sis diivani eest taburetilt ning komberdas välja, liikus sinnapoole, kust laskmist oli kuuldunud.

5

August piirdus kodus väga nappide vastustega. Põnevil ootavad naine ja poeg said teada vaid niipalju, et Luuguse Ats oli «kuskil sealpool» pihta saanud.

Seda mitmekülgsemaid teateid anti Teelele järgnevatel päevadel tuttavate poolt. Ühe variandi järgi oli partorg Roosihärma Virve armukadeduses maha lasknud ja Luuguse Ats oleks tüdruku eest kätte tasunud, kui mitte Mõik poleks takistanud. Teised teadsid jälle kinnitada, et Virve ise oli Luuguse Valuveresse meelitanud, Kütt ja Mõik passinud tema tulekut peale. Virve saanud tulevahetuses kogemata surma . . .

Peeter seletas Tupsi poisile, kiskudes ise jalast sültmärgi saapaid:

«Ma olen kartetšidega last. Heinaküüni uksele põrutasin, paljad pilpad lendasid. Mis see Luugus oma püstoliga ikka oleks teind! Isa käsi juba ei eksi ja kartetšid püssis . . .»

Tupsi poiss istus akna all pingil, pea ettepoole kummargil, kuulas põnevalt ja kaasa elades. Teele, kes oli tulnud kööki seakartulite järele, hurjutas poega:

«Vaata parem, kus su raamatud on, et homme jälle kahekõverikke koju ei too! Maast madalast nii verejanu täis, et hirm kuulata.»

Silmadele langenud valge juuksetuka alt vaatas Peeter emale pärani silmadega.

«Aga memm, Luugus tappis ju Priidu venna ja ema! Meie isa tasus kätte.»

«Kes seda nii täpselt teab?» tähendas ema, sinisekoorelisi kartulipabulaid peos puruks litsudes.

«Miks ei tea siis — Luugus oli rahvavaenlane, bandiit!»

Teele läks seasöögiämbriga õue, ohates südamest. Üle lumise põlluküüru, metsaseina tumedal taustal paistis siia selgesti Luuguste endine võimsus, suurte hoonete uhke kobar, milles nüüd katsetati mingisuguse teadusliku majandiga. Kui Mõigud Orunurmel endale hädapäraseid katusealuseid kohendasid, oli pisut kõhe niisuguse vägeva naabruse pärast. Kuid Luuguse Mihkel, suur musta habemega vanamees, oli endasse süvenenud inimene, temal polnud toekamategi naabritega asja, ammuks siis Mõikudega. Kord tuli küll kokkupõrge, aga see oli juhuslik ja rumal lugu. Piiripeenra lähedal loomi kõietades nägid Teele ja August, et naaber ähib joostes minna oma kaalikapõllu poole. Nad jäid vaatama, et mis tuli mehel takus on. Väike räbala välimusega võõras poisike kiskus hoolega kaalikat maast ega märganudki lähenevat peremeest. Luugus sai poisi kinni ja hakkas julmalt peksma. Augustis tõusis protest niisuguse jõhkruse vastu, ta jooksis juurde, haaras naabril randmest kinni ja kiskus ta järsult eemale. Kas lihtsalt ühejärgses löömahoos, või sai ta Augusti tõmbest haiget, igatahes sirutas Luugus lapiti peoga Augustile risti üle huulte. August, nooruses tuntud üsna lahtise käe poolest, ei taibanudki enne midagi, kui tundis rusika all naabri laia matsakat nina. Nüüd risusid

mehed rinnutsi kokku, kukkusid maha ja möllasid mudasel põllul, pöörasid kaalikaid vagudest välja, rammusad pealsed murdusid raksudes. Pidi imestama Luuguse Mihkli rammu, sest oli ta ju Augusti kõrval vanamees ja ka August polnud mingi könn. Kuid Luugus võitles konkreetselt oma kaalika nimel ja eesmärk otsustas. Äkki olid Augusti õlad mullal, kõri naabri peos ja hingeõhu puudusest pungitavad silmad vaatasid vanamehe näkku, mis oli lai ja lõkendas pronksja läikega, tihedas mustas habemes tolknesid mullatükid. Koos kuuma õhuga ähiti Augustile näkku sõnad: «Kuradi kaltsvaresed . . . ühesugused keik . . . katsute kust saate . . .»

See tüli ununes peagi, pärast seda võeti Luuguselt seapõrsas ja käidi lehmaga tema pulli juures. Suuremat halba polnud Luugusel ei Mõiguga ega kellegi teisega. Ainult valla täitevkomitee esimees Tupsi Kaarel käis Luugusele kangesti sisse, pigistas teda tohutute maksude ja normidega, süüdistas noorperemeest saksa-aegse agaruse pärast. Siis ühel sügisööl tapeti Tupsi Kaarel, mingisugused jäljed viisid vist Mõigu naabrite juurde, sest varsti laoti Luuguse vanad oma kimpsude-kompsudega autole ja sõidutati kaugele. Ats putkas metsa ja jäigi sinna . . .

Mõigu perenaine astus oma väikese laudapugeriku sõnnikusooja leitsakusse ja ohkas jälle. Need olid siiski toredad ajad, kui Luuguse Ats käis Valuveres ratsaväe leitnandi päelte ja tuttidega toredas mundris ja rahvamajas lavastati operett «Roheline aas», kus Ats ja Kadastiku Regina mängisid peaosi. Rannanuka lahekääru palistasid suvilad, õhuliste värvidega majad rohelistes aeda-

des, Luuguse sulased tõid kalessidega raudteejaamast lõbusaid inimesi . . . Kui midagi üldse soovida, siis neidsamu rahulikke aegu, ainult, et Teele peaks saama sellest kultuursest elust rohkem osa võtta, kui omal ajal oli võimalik . . . Ta kallas heledasti ruigavale seakesikule lõunasöögi lobinal künasse, ajas ennast pikkamisi sirgu ja naeratas. Siga larpis ahnelt, nii et pritsmed lendasid, vastne pullvasikas küünitas üle suluserva perenaise rokast võidunud vatikuube lakkuma. Aga perenaine ise oli sel hetkel alles üsna noor neiu, teemeistri õde, ja kaupmees Karlsoni poeg Hugo lipitses natuke tema ümber. Hugo oli merekaitseliidu pealik, sihvakas noormees, mundris eriti kütkestav. Kord sõitis Valuvere seltskond mootorpaadiga mööda sinist Soome lahte ühele saarele kontserti andma, Hugo võttis Teele kaasa. Tõsi küll, merel oli natuke lainetust, Hugol läks süda pahaks ja Teelel oli piinlik, et tervest seltskonnast ainult mere-kaitseliidu pealik oksendas. Kuid see oli ikkagi pisiasi. Ja kes teab, kuidas elu oleks läinud, kui vend poleks surma saanud . . . Oh! Nüüd pole Valuveres muud kui varemed, inimesed mööda maad-ilma laiali ja siin laastatud maal käib ikka ainult tapmine. Tema oma mees põmmutab inimesi surnuks ning tema pojal löövad sellest rääkides silmad vaimustuses särama . . .

Nõnda on igatahes elu läinud, et alles siis sai Teele taluperenaiseks ja täisväärtuslikuks osavõtjaks paljudest elu hüvedest, kui maa oli segi materdatud, kõik hea ja ilus otsa saanud. Oli ju nüüdki veel Valuveres kauneid traditsioone. Kas või see, et kui keegi laulukoori liikmetest peab sünnipäeva, käib terve koor hällilast üles laulmas.

Ja lõbusaid koosistumisi korraldada, pikki laudu raskete söökidega ja kangete jookidega katta raatsiti nüüd hoopis rohkem kui varematel aegadel. Ent Mõigul olid tähtpäevad möödunud ikka vaikselt. Laualepanemise puudust polekski viimasel ajal enam eriti karta, aga keda sa kutsud siia ubrikusse, kus ainult omal perel on ruumi liigutamiseks ja toole istumiseks. Võiks ju veel teise üsna suure toa välja ehitada ja avara verandagi, aga pole aega ja jaksu, pealegi kuluvad need põrandate ja lagedeta ruumid heinte mahutamiseks ära. Hea küll, et kodus ei saa midagi korraldada, aga ka küllaminek pole Mõigult niisama kui mujalt! Laupäevaks on kutsutud Kadastikule, Regina sünnipäevale. Kaua ja põhjalikult on Teele selleks õhtuks valmistunud, kleidi ümber teinud ja uued sukad ostnud. Sest sealne pere, ehkki mitte kuigi jõukas, kehastab kõike kaunist ja kultuurset, mis Valuveres kunagi on olnud. Juba vana Kärner, Regina isa, juhatas kohalikku puhkpilliorkestrit. Nüüd teeb seda väimees Harald Kadastik, valla täitevkomitee sekretär. Regina aga askeldab ja organiseerib, temata poleks vist küll sel raskel ajal pooltühjas Valuveres ei laulukoori ega orkestrit, ei näiteringi ega rahvatantsijaid. Reginal on see kõik veres, omal ajal linnast gümnaasiumist tulles tõi ta opereti Valuvere rahvamajja, sädeles ja särtsus laval, nii et plaksutades peksa või peopesad killendama . . . Nüüd sai tema operetipartner, kauni kuju ja meheliku häälega Luuguse Ats niiviisi otsa . . . Mõigu Augusti käe läbi . . . Sellest nüüd muudkui räägitakse, eriti muidugi nende hulgas, kes rahvamajas koos käivad, on ammust ajast käinud ja moodustavad

selle, mille kohta August pisikese põlgusega ütleb — Valuvere seltskonna.

Kadastiku Regina kolmekümne viies sünnipäev ja Luuguse Atsi maise lõppränaku kokkusattumine tegid omavahel tõesti mingisuguse sõlme. Regina isa Kärneri Villem, kõlupäine ümar vanamees, kes oli eraldunud oma mesipuude ja raamatute keskele, sai asjast aimu alles siis, kui tütar käskis tal Valuvere endisele kirikhärrale jaama vastu sõita. Tohoh! Pole siin majas jumalasõnast ilmaski eriti puudust tuntud, nüüd järsku ei saa sünnipäevagi ilma pastorita pidada! Uhkel ja iseteadval Reginal polnud kombeks oma ettevõtmisi kodus just pikalt-laialt selgitada ja põhjendada. Aga külas teati nii mõndagi. Et kui Luuguse noorperemehe surmasaamise lugu uurima tulnud mundris mehed poleks laipa kuhugi ära toimetanud, oleks Valuvere «seltskond» selle uhkes kirstus ja harda austuse saatel Virvemägedesse sängitanud. Selles mõttes oligi hingekarjasele sõna saadetud.

Vana Kärner manitses tütart vaikse ja paluva häälega:

«Kui külanõukogu esimees oma luuvalust vaevatud keha jälle voodist püsti ajab, on tal küll kõige esimeseks asjatoimetuseks uue sekretäri otsimine. Ega sa, Regina, vist ise ka ei kahtle, et just Luuguse noorhärra agaruse tõttu jäi Rimmi Tõnise keha ühe käe võrra kergemaks?»

Harald Kadastiku kumer laup oli hõredate tuhakarva käharate all sügavates kortsudes. Naisel peaks natuke ikka ka arusaamist olema, arvas ta pahaselt pomisedes, — kas elatakse siin peres

väljaspool aega ja ühiskonda või mitte! Eks tuleb temalgi uut kohta vaadata, kui täitevkomitees teatavaks saab, et sekretäri kodus mälestatakse metsavenda demonstratiivse toredusega.

Regina ei võtnud vaevaks vastatagi. Mõnus oli kuulda, et maja meespere ei söanda tema peale häält kuigivõrd kõlavaks tõsta. Isa torisemisse suhtus ta heatahtliku üleolekuga. See hea vanamees, kes on kiindunud oma mesilastesse ja uurib koduümbruse ajalugu, on ikka öelnud, et tema ainus laps on oma tujude ja kangekaelsusega emasse läinud. Ta armastas kadunud ema, armastab tütart ja tema etteheiteid ei saa pahaks panna. Aga abikaasa veidi vinguval häälel lausutud manitsused panid naises midagi kihvatama. Oma koha pärast väriseb nagu elupõlisele ametnikule kohane! Tuli teine siia ühispanga raamatupidajaks, puupaljas ja igerik, ainult muusikat ja raamatutarkust oli otsast otsani täis, sellega võitis Kärneri perekonna poolehoiu. Aga kui Luuguse Ats poleks abielukütkeid nii kangesti kartnud, isegi siis, kui Regina asjad juba sedamoodi olid, poleks see hädine kantseleirott ilmaski Kärneri väimeheks saanud! Või Luuguse noorperemehe, Valuvere esimese kavaleri kohta olevat see toretsev mälestamine? Kui Harald oleks vähegi mehem, mängiks siin homme orkestergi! . . . Regina on suuremeelne, ta ei heida Atsile ette, et see viimasel ajal tolle labase Roosihärma Virvega sõbrustas. See oli tingitud olukorrast, mida Ats ei soovinud ja mis lõpuks tema hukutas . . .

V PEATÜKK

1

Just nimelt nõnda suhtus asjasse Kadastiku Regina: aeg ja olukord on süüdi, mitte üks või teine inimene. Aeg ja olukord tegid tema sõbrast, kunagisest Valuvere esinduslikumast noormehest habetunud, süngepilgulise metsavenna, kes varitses ööpimeduses ja keda varitseti. Kas ta hukkus Mõigu Augusti või kellegi teise lasust, polnud hoopiski oluline — hukkunud oleks ta niikuinii. Mõikusid tunti Kadastikul-Kärneril Teele kaudu, kes laulis Valuvere segakooris, oli väga hea, peaaegu asendamatu alt, ja loomulikult pidi osa võtma koorivanema sünnipäevast. Ja arusaadavalt tuldi koos abikaasaga. Regina oli imestunud ja solvunud, kui ta kaupluses Mõigu perenaisega kokku sai, veel kord kutset kordas, ja Teele tähendas silmi peites, et nende poolt jääb küll tulemata.

Mis siis tuleks peale hakata selle keedetud-küpsetatud-pruulitud kraamiga, kui igal pool nõnda arvatakse kui Mõigul? On aastaid koos harjutustel ja laval lauldud, maipühi, aastavahetust või laulukoori juubelit häälte ühendamisega tervitatud, ei tohiks olla palju ka seda tagasihoidlikku tähtpäeva üheskoos mööda saata. Ja Mõigu Teeles justkui sulas midagi imeliselt pehmeks ning

soojaks. Tal hakkas ütlemata piinlik, et oli seda üllahingelist laulusõpra kahtlustanud «poliitikas», nagu võiks ta Luuguse Atsi pärast vaadata vaenulikult Mõikudele. Seal peres ei laskuta nähtavasti üldse sinnamaale, kus inimestevaheline viha ajab laiali oma mõrusid juuri, muusika, mida tolles majas on ikka armastatud, näib hoidvat sealsed mõtted ja suhtumised otsekui helisevas kõrguses.

Omajagu oli ehk alustki Mõigu Teele imetlusel. Sest Regina ei kavatsenud Luuguse Atsi üldse mitte teisiti mälestada kui vaid oma südames. Kombepärase matmise, kirikhärra kutsumise mõte tuli teistelt auväärsetelt pereemadelt. Ja Regina ei vaevunud kõike üksikasjaliselt läbi mõtlema ega seostama. Tema kurvastus Mõigu perenaise kõrvalepõikleva oleku puhul oli täiesti siiras.

Teelel polnud jälle aimugi sünnipäevapeo teisest olemusest — Mõikudele niisuguseid asju ei räägitud. Tänumeele tulvast katkendlikel sõnul kinnitas ta Reginale, et tuleb siiski, kindlasti tuleb.

Minekust tegi ta kodus Augustiga juttu, ehkki ka mitteminek polnud neil kõne all olnud. Üldse olid nad omavahel vähe rääkinud pärast toda õhtut, kui August tormas, surmariist käes, tuulisesse pimedusse. Justkui kardeti sõnu, et neist võiks kinni krapsata see õine sündmus, mida külas igapidi arutati. Ja kui Teele nüüd nagu möödaminnes Kadastikule minekut mainis, oli tal üsna raske suud paotada, sest mõte seostus kohe jälle Luuguse Atsi surmaga, ehkki äsja Reginaga rääkides oli ta sellest tundest lahti saanud.

August ei vastanud tükil ajal. Ta istus köögi-

laua otsas käsipõsakil, metsaveost rõske vatikuub alles seljas, üks jalg paljas, teine pooles kummikusääres. Teele üritas mitmel korral küsida, mis mõtted meest vaevavad, kuid ühtaegu kartis teada saada — kartis, et on «seesama».

Parasjagu jõudiski Augusti mõtlemismehhanismi hammaste vahele «seesama», kuid õieti paljude tuuride järel, kaudseid ja kaugeid teid pidi.

Kui tal täna palgikoorem kännu otsa kinni jäi, nii et Näsu ja iseenda jõul enam edasi ei pääsenud ning pidi abi ootama, juhtus midagi, mis esimese ropsuga lausa ehmatas, pärast aga andis õhtuni ja võib-olla kauemakski jätkuvat mõttetööd. Laanepera teelt pöördus metsa Tohvri Joosepi suur hiirehall hobune, reel istus päris võõras mees, nagu näis. Kui ligemale jõuti, tundus veomees küll üsna tuttav, kuid seda enam uudistama-uurimapanev. Tõepoolest, pagana päralt — Elmar Kütt! Augustile torkas meelde lugu, mida räägiti paar aastat tagasi. Uustare Sass läinud Küti jutule, poetanud pudeli taskust välja ja palunud oma veokohustust pisut vähendada. Kütt andnud pudeli edasi Väravasele, öeldes: «Teen sulle välja, ole hea mees ja vaata, ehk on alust Uustarele mõned tihumeetrid juurde soolata» . . . Mis kauba see Tohver küll tegi, et partorg päris oma jõuga appi asus? Või on «muudatus» käes? . . .

«Ah kinni jäid,» tähendas Elmar, nagu oleks see üsna harilik, et nad auklikul ja muhklikul metsarajal ühesuguseis asjus vastamisi juhtuvad.

«Noh, küll me kahekesi lahti kangutame,» lisas Kütt ja võttis reelt toeka kuusekangi.

Kui Augusti koorem jälle vabalt liikuda võis, istusid mehed palkidele puhkama ja suitsu tegema. Nüüd arvas Kütt ka vajaliku olevat Augustile mõned seletused anda — oli ju Mõik koorma vaevalise päästmise ajalgi muudkui Kütti uudishimuliku kõrvalpilguga uurinud. Nõndaks. Viidiku Oskar lamab juba nädalapäevad lõõtsutades ja rindade võbisedes teki all ja Elfriedel pole aega metsa tulla, raienorm pole aga veel hoopiski mitte täis. Seepärast võeti siis Tohvrilt hobune, sest tema, Kütt, pole kunagi metsatööd teinud, hobust ajada aga oskab küll ja raienormi võib väga hästi ka veoga täita . . .

Elmar viskas pooliku paberossi lumme, sülitas järele ja jäi vait.

Justkui oleks see olnud mingi selgitus! Augusti nägu ütles ilmekalt, et asjalugu oli veel segasemaks läinud . . . Kütt süütas uue suitsu, ohkas:

«Jah, vana, ma hakkan nüüd sealt peale, kust sina nelja aasta eest. Ainult hobuseid ei uita enam metsas ringi ja niidumasinat ei saa ka kuskilt leida . . .

Siis pidas ta väikese pausi. Ja kui ta hakkas jutustama sellest, kuidas ta maakonnakomitees nii öelda kohvil käis, mis süüdistusi talle seal oli ette laotud, siis kiskus mehe pilk valjuks, hääl oli vaikne, aga raiuv, nagu istuks siin palgikoormal praegu maakonnakomitee kõrge ametimees, rängalt eksinud Elmar Kütt aga kuulaks seal kuskil veotee kõvaks tambitud lumel, kuhu süüdistaja karm pilk sihtis. Nii et Valuvere valla partorg oli oma rinna vastas soojendanud bandii-

tide käsilast, ega olnud märganud, kuidas vahepeal valla elu on läinud. Vaid paar noort on siin komsomoli vastu võetud, kommunistiks aga pole kedagi kasvatatud. Koguni vastupidi — näiteks niisugune klassiteadlik maatööline nagu August Mõik on partorgi silmade all kasvanud ehtsaks kulakuhingeks . . . Nõndaks. Praegusel momendil on Valuvere vald igatahes ilma partorgita, Elmar Kütt pani eile oma kompsud kokku ja kolis Tupsi Priidu juurde.

August, tõtt öelda, ei taibanud just hästi seda asjade käiku. Tema oleks ammugi tahtnud hoiatada Elmarit Roosihärma Virve eest, kui oleks uskunud, et niisuguseis asjus on kolmanda inimese sõnal mingisugust kaalu. Virve oli ju teada. Elmar võib küll elus palju õppinud olla, kuid need olid teistsorti õppetunnid. Paljuke oli kehval karjasel ja tööpoisil mahti neiusilmadest tõtt otsida, ja siis tuli sõttaminek. Mees sirgus nagu rannamänd kõvade tuulte käes ja elumahlad pakitsesid. Roosihärma Virve oli oskaja, suurte kogemustega naine, pagana ilus pealegi, sinna jäi pilk pidama ega lastud enam lahti. Seda kõike nägi August Mõik ammugi läbi, nägid võib-olla kõik teised peale Elmari enese. Aga et Virvel Luuguse Atsiga suhted olid, seda ei osanud ometi mitte keegi arvata! Nähtavasti nõutakse valla partorgilt veel vähemalt üht meelt peale nende viie, milliega loodus teisi inimesi on varustanud. Pruudi mahalaskmine toimus ju ka kogemata, pimedas ja õige eesmärgiga päästikule vajutades. Ja mis puutub sellesse, et mõni mees on partorgi silmade all kõveriti kasvanud . . . noh, Mõik võiks Kütile ikkagi peaaegu isaks olla ja mehel on ene-

sel olemas siia maailma sihtivad silmad; ning see võti, mis ajuvärgi käima paneb, ei asu ka mitte teiste käes . . . Oli kuidas oli, aga nüüd on Kütt igatahes põllumees ja selles punktis oskas Mõik juba rohkem arvata ning oletada. Kui see partorgitöö käib justkui kuskil ohtlikus kõrguses, siis oli ehk toitva maa peale patsatamine Kütile koguni õnneks. Kohendab Tupsi hurtsiku kõbusamaks, võtab maad, kosub varalt ja paneb varsti uue eluaseme seinad kerkima; aeg ja tuumakas töö kasvatab haavad kinni, leiab tõsise nooriku. Ja kui mees muretseb pulkhaaval tarvilikke asju, valab ohtralt higi oma põllule — siis saab temaga maapidamisest ka mõistlikumat juttu rääkida kui siiamaani, mil leiba teeniti raamatulehti ja muud paberit sonkides . . .

Tulevikuplaanide peale August tagasihoidlikult vihjaski ja Kütt vastas:

«Mis seal's ikka — ühe päeva olen põllumees old ja hobuse ja ree ja palgikelgu eest olen juba Tohvrile paar tööpäeva võlgu. Tead oma elust, kuda see käib, kui sul midagi ei ole.»

«Siis olid teised ajad . . .»

«Mis see aeg ütleb, kui elu läheb endist moodi?»

«Nii et siis ikke . . .,» muutus August valvsaks.

«Ikka uutmoodi peaks, jah!»

August hakkas nohisema, ikka raskemalt ja valjemini, kuni sellest kasvas välja surutud häälega, mõrumaiguline jutt. Ah et ei ole viitsimist algusest peale hakata — sihitakse sellele, mis teised on jõudnud teha ja koguda . . .

«No kurat, kas tahad, et tulen sulle sulaseks vai?» põrutas Kütt vahele. «Priidu juba on . . .»

August hüppas koormalt maha, rapsas ohjad pihku. Näsu kohkus teenimatust nähvakast, kargas segaduses teelt kõrvale ja pidi uuesti kändude otsa sõitma, kole valus suuraudade tõmme tõi ta aga kohe õigele rajale. Vääneldes ja vänderdades liikus palgikoorem kiiresti edasi, August astus kõrval pooljoostes ning komistades.

Oma viimast, Priidu kohta käivat ütlemist hakkas Kütt kohe kahetsema, kui ta Augusti kähku eemalduvale seljale järele vaatas. See lai vimmas turi oli justkui kõnekas ja rääkis mitte vihasest kangekaelsusest, mida Elmar esimesel hoobil oletas, vaid solvumisest. Eks just nende pikkade tugevate käte ja selle tüüaka turja kaudu koges Elmar Kütt esimest korda siin maailmas, et tööinimene võib ka oma isanda vastu välja astuda, — siis kui August Mõik tema, Elmari, õiguste nimel tuuseldas Orunurme noorhärrat. Ja nüüd oma murede varjust ei küündinud ta mäletama, et alles hiljaaegu tegi kõigist Valuvere meestest August Mõik esimesena otsustava liigutuse relva järele, kui ööpimeduses paukus töörahva võimu vastu sihitud bandiidi püstol... Küllap sellepärast arvatigi ta partorgi kohale kõlbmatuks, et ei oska inimtegude rägastikus teed leida. Pahlab otsejoones läbi tihniku, kui ehk kõrval on olemas võib-olla küll kääruline ja kitsas, aga ikkagi käidav rada... Ainult Roosihärma Virvest otsis ta visalt ja kannatlikult kõike vähegi head, nii paljugi halva kiuste... Oo põrgu, mis seda metsaveo meest veel peab vaevama! Ja Viidikul on kitsas käes, Oskar nüüd ka veel põeb, ja Mõigu August pole õnnelik mees, ehkki puudust ei tohiks tal olla. Ega valla täitev-

komiteeski kerge ole, kes teab missugune mees määratakse. Väravas on maarahva hulgas harjumata, tema, Kütt, ehkki vajaliku nikerdustöö asemel kippus lööma laia laastu, teadis ometi, mis mured ja mõtted on igas majas . . . Nõõ, Truuta! . . .

Augustil polnud aimu metsavahele mahajäänud Küti mõttekäigust. Ta kõrvus kumisesid viimased kuuldud sõnad, mis nagu värske pärm lisab rammusale meskile muudkui käiku, nii et tõrs lööb kohisema, panid kobrutama mehe solvunud meele. Priidut talle aina nina alla hõõrutakse! Aga et Mõigud surmani ehmatanud lapse oma hoole alla võtsid ja ta eluvaimu pikkamööda üles turgutasid, seda ei mäletata! Niisugune on maailm! . . . Laanepera auklikul teel toekate palgitüvede otsas kõikudes lahjenes pikkamööda Küti kõval häälel öeldud sõnade mõju ja meelde tuli pisut asjalikum jutt enne seda. Ah ei põrutanud kolhoosimõtet temast välja ka see ränk kukkumine. Sedasorti linnud võivad kõrgel ametiõrrel tiibu soputada või hoopis maha sadada — laul on ikka üks ja sama! . . . Ja August mõtles, et tema ise ei ole nähtavasti ei «seda- ega ka teistsorti» mees ja korraga tuli ta silme ette Luuguse Atsi verine pea musta taeva all märjal lumel tuletiku valgel, ning kurku tõusis nagu mingi klomp.

Miks pidi küll tema oma nina toppima niisugusesse asjasse! . . .

Ja kui naine tasahilju mainis, et homme õhtuks peaks ehk habeme ära ajama ning siledamad riided selga tõmbama, kihvatas Augusti hingepõhjas. Ikka teda veetakse — sinna või tänna!

Kui August Mõigult keegi küsiks, mis ta ka tahab homme teha, siis vastaks ta, et sooviks kirve hästi teravaks käiata ja minna oma metsaheinamaale võsa laastama, sest lumi on praegu just parajalt õhuke ning teised tööd ei pressi peale. Tahaks õhtul väsinud keha ja kosutatud meelega koju tulla, kõhu kõvasti täis parkida, raskelt voodisse heita ja mõelda uutele ettevõtmistele oma majapidamises — mida kaugemale ta mõtleks, seda ilusam unistuste maik oleks mõtetel man, kuni sügava töömeheune esimestes sõõmudes ilmuks leebe naeratus seesinatse maailma laiale näole, mis nii kaua-kaua on näidanud aina kivikalki ja halli ilmet. Nõnda on olnud, August teab. Aga tema käest küsitakse hoopis muud! Kas August Mõik juba hakkab aru saama, kui mõistlik oleks oma põllud naabrite omadega kokku künda, oma hobune teiste hoolitseda ja sundida anda? Mis August arvab, kas kõlbab minna Valuvere seltskonna hulka, kus vististi tuntakse kaasa Luuguse noorhärrale, keda Mõik mingi seletamatu sisetungi mõjul kiirustas tapma? . . . Ei, August ei taha mitte midagi, käigu kõik kus kurat! . . .

Ta riietus aegamisi lahti, vaatas kõrvalt oma naise rusutud ilmet ja mõtles korraga: aga mis tema tahab? Tööd murda oma põllul ja õuel armastab ta niisama nagu August, kuid õhtul ei heida ta sagedasti mehe kõrvale magusat und ootama, vaid paneb uuemad hilbud selga ning kiirustab koolimajja lauluhäält tegema. Niisugused imelikud tahtmised käivad tal peal, ja mitte hooti, vaid järjepanu, aastate viisi! . . . Olgu! Kui laulukoori rahval on sihuke komme, et käiakse

koos üksteise tähtpäevi pidamas, siis saab August oma mittetahtmisest võitu Teele tahtmise pärast' Kitsas on tal olla üksnes pressitud pintsakuski, viikidega püksid teevad istumise-astumise kuidagi araks ja lipsu ei saa nii lõdvalt siduda, et poomise tunnet peletada — rääkimata veel, et kogu rakenduse koormat tuleb kanda tolle «seltskonna» seas. Kuid ohvri toomine pidavat inimesele mõjuma lõppkokkuvõttes hästi, nagu Peeter kuskilt raamatust ette luges. Pealegi on seal võimalus varsti vinti jääda ja siis läheb igati vabamaks . . .

2

Ent juba üle Kadastiku läve astudes kahetsesid mõlemad Mõigud oma hoolega ettevalmistatud tulekuotsust. Teele ei näinud tükil ajal Regina suuremeelset nägu, selle asemel aga tabas kohe paljusid kinnisi, kuid seda enam kõnekaid pilke. August tegi mõne hetkega kindlaks, et kuigi pidu peetakse valla täitevkomitee sekretäri peres, pole kohal kedagi sealsetest ametimeestest, ehkki mitmed neist käivad laulukooris. Aga Tohvri Joosep, kes elus küll muud laulu pole laulnud, kui nüüd oma «muudatust», oli platsis!

Vana Kärneri toas, muidu üsna vanamoelises väikeste akendega ja madalalaelises talukambris, mille aga lai kirjutuslaud, harmoonium ja rohked raamaturiiulid imetlemisväärseks muutsid, käis meespere vahel õllekapp mõõduka nobedusega ringi. Vanaperemees poputas Augustit erilise tähelepanuga, sest vististi paistis viimati tulnud külalise näost välja kitsikus ja võõristus, mille

viimase vindini keeras üles asjaolu, et ahjukülje vastu toetus Valuvere endise hingekarjase piklik vaikiv pea. Vana Kärner soovis nagu oma hoolitsemisega öelda: ära pelga, mulle käib samuti paljugi vastukarva, aga ajame läbi . . .

Kärneri Villemil oli täpselt teada, kuidas siinkandis paljude põlvkondade kestel on elatud. Oma raamatutest ta neid lugusid ammutas ja teadis niisuguseidki, mis kuskil kirjas ei seisnud, kui mitte arvestada tema enda poolt tiheda püstkirjaga kaetud paberipoognaid. Nüüd ta siis pajatas ammu maamulda läinud teomeeste tempudest, Valuvere mõisasakste iseloomudest. Ja kui vana kirikumees, ilmselt selleks, et naiste poolt oma isikule suuremat tähelepanu saada, teise tuppa tatsas, kõhistas vana Kärner mõnusasti naerda ja jutustas loo sellest ajast, kui temaealiste meeste vanaisadele leeritarkust pähe tuubiti. Sel ajal olnud Valuvere kirikhärraks äriliste kalduvustega mees, kellel tihti linnasõitu ette tulnud. Kord olnud jälle õpetaja kaubareisil ja köstrigi kaasa võtnud. Leeripoisid luusinud kirikumõisas omapead ringi. Õpetaja noor ja nägus proua istunud aias korvtoolis, käsitöö näppude vahel. Igavusest hakanud leeripoisid prouat haugutama ja küsinud talt niisugust asja, millest peenemas seltskonnas avalikult ei räägita. Järgmisel hommikul olnud leeritoa juures peale õpetaja ja köstri veel vöörmünder ning mõned kiriklikes asjus lugupeetavamad talumehed. Ja enne kui leeripoiste päid armuõpetusega hakati tutvustama, õnnistatud nende paljaid tagumisi otsi ilmaliku tarkuse kibeda õppetunniga . . .

Mitut pidi laudadega täidetud suures peretoas,

krepp-paberiga kaunistatud laelampide all hakkasid meeleolu eest hoolitsema taldrikute, kausside, vaagnate vahelt tihedasti kõrguvad karahvinid ja pudelid. Uustare Sass tähendas tunnustavalt:

«Laud ninda kui karuäke . . .»

Oli siin ehk Uustare peremehe või mõne teise puskarimeistri hoopis krõbedat toodangutki, kuid mesilaste magusa ja mitmesuguste menetluste tulemusena polnud kellelgi vaja seaduse pärast südant valutada.

Kui õige pea laudkonnad juba natuke sumisema lõid, tõusid Keskküla Robi ja Uustare Sass väikeseks esinemiseks sõnakunsti alal. Nad astusid kõrvaltuppa viiva ukse alla, kus vaba põrandapinda leidus kõige rohkem, ja esitasid omaenda dramatiseeringu enam-vähem tõestisündinud loost Rannanuka külas mõned aastat tagasi. Sass mängis kõigile teatud Rannanuka kehviktalumeest, kelle kõva kuulmine ja koosolekutel sage sõnavõtmine põhjustas nii mõnegi naljaka juhtumise. Robi kehastas sõjaväest tulnud uusmaasaajat, kes kutsub külamehi üles riiklikke kohustusi kiiresti ja kuhjaga täitma. Ta rääkis kõlava, tulise paatosega, nagu oleks praegu tõepoolest pakiliseks päevaküsimuseks varumisplaan. Sass nihkus kogu aeg kõnelejale lähemale, kämblaga kõrvalesta ettepoole koolutades, ja katkestas hädise häälega:

«Ma ei saa normi maksta, mul on rinnus valu . . .»

Robi süttis veelgi. Ta kiskus põuetaskust mingisugused paberid, viibutas neid, karjus näost punetades:

«Näete, ma olen esimese järgu invaliid. Mul poleks vaja grammigi anda, aga ma viin riigile rohkem kui ükski teine, sest ma tunnen oma püha kohust!»

Sass küünitas pea tölbilt «invaliidsuspaberite» poole ja küsis:

«Kas need onvad rinnarohu ritseptid vai?»

Robi laiutas korraks äärmises pahameeles käsi, siis naeratas ja kummardus sujuvalt koosolijate, eriti naiste poole. Eks olnud Keskküla Robi ju siin paljukannatanud ja omamoodi metsistunud paigas veel väheseid seltskondliku joonega mehi. Muidugi hoopis kodukootum kui näiteks see, keda täna vargsi mälestatakse, aga ka ajad on muutunud, ja Kadastiku Reginagi olevat Robi väärtuslikke omadusi igati soosivalt tähele pannud... Aplausi oli ehk enamgi, kui niisugune väike pala väärt, pealegi oli seda mõnel koosviibimisel enne esitatud. Uustare koolutas korraks oma härjakaela ja rühkis kiiresti Linda kõrvale, kus klaas jälle täielt ootas.

August higistas. Klaasitõstmine, millele ta peamised lootused oli pannud ja mida ta ka sündsuse piirides nobedasti tegi, ei andnud hoopiski mitte soovitud tagajärgi. Kehal hakkas palav, lipsunöör pigistas kaela, pintsak tundus olevat puust ja mõte muutus muudkui läbinägevamaks. Ei meeldinud talle see Uustare Sassi ja Keskküla Robi vahepala. Paistab, et siin kiputakse kehvema rahva üle nalja viskama. Eks ole inimloomuses ikka peitunud selline upsakas arusaamine, et aitadesse ja sahvritesse kraami kogumine peab mõjuma ka sellele panipaigale, mida kaela otsas kantakse, ja vaesemaid arvatakse aiva kohtlasteks ning juh-

mideks . . . Augustile torkas järsku meelde üks jutuajamine Väravasega, millegipärast tuli neil siis tahtmine tõmmata ühiskonnaklasside piirjooni. See oli ähmane jutt ja Augusti meelest üldsegi mitte vajalik. Aga ta pidi ometigi oma arvamust avaldama, sest talle püüti selgeks teha, et kõik need, kes oma kätetööga leiba teenivad, ei kuulu veel töölisklassi hulka või sellega liitu. Sellepeale ütles Väravas:

«Töölisklassi oluline tunnus on klassiuhkus. Kui aga kadestavalt või lipitsevalt jõukamal järjel olijate poole sihitakse, siis tähendab, et oma mõtete, soovide, huvide ja eesmärkidega ollakse juba nende mestis . . .»

Nüüd peaaegu aasta pärast taipas August korraga, et Väravas rääkis õiget ja tarvilikku juttu. Oleks Mõigu majas jätkunud uhkust ja iseteadvust, oleks praegune vaevlemine ära jäänud! Ta sosistas Teelele:

«Lähme menema . . .»

Teele vaatas hädiselt, justkui hirmunult ringi.

«Kuidas siis nüüd . . . kohe alguses? . . . Hakkab silma . . .»

August nägi silmanurgast, kuidas üks kehakas Hiiekõnnu pereema kirikumehega millegi üle ärevalt nõu pidas. Siis koputas naine kahvliga taldrikuservale ja jumalasulane tõusis kange väärikusega. Ta oli tublisti pahandatud, et kuigi Luuguse noorperemeest täna otseselt matta ei saanud, oli ta ometi kaugelt sel põhjusel siia kutsutud, aga pererahvas näis tema unustanud olevat. Oli juba ilmalikke laule lauldud, nii mõnegi külalise silmad läikisid jumalavallatult. Aga et siin näis siiski koos olevat õiglasi hingi, kes tema

sõnu igatsevalt ootasid, leppis ta olukorra mõningase ebakohasusega ja alustas kõlavalt:

«Mõned joovad viina, mõned laulavad, mõned tantsivad . . .» Ta peatus, nagu järele mõeldes, et Valuvere omapead jäänud hingi ei kõlba vähemalt praegu manitsema ja ähvardama hakata, ning lisas justkui alistunult: «Ka seda võib teha . . .» Siis aga pööras silmad taas lae poole, hetkeline järeleandmine oli tehtud ja ta oli jälle tema ise — kristliku armuõpetuse aga ka karistaja Jehoova seadusesilm siin ekslikus ilmas. «Seda, kes kõike näeb ja teab, ei tohi me aga hetkekski unustada, sest kurjus varitseb päeval ja ööl, hommikul ja õhtul. Tänagi on meil jällegi põhjust kurbusega päid langetada, sest üks kaunim lill Valuvere niidult tallati kõige parema õitsemise eas . . .»

August ajas sõrmed särgikrae vahele, kus kleepus ja kiheles. Pääsemine tuli sealt, kust poleks võinud oodatagi — Teele, rahva hulgas ikka nii arglik ja tasane Teele, puudutas ta kätt ja ütles: «Lähme!» Samas tõusis ise mitte sugugi vargsi, vaid järsku ja tooli kolisedes, mida August otsemaid järele tegi.

Väljas kuupaistese külma taeva all nööpisid nad palituhõlmu kinni. Teele võttis Augusti käevangust, surus ennast tihedasti mehe vastu. August vastas samaga. Ei lausutud sõnakestki.

Peetrit polnud kodus.

«Muidugi mängib Tupsi poisiga tamkat,» tähendas August ja lisas kohe:

«Lähen talle järele . . .»

Otsekui midagi päästvat oli selles plaanis. Kütt

elab nüüd seal, vaevalt tal praegu on tulnud tahtmist laupäeva õhtut kuhugi mööda saatma minna, ja August saab näidata, et ta ei ole sel õhtul hoopiski mitte Kadastikul, kus kuuldavasti toimub midagi kahtlast, Valuvere jõukama kihi üksmeelsuse paraad või nii . . . Korraks käis tal mõte läbi pea, et kui paneks õige kiiresti igapäevased riided selga! Kuid Teelele tunduks see imelikuna, või veel hullem — ta näeks Augustit läbi. Lipsu kiskus ta siiski kaelast ära, viskas kummutile ja sammus välja.

Kadastikul mitteolemist oli Augustil võimalus näidata mitte ainult Elmar Kütile, vaid paljudele teistelegi, kellele seda just vaja oli näidata. Nagu siit pisut üle oja ja laia lumise põlluharja oli sel õhtul kokku kogunenud ümbruskonna varakamat ja igati lugupeetud rahvast, nii täitsid Tupsi ainsa kambri, pisikese poolpimeda toa need valuverelased, kes olid küll juba aastakümneid ilmas elanud, kuid kelle kohta ei teatud öelda, millest või kuidas nad olid elanud. Istuti kolmel ainsal toolil, raiepakul ja magamisasemete servadel — Priidu põlisvanal puuvoodil ning Küti mingisugusel pakk-kastidest kombineeritud sohval. Priidu ja Peeter olid oma kabega laua äärest eemale surutud, nad seisid püsti, Peeter näppis nuppe, ilmselt soovides mängu jätkata, kuid Tupsi poiss kuulas avasui ja tähtsal ilmel vanemate inimeste juttu. Ka Väravas oli siin, toetus aknalauale Küti selja taga.

August märkas Priidu voodil, Viidiku Oskari kõrval kitsukest vaba serva ja tüüris sinna istuma. Kuigi ruum oli umbselt soe, kiskus ta jopehõlmad koomale, et mitte näidata uue pint-

saku pressitud revääre, peitis püksiviigid hämarusse, mida «tattninaga» valgustatud toas leidus küllaldaselt. Kütt ütles talle:

«Saa tuttavaks — meie initsiatiivgrupp.»

August neelatas ja vaatas maha. Pole midagi öelda, ilusasti kõlab — initsiatiivgrupp. Aeg läheb edasi. Kui August Mõigul hobust ega atra polnud, oli ta lihtsalt üks armetu külakehvik . . .

Seesama kõva kuulmisega Rannanuka mees, kelle tervisevea arvel Uustare Sass ja Keskküla Robi olid natukese aja eest hea aplausi teeninud, oli parasjagu sõna võtmas. Juba õue oli August teda kuulnud, sest mees arvas nähtavasti, et kõigil teistel on kuulmisega niisama palju tegu nagu tal endal. Augusti sisenedes jäi kõneleja vait, pööras suurt kiilaspead siia-sinna, et suudelt sõnu lugeda, ja kui midagi olulist ei öeldud, jätkas endist mõttekäiku:

«Jah, kulakutega oleme igatepidi vahel. Kui teeme omaette kolhoosi, pole meil millegagi maad harida ega midagi maha külvata. Meiega kampa nad ei taha hakata ja kui hakkavadki, võtavad jämeda otsa oma pihku, meie jääme kolhoosiski saunikutest ja sulasmeestest. Niisikest lugu on juhtunud, lugege lehest . . .»

Viidiku Elfriede helistas vahele:

«Ma ei saa aru, kas on siis nüüd töörahva võim vai ei ole? Kui on, võtame maad ja varad üle ja asi tahe. Las käivad meie käsu all tööl, nagu meie oleme siiamaani nende pigistada old. Tasu anname neile õiglasemalt, kui nemad meile on andand.»

Kütt sasis sõrmedega oma linajuustes. Sedasorti arusaamine läks tema temperamendiga hästi

kokku. Kuid tal oli küllalt kogemusi, et teada, kui raske on sirgjoonelisel tõel liikuda elu kõverates käikudes.

«Ei, ei, sõbrad,» vaigistas ta ühtaegu Elfriedet ja ennast. «Võim on küll meie, aga ettevaatlikult peame teda tarvitama. Kõik, kes seisavad kolhoosi vastu, pole veel kurnajad ja meie vaenlased . . . Esialgu ei ole siiski muud targemat teha kui käia selgitava sõnaga majast majja . . .»

Väravas lisas omalt poolt:

«Veereme ringi nagu sula lume pall ja kasvame. Näe, täna oleme juba Mõigu võrra rikkamad . . . eks ole, August . . .?»

August tundis endal kõigi toasolijate pilke ja tal hakkas mitte vähem palav ja kitsas kui ennist Kadastikul. Kuradima kavalalt antud napsakas! . . . Vaevu-vaevu lauge kergitades tabas ta mõnda nägu, pinevat vaadet täis kahtlust, sest Mõik oli kord juba initsiatiivgrupist lahti öelnud. Aga muudki kui kahtlemist, midagi lähedast, mis tegi äraütlemise aina raskemaks, oli isegi riiuhimulise Viidiku pereema pilgus . . . Kuidas küll Väravas võis teada, mis oli toimunud ja toimus August Mõigus tänase õhtu jooksul? Et mees pidi enesele tunnistama lihtsat tõde: kui pöörad ühele poole selja, jääd paratamatult oma esiküljega teisele poole . . .

«Nojah . . .,» ütles ta viimaks. Sellesama ainsa sõna lausumine nõudis suurt vaeva, August tegi jope- ja pintsakuhõlmad laialt lahti, päästis ka päevasärgi ülemise nööbi . . .

VI PEATÜKK

1

Niisugune keerulise iseloomuga koosviibimine, nagu seda oli Kadastiku Regina sünnipäevapidu, ei saanudki lõppeda palja pohmelliga, nõudepesemise ja laudade-pinkide väljakandmisega. Ka kõige pikaajalisemat ravitsemist nõudvad peanupud nagu Uustare Sassi ja Keskküla Robi omad, olid ammugi terved, peotuba muutunud jälle mõnusaks peretoaks, kuid nii mõnigi pidi muudkui mõtlema, et kui see kõik oleks vaid olemata olnud . . .

Uhke ja rinnakas Regina seisis üpris kössis Rimmi Tõnise ees, kui see oma ainsa käega talle külanõukogust väljaviivat ust näitas. Harald Kadastik kartis samalaadset sündmust valla täitevkomitees, kartis hullematki ja sibis hoolsa ametnikuna ruumist ruumi, hõredajuukseline pea sügaval õlgade vahel, haistis õhust ülemate mõtteid ja soove. Kütti ei olnud enam, kes oleks kohe raksatanud ja nõnda teadmatuses, äikest aimavas ootuses oli palju halvem, piinavam olla. Sekretäri sellises pinevuses teritatud kõrv kuulis Väravast muretsemas, et uut partorgi pole veel näha, aga loengud ja muu sedalaadi töö tahab ometi teha. Kord nädalas näidatakse koolimajas kino ja ongi

kõik. Kadastikus otsekui plahvatas algupärane idee: tema äi, Kärneri Villem, see kodu-uurija ja raamatusonkija võiks rahvale mõndagi pajatada kodukandi põlluharimise ajaloost! Mõte meeldis. Kadastik kihutas koju, ärevil veel hirmust, et viimati tagasihoidlik vanamees ütleb ära.

Kahekesi Reginaga veensid nad vana Kärnerit, nagu oleneks sellest tõepoolest nende ja nende laste elu. Vanamees vaatas noori targa, läbinägeva pilguga, ütles: «Hea küll», ja läks oma tuppa.

Vana mehe rinda puges kurbus, justkui kibestus. Tema isemeelne tütar on teinud jälle suuri lollusi, kardab nüüd valitsust ja võimu niisama nagu üldse kartlikuvõitu väimeeski. Vana Kärner armastab oma tütart, üleliigagi armastab. Peab lugu väimehest, tema musikaalsusest ja muudest vaimuannetest, on palju kannatanud sellepärast, et Regina pole Haraldit päris meheks pidanud, on teda üleolevalt petnud Luuguse Atsiga, Keskküla Robiga ja kes teab kellega veel . . . Kärneri Villemil on soe isalik tunne tütre perekonna vastu ning ta peaks nüüd olema rõõmus, et suudab pisutki hajutada perele laskunud kahtlast varju. Muidugi ta teebki seda, kuid meel on ometi morn . . .

Vana Kärneri valge pea kummardus laia kirjutuslaua kohale, pikerguste klaasidega prillid rippusid üsna ninaotsal. Käsi, mille seljal nahka nagu natuke paljuks jäänud, tippis paberile pisikesi tähti, millest gooti s-ide pikad varred selgelt eraldusid. Talle meeldis paberit täita omaenda mõtetega, panna oma sõnadesse nähtut, kuuldut, loetut. Muidu oleks ta võinud ka peast rääkida Valu-

vere maaparanduse ajaloost, selle vaevarikka töö aastakümned ja -sajadki seisid tal otsekui silme ees. Tema kasutada on nii uurimisel kogutud andmed kui ka isiklikud kogemused . . . Mädara majapidamine asub Sõrgatsi ja Laanepere piiril. Valuvere jõgi, mis Sõrgatsis ja kaugemal mere poole kõrgete paekallaste vahel kohiseb ja aina silma rõõmustab, on Laanepere pool paljudele maapidajate põlvkondadele muudkui muret toonud. Seal õõtsuvad tema kaldad madalate luhtadena, tõmmul veel pole voolamisega ruttu, see valgub kevaditi ja sügiseti kaugele karjamaadele ja põldudelegi, sigitab läbipääsmatu põhjaga põõsastikurägasid, sõbrustab hallasid levitavate ääretute sooavarustega. Kärner teab rääkida, kuidas ammustel aegadel lasksid mõisnikud suuri kuivendussüsteeme kaevata, aga jõgi saatis veed tagasi, kraavid kasvasid umbe, nii et neist tänapäeval vaevalt võib märke leida. Kolmekümnendatel aastatel kargas Valuvere veeühing jõe kallale. Ka Kärner asus suurte lootustega kampa. Natuke jõuti küll jõesängi süvendada, aga veeühingu maksu tasumisega tuli nii ränka rassimist, et kraavide kaevamise peale ei võinud mõeldagi.

Sellest Valuvere meeste müttamisest pruuni soomudaga võib pidada rohkemgi kui ühe loengu. Ainult vana Kärner võib seda teha . . . Mitte kunagi ei ole Kärneri teadmisi Valuvere rahval tarvis läinud, kui mitte arvestada seda, et siit perest on juba eelmistest põlvkondadest peale juhatatud laulu- ja mängukoori. Aga teised askeldasid vee-, piima- ja pulliühistutes, panid rahad nobedasti veerema, mida Kärner ei osanud.

Ja nüüd läks korraga Kärneri Villemi tarkust

ja teadmisi vaja! Mispärast? Sest tütar oli lollusi teinud. Ei, mitte ainult tütar. Regina armastab poose teha, edvistada julguse ja sestsinasest maailmavärgist üleolekuga. Luuguse noorhärra niisugune mälestamine oli kõigi Valuvere auväärsemate peremeeste ja emandate soov, ainult peale Kadastiku Regina ei söandanud keegi asja oma peale võtta. Ja peied peeti Kärneri Villemi katuse all, siin leinati taga Luuguse perepoega, kelle rahakas ja võimukas isa on Kärnerit kui kehvemat ning väetimat aastakümnete jooksul mõnelgi korral parasjagu pigistanud. Kärnerist tehti voorimees Valuvere kirikhärrale. küsimata, kas vana kirjamuukija tarkus ei ole ammugi juba armuõpetuse loraks ja kirikumehed petisteks tunnistanud.

Nüüd on vesi ahjus ja nahapäästjaks kõlbab ka vana Kärner, keda siin ikka vaid pisut isevärki paberituhnijaks ja mesilaste paaritajaks on peetud . . .

Umbselt soojas koolitoas, loosungiriidega ehitud ja veeklaasiga varustatud kõnepuldist rääkis Kärneri Villem maha oma tunniajalise jutu aastasadade toimetustest Valuvere pehmetel maadel.

Ruumi tagaseinas ootasid kinoaparaadid, noorem rahvas istus pisut kärsitult. Vanematest inimestest mõni tukastas, mõni kuulas avasui ja imetlusega, et on ikka vanamehel peakolu, mis kõik teab ja kinni peab! . . . Kärner lõpetas. Murdis rohkem moe pärast kaasavõetud paberilehed kokku, pidas pisikese pausi, tõstis lõua kõrgemale ja ütles nagu väljakutsuvalt:

«Selge on, et ainult sotsialistlik majapidamine jaksab soodest võitu saada. Ja kui meile mitte

ainult oma õuemaa, vaid terve kodupinna saatus südamele armas on, peame ühinema.»

Klassiruumis läks elavaks, osalt sellepärast, et loeng oli lõppenud, kuid ka muudel põhjustel. Kui Kärneri Villem oma pealisriideta kasukat selga kohmides ukse poole läks, saadeti teda pilkudega, milles oli austust, aga ka üllatumist, sest poleks võidud arvata, et see kõigist ja kõigest alati kõrvalehoidunud vana mees kannab oma peas ühinemismõtet. August Mõigusse mõjus see avastus nõnda, et ta ei pööranud mitte ainult pead Kärnerile järele, vaid tõusis püsti ja hakkas ka ukse poole minema, ehkki oli alguses kavatsenud filmi vaatama jääda. Mõik oli küll andnud lubaduse esimeste seas kolhoosi astuda, oli initsiatiivgrupi mehena teisigi sellele teele kutsunud, kuid salajases südamesopis lootis ise, et see saunikute ja sulasmeeste ettevõtmine kukub läbi, põrkab põlise põllumehetarkuse, maaelu vana ja toeka alusmüüri vastu. Ja nüüd äkki — Kärneri Villem, Mädara vanatalu põline peremees . . .

August pressis läbi uksele ummistunud inimestepuntra. Siinpool valitsesid teised meeleolud kui saali eespool aset võtnud rahva seas, siit öeldi Kärnerile, kes oli juba esikus, järele summutatud mõminaga:

«Kuradi raamatukrae, vai tema hakkab talusi ühendama!»

Kuskilt kiunatas Tohvri Joosep:

«Küll siis räägid teist juttu, kui muudatus tuleb . . . hoopis teist juttu . . .»

August astus õue. Vanamees eemaldus teeäärse kuuseheki varjus, vaid ta kärmete sammude krobinat oli kuulda, sest öökülm kahutas päeval sõmer-

jaks sulanud lumepinna rabedaks kärjeks. August läks sammuhäälte suunas järele, jõudis maanteel Kärneri kõrvale ja kohmas sissejuhatuseta:

«Kuda sa sellele mõttele oled tuld?»

«Rääkisin pikka ja omateada selget juttu . . .»

Vanamehe hääles oli justkui solvumist. August ruttas asja parandama:

«Seda küll jah, muidugi . . . Ma mõtlen just seda viimast . . .»

Kärner hakkas naerma. Hõõrus käpikuga nina ja kihistas, aga kuidagi kuivalt, ilma lõbususeta ütles:

«Ei tea, misikene jutt ilma lõputa käib, igal jutul olgu ikke oma algus ja ots . . . Paistab, et terve mu pikk joru sealt kõnepuldist pani mõnegi mehe magama ja lõpp ehmatas üles . . .»

August mühatas endamisi ja vaikis õiglases pahameeles. Tema oli tõepoolest kogu aja tähelepanelikult kuulanud. August Mõik tuli koolimajja ja oli algusest peale hoolas kuulaja juba Kärneri Villemi enese pärast. Sellest vaiksest, eraldunud vanamehest õhkus nagu nende vintskete meeste hõngu, kes rajasid mõisa söödiservadele Eestimaa tugevad talud, tõid peosaalidesse isamaalised laulud ja pistsid parunite mõisad põlema, kui õigluse mõõt hakkas üle kobrutama. Need jõukad pärisperemehed, kellega Augustil on tulnud kokku puutuda ja vägikaigast vedada, kandsid juba teistsugust vaimu. Ka nemad laulsid isamaaliselt, kuid kosusid rohkem osavate ärimeestena kui maaharijatena. Neist peredest võrsusid ülbed noorhärrad, kes neljakümne esimesel aastal lõid sakslastega mesti ja kõmmutasid maha oma rahva kehvemaid poegi . . . Vana Kärner oli üle rahutult

visklevate aegade lehviv hea, terve vaim, tema seltsis said mõtted jõudu otsekui toitvast mullapinnast enesest . . .

Nad läksid mööda tasast teed lagedate põldude keskel jõe kõrgel kaldal, hõredate pilvede vahelt paistsid tuhmid tähed. Kärner näis kiirustavat ja Augustil oli kahju, et ühine teeots saab varsti läbi, tõsisele jutualgusele pole aga üldse jõutud. Ta ütles, võttes käigukiirust sealjuures tublisti maha:

«Täitsa selge, miks tõsist maaparandust ei saand teha ei mõisa ajal ega kodanlikus riigis . . . Nüüd on meil ju sotsialism olemas, soode kuivatamist ei saa enam keski takistada . . . Orunurmel ei ole küll madalaid maid, aga eks minagi kaevaks oma kraavid, nagu siiamaani on metsaveos käidud vai teeparanduse kohustust täidetud — ka ilma kolhoosita . . .»

«Ise oled Kütiga suur sõber — eks tema tea niisikesi asju keikse paremast,» arvas Kärner.

«Kütt ei ole ikke päris põllumees . . .»

Sellepeale poetas Kärner kibeda muigega:

«Kuulsid, mis vanad põllumehed minustki arvavad — raamatukrae . . .»

Sammu veelgi aeglasemaks sundides arutles August, et Küti-taoliste meeste arvamine on kokkuvõttes umbes niisugune: ilma kolhoosita jäävad kehvad kehvemaks ja jõukad lähevad rammusamaks, nagu see maailmas siiamaani on olnud . . . Aga senini on maksnud ka teised seadused, nüüd on nõukogude seadus! Kas õiglase seaduse all on tõesti võimatu asju niimoodi ajada, et Viidiku suur pere saaks küllalt leiba, et Teldri Juula ei

oleks enam Tohvri saunanaine ja ka August Mõigu taoliste tööinimeste meel oleks rahul? . . .

Niisuguse küsimusterahega käis Mõik vanale Kärnerile peale. See andis palju lugenud-kogenud mehelegi mõnda aega mõtlemist.

«Kallis Mõik,» rääkis vanamees viimaks isalikult, «mina olen näinud, kuda elu on muutund. Minu isa logistas vankriga kaks sutkit linnas käia, mina istun hommiku bussi ja lõunest olen tagasi. Selles vist asi seisabki, et maailma mõõdud on jäänd inimesele veiksemast. Kehvi on veel laias maailmas küll ja nende mure ulatub meienigi . . .»

Ja jõesillal, kus meeste teed lahku läksid, seisatas Kärner, tähendas järelemõtlevalt:

«Ega ma küll ei eksi, kui ütlen, et su hing ei ole sellepärast piinas old, et sa haarangutel inimeste pihta püssi lasid, et sa Luuguse Atsile laengu pähe põmmutasid? Sa tegid seda oma südames tuntud õiguse nimel ja su meel jäi rahule . . . Imelik, et just sina, Mõik, nüüd ninda tuliselt rahulikku õigusemõistmist taga nõuad . . .»

2

Teed hakkasid lagunema juba keset märtsi. Soe, niiskusest rõske õhk uuristas ja lammutas lund pealtpoolt, jäätumata maa ei pakkunud altpoolt vajalikku tuge, vaid õõnestas omakorda. Tihedaks ja kollaseks tambitud külatee andis ajuti hobusekabjale järele, jalg sumas läbi ning mõnikord pritsis sealt põhjast halli või koguni mudavärvi lobjakat.

See sõit ei olnud Näsule eriti meeltmööda. Ta teadis väga hästi, et reele, mis praegu küll hõlpsalt järele lohiseb, hangutakse metsas niisugune heinakoorem, et hobuse laudjast tükk maad kõrgem saab. Siis annab juba sikutada, tuleb kinnijäämisi pehmetes kohtades, hüppamist, nii et rakmed ragisevad, tuleb lõõtsutamist ja rabelemist. Hea seegi, et peremeest täna pole, pääseb suurema sõimuta. Ja ega vemmalgi vist vihisema hakka, sest perenaine pole veel kunagi Näsut löönud. Üle tüki aja istub rees jälle Tupsi poiss, kes küll ei peksa, aga ikkagi teeb kurgu põhjast koledat häält ning rebib ohjadega valusalt suuraudu, kui koorem kinni jääb . . .

Paras pimedus oli juba õuele laskunud, kui Priidu viimased hangutäied lauda peale upitas ja Teele need ulualla toppis. Nii, nüüd on siis heinad ikkagi metsast kodus, loomadel kevadeni nosimist. Tõtt öelda ei olnudki heinajärg veel päriselt lõpukorral ja teede lagunemise oht ei tulnud Teelele ka mitte kõigepealt meelde. Jonnakas heinaveo plaan hakkas küpsema pahameelest Augusti vastu, et mees ei mõista nähtavasti hinnata head kodust läbisaamist ja vastastikust mõistmist, mille poole Teele ometi nii visalt püüab, kuid mis nende majas üha haruldasemaks jääb. Kui nad tol õhtul Kadastikult tulid, südameis teineteise lähedus, mida sõnadesse ei andnud panna, tundus jälle nagu nooruses — kui kogu maailm näis olevat nende vastu, nemad aga teineteise käest kinni hoides, trotsisid visalt kõledaid tuuli. Kas nüüd ei olda puha nende vastu: ühelt poolt vaadatakse Mõikudele kõõrdi ja teiselt poolt igatsetakse nende varanatukesele käpp

peale panna. Aga kuhu on jäänud vastastikune arusaamine, soe, sõnatu lähedus? August käib koguni, kodused tööd aiva laokil, külarahvast ühinemisele meelitamas. Ise pole ta sellega rahul, ei ole, kuid naist oma mõtete lähedale ei usalda. Põikleb sõnadega ja pilguga, hoidub nähtavasti kodust eemale.

Täna jälle mingisugune aktiiv juba keskhommikust peale . . . Õhtul saab nagu muuseas öeldud: «Tõime Tupsi poisiga heinad koju, sest mine tea, kas homseks enam veoteed jätkub.» Eks Augustil ole siis piinlik küll, ja et Tupsi Priidu jälle Mõigul tööle pandi, käib tal muidugi hingest läbi . . .

Aga kui mees ka hilisõhtuks koju ei ilmunud, lahjenes kättemaksu mõnu lihtsaks pahameeleks. Viimaks hakkas Teele muretsema. Kui teaks, et just jooma peal on, ei tasuks südant valutada. Aga kus mujal ikka nii kaua ollakse? Varsti öö käes. Oh neid aegu küll, pole August ennemalt kunagi nii himukalt klaasi poole vaadanud!

Trepil kopsiti ja kraabiti jalgu, aga seda tehti liiga suure hoolega, et tulijat võinuks Augustiks pidada. Sammud kojas olid nobedad, kerged. Tuli haruldane külaline — Kadastiku Regina. Ta tõi ootamatuid teateid.

Ka Regina oodanud oma meest, läinud viimaks vallamajja. Seal öeldud, et Kadastik on Tohvri varandust loendamas ja üles kirjutamas. Tohvril kohanud Regina veel Elmar Kütti ja August Mõiku. Viimane palunud oma poolt läbi minna ning öelda naisele, et see ei muretseks . . .

Naised istusid valgeks küüritud köögilaua ääres, näod tõsised ja kohkunud. Teele tõusis,

pani toaukse kinni, et viimati on Peeter ärkvel ja kuuleb niisugust juttu . . . Esiotsa tundis Teele nagu kergendust, et Regina ei hoidu sünnipäevavahejuhtumi pärast temast eemale ja et tal on selle suuremeelse naisega ühesugune mure. Aga siis taipas järsku, et valla täitevkomitee sekretär on töökoha tõttu seotud mitmesuguste asjadega, kuna August topib ju ise oma nina igale poole! Naine vedagu heinu, tema aga käib võõraid varandusi üle võtmas! Ei tea, millega see ükskord küll lõppeda võib? . . .

Joosep Tohver oli noores eas kogunud kitsilt tsaari kuldrublasid, need segaste aegade saabudes paberrahaks ümber vahetanud, et paberit on hõlpsam hoida; oli kogunud «kerenskeid», marku ja kroone, siis jälle rublasid ja jälle marku ning uuesti rublasid. Raha, loomi ja vilja oli tal ikka olnud, kuid mees ei raatsinud peret korralikult toitagi, rääkimata riietamisest, mööbli muretsemisest või uute kambrite ehitamisest. Kolm meest, kes nüüd Tohvri majapidamist üksikasjaliselt arvele võtsid, kohtasid laudas, aidas või rehealuses prisket jõukust, kopitanud, möödunud aastasadade järgi lõhnavais eluruumides aga masendavat inimlikku viletsust. Siin olid loomad ikka paremini elanud kui inimesed. Oma neljajalgsete nimel, hoopis elutute asjade nimel vihati siin õelalt uut võimu.

Ainult kõige viimasemal ajal oli Tohvri usk raha väärtuse püsivusse mõnevõrra kõikuma löönud. Suure sõja järel tõid talumehed kartulivaka eest linnast korraliku diivani või tõstsid vankrist maha paraja pekikäntsaka, pisut võid ja jahu,

peale aga laadisid moodsa puhvetikapi koos kristalliga. Ja ka Tohvri lagedas tagakambris seisis uhke tugitool, mille kirev pealisriie otsekui karjatas kunagi ajalehepaberiga ülelöödud seinte kolletuse vahel, tõmmude, ämblikuvõrkudega ühendatud laeplankude all. Vististi endises poiste toas, nüüd igasuguse koliga täidetud külmas ruumis läikis tiibklaveri lai must selg. Kuigi Tohvril keegi üle kahe takti viit ei suutnud pidada, ka need mitte, keda «muudatuste» teel koju oodati, ja vaevalt siin majas üldse laulujoru mikski peeti, oli Joosep neljakümne viiendal aastal Leningradist klaveri kaasa toonud. Vanamees teinud selle tülika kauba häda sunnil, nimelt oli kaasavõetud või kuumal ajal vedelaks sulanud ja polnud mahti pikemalt ringi vaadata, pidi esimese ettejuhtuva pakkumise vastu võtma. Pärast kurtis Tohver veel pikka aega külarahvale, et klaveri kojutoomine läinud tal rohkem maksma kui niisugune riistapuu väärt on. Nõnda oli siis see mänguriist Valuvere tõsisele põllumehele kaela määritud. Võttis siin hulga ruumi enda alla, ei pidanud ta õrn turi kogukamat koormat välja kui väikese silgupüti ja vanad lagunenud rangid.

Harald Kadastik tähendas:

«Justkui roti pesa — mis aga vähegi kõlbab ja kas või ainult läigib, on kokku veetud.»

Teda kui muusikasse kiindunud meest, kes oma eluajal endale on jõudnud vaid viiuli muretseda, puudutas hinnalise muusikariista ebakohane saatus. Ent praegusel hetkel mõjus kriitiline tähelepanek siin elanud inimeste aadressil tema meeleolule omamoodi tasakaalustavalt. Sest kogu selle inventeerimise jooksul oli ta rõhutud võõra

omandi kui pühaduse puutumise pärast, oli rõhutud inimeste pärast, kes oma põliskodust pidid lahkuma. Natukese aja eest oli tema protest leidnud kaudse tee ka sõnadesse ning sellest oli õhk elektrit täis läinud. Kuigi Elmar Kütt polnud enam valla juhtiv mees, pidas Kadastik tema arvamist silmas võib-olla vanast harjumusest, aga võib-olla ka sellepärast, et naise sünnipäevapeo-järgses äikesehirmus kohutas teda vähimgi, ükskõik kust kostev raksatus. Vististi alateadlik vajadus viga parandada kutsus samavõrd kui klaveri nägemine temas esile tähelepanu, et siin majas oli pesitsenud ülekohus ja ebaõiglus . . .

Kui nad olid laudas valmis saanud ja suundusid hämarikus rehealuse poole, põrkusid õuel kokku Roosihärma Antoniga. Roosihärm tervitas südamlikult, pakkus kätt, kuid Kütt läks näost punaseks ja käratas:

«Ah sina kohe jaol! Kao rutem kui tulid!»

Roosihärm kaduski väga ruttu, sest sugulaslikud suhted selle ametipulgalt kukkumise järelgi nähtavasti veel võimuka mehega olid tal ju nüüd lõplikult katki.

Kadastik kohendas prille, köhatas tasakesi, kibeles ilmselt ütlemisvalus. Kui nad olid juba reheall, tähendas nagu muuseas:

«Spekulant luusib vabaduses. Mõnes punktis õieti pikameelne ja pehme see meie seadus . . .»

Kütt heitis ütlejale põgusa arusaava pilgu, lausus:

«Roosihärma teod tahavad veel ametlikku selgitamist, Tohvri süü on ammugi kindel . . .»

Mehed istusid teeservale suitsu tegema. Õhtune vaikus oli pinevil, millegagi laetud. Kütt tundis,

et küsimustega laetud, et temalt oodatakse veel midagi, mõlemad ootavad. Ta alustas rahulikult arutledes, kuid iga sõna lükkas järgmist ägedamalt takka:

«Ma ei tea praegu täpselt öelda, kuipalju maad jagati Valuveres neljakümne esimesel aastal maatameestele. Aga komisjon tegi kindlaks, et Rannanuka ühishauast ümbermaetute seas oli kaheksateist uusmaasaajat. Kui nüüd kogu maa ja vara võtta üksikute käest ja jagada õiglaselt ära — proovige arvutada, mis see kuulitinas välja teeks!»

August hõõrus käpikuga aegamisi laternaklaasi, mõtles, et tema lahingud on löödud ikka kitsukesel kodusel rindel ja sellepärast tuleb laial tandril seistes tihti segadus peale. Kuid tema, August, on siiski mõnevõrra oma õuemaast kaugemal võidelnud. Teele pole sedagi — August peab pealekauba veel eneses niipalju kindlust leidma, et toetada naist elu tormilistel teekäänakutel . . .

Kui ta hilisööl mõtete koorma all koju minnes Uustare teeotsast möödus, nägi ta Sassi rohuaia nurgas seismas, üksisilmi vaatamas pimedusse, mida siin-seal puurisid läbi autolambid. Mees pööras kärmelt ringi, kui samme kuulis.

«Mis on?» küsis August. «Otsitakse sind taga vai? . . .»

«Pole märgata,» vastas Uustare ja astus lähemale, jätkas jutukalt, ilmse kergendustundega, et tuli keegi, kellele võib südant puistata:

«Tead, Mõik, meie peres pole keski jumalat uskund — ei isa ega vanaisa ega mina ammugi mitte. Aga maapealset võimu kartama ja armastama

on meid ikke manitsetud ja selle järele on ka käldud. Ainult Uustare Sass Virumaalt on viimases otsas selle seaduse unustand. - Olen võimu pilkand ja katsund temast muudkui mööda hiilida. Nüüd hakkas järsku hirm, võttasin kõvast viina, aga ei mõjund . . . Tule, Kusti, meile, rüüpame kahekeste . . .»

Ei, Augustil polnud selleks põrmugi soovi. Tallegi tegi mõttetöö mõnesugust vaeva, kuid mitte sel määral, et oleks pidanud kõva puskariga vahele astuma. Ja kui olekski tahtnud kellegi seltsis mõnd mõttemügarat aegamisi peenendada, siis praegu küll mitte Uustare Sassiga, sest selle maailma seaduspärasused ja vastuolud murdsid kummassegi mehesse üpris erinevalt, vastupidiselt. Uustare vänged vanamehed võisid küll taevast valitsejat mitte mikski pidada, kuid austades maapealset võimu, mis igipõlistest aegadest allutas vaesemad varakamatele, uskusid nad sellise korra igavest püsimist. Kas öelda: «Võim on jumalast» või «Võim on mammonast» teeb ühe ja sama välja, sest nii või teisiti manitsetakse inimese mõistust ja õiglusetunnet kuulekale alistumisele. Ja kui korraga on maapeal niisugune võim, mis pole ei jumalast ega mammonast, ei võeta Uustarel seda kuigi tõsiselt, Luuguse Ats arvas ta metsast püssiga puruks põmmutavat ja Tohvri Joosep kuulutas avalikult talle kiiret kadu. Noh, võim on võim, paneb ennast ikkagi maksma . . . August Mõigu isa, kes üheksateistkümnendal aastal vana maailmakorra vastu püssiga välja astus, oleks oma pojale muidugi teistsugused manitsussõnad ellu kaasa andnud, kui poissi oleks tollal juba arusaajaks võinud pidada. Augustil pole vaja

Uustare Sassi viisi eneselt aru pärida, kas ta austab uut võimu või mitte. Tema küsimus peaks kõlama vististi nõnda: kas ta on võim või mitte, ehk teiste sõnadega — kas ta on Mõik või ei ole . . .

3

Asjatuks osutus Augusti kartus, et tema naine aja uute nõudmiste ees pea kaotab. Ennemini oleks võinud Augusti enda kohta öelda, et ta kodus kuskilt otsast kinni ei oska hakata. Teele kohanes kiiresti, läks järsku enneolematut energiat täis.

Mõigu perenaine mõistis, et nüüd peab laiemalt mõtlema, ei saa muretseda ainult oma pere piirides. Tal oli pikemaid jutuajamisi Tupsi poisiga ja külanõukogus käimist.

August oli enamasti päevad läbi kodust ära. Ta kuulis oma naise ettevõtetest väga ebasobivas olukorras.

Ta tuli parasjagu ringkäigult koos Kärneri Villemiga. Varahommikust saadik olid nad jalul ümbruskonna heinatagavarade kindlakstegemisel. Nad käisid läbi palju lumelobjakalisi külateid, pahlasid ka metsaküünide juurde. Korraga avastasid tihnikusse suunduvad ebatavalised jäljed — inimeste omade kõrval lehma jäljed sel karjatamisest veel nii kaugel ajal!

Keset noort kuuserädi, sõjaaegses maasse ehitatud punkris krõmpsutas heinu ja inises haledalt maatõugu lehm. Loom kuulus ühele Rannanuka talumehele, kelle maa ühines Sõrgatsis loomisel

oleva kolhoosiga, kuna Rannanuka sõjast järele jäänud üksikud talud omaette ühismajandit ei moodustanud.

«Näed sa,» tähendas Kärner, «kuda inimestel küüned on kasvanud! Loom kas või lõppegu maa all märjas ja pimedas, aga kolhoosile ei täi anda.»

Et Kärneri Villem Rannanuka mehe tegu nii südamest hukka mõistis, süttis Augusti meelepaha märksa ägedamalt, kui see ehk tema enese tunnete varal oleks toimunud. Luuguse majas, kust teaduslik majand oli ära kolinud ja kus seati nüüd sisse kolhoosikeskust, oli koos palju inimesi, kui Kärner ja Mõik ringkäigult saabusid. Seal ütles August täis tulist viha, et punkrisse peidetud lehma ühistamisest üksi on vähe — mees tuleb vastutusele võtta!

Sellepeale tähendas Teldri Juula:

«Mis sul nende võeraste loomade üle niisikene mure on, kui ise ühtki looma kolhoosi ei anna?»

«Kuda ei anna?» imestas August. «On ju ninda, et üks lüpsilehm jääb omale, teise toon ära.»

«Teele kirjutas täna teise lehma Tupsi poisi nimele,» öeldi nüüd mitmest suust, tigeda pilkega teatati Augustile seda uudist . . .

Kolhoosikeskuse ja Mõigu vaheline teeots oli täna nagu lühem mehe jõudsate sammude all. Mõne pika sõõmu niisket tuulevaikset õhku jõudis August käies kopsudesse vedada, see andis jõudu ja kõla tema häälele, mis kodus valla prahvatas nagu südasuvine kõu:

«Mida kurat sa siin omaette töhmerdad ja mulle sõnakestki ei lausu? Teed mu inimeste ees lollist! Hommepäev viin lehma kolhoosi lauta, sina õiendad oma paberid külanõukogus, va mehkeldaja.»

Seda kokkupõrget näis Teele oodanud olevat. Ta ei kohmetunud hetkekski mehe ennekuulmatust häälest. Tublisti ületas ennast hääle poolest temagi:

«Ah s i n a viid lehma ja mina õiendagu o m a paberid! Nii et minu oma pole siin muud kui ainult paberid? . . . Lehm oleks nälga lõppend, kui meie Tupsi poisiga poleks heinu toond. Sina niisugustest asjadest muidugi midagi ei tea. Sina töllerdad mööda küla, jagad oma ja võõrast varandust. Ja kui ilmsiks tuleb, et Mõigu mõisast ei kannatagi nii laia joonega välja pakkuda, on sul inimeste ees häbi, tuled minu peale karjuma . . .»

Ning järgnevalt sai August üksikasjalisemalt teada, kuidas see lehm õieti on muretsetud. Teele on sead söötnud ja võid kokku vändanud, on selle üleannetu hobusega suure hirmuga turule sõitnud, kui August mõnikord päevade viisi haarangutel käis. Või ja liha ja piima müügiga poleks nad lehma sabaotsagi näinud, kui ei oleks saunas samagonni keedetud. Aga kas polnud see just kange peremees August, kes virises ja värises, et temal kui valla aktivistil ei kõlba seadusest mööda hiilida. Roosihärma Antoniga ei tahtnud August tegemist teha, et see olevat ilge spekulant, aga kes muu oleks kodupuskari maha kaubelnud ja Mõigule tõhusad rahapatakad koju toonud? Et kõik asjad on siiski aetud ja lehm lauta ostetud, on maksnud perenaise vaeva ja närve. Oma hobuseheputisega tehku August mis tahab, aga muis. asjus on Teelel ka sõnakene kaasa rääkida.

Öelnud kõik südamelt ära ja mõnda olulist kohta veel korranud, hakkas Teele nutma.

Valjusti nohisedes võttis August naise sõnasaju

all ennast üleriietest lahti, hõõrus jalarätiga lubivalgeks haudunud varbaid. Lahku saab sellest tulehargist mindud, käis tal korra peast läbi.

Aga kui kõht oli kartuleid ja pannil keedetud suuri kevadräimi tugevasti täis vitsutatud, läks enesetunne leebemaks. Ta meenutas, missugune Teele siis oli, kui ta üsna saamatust ja kohmetust plikakesest naiseks tehti. Mehe mõtted juhtisid suure autoriteediga nende ühendatud elu, tasaselt ja täis usaldust järgnes Teele Augustile. Ja näe nüüd, missuguseks kuulipildujaks on ta kõnemehhanism kasvanud! Justkui Augustile valmistaks rõõmu oma loomi ühislauta viia . . . Tõepoolest, teda ajas vihale see ütlemata piinlik moment: räuskab võõra tembu pärast, kui ise pole põrmugi parem . . . Aga häbiga saab igast linnast läbi. Asjad on ju ametlikult joones. Miks ei või ka Tupsi poiss ükskord lehma omanikuks saada? . . .

Küllap oli lehma lugu põhjuseks, et üldkoosolekul ei valitud Augustit ühegi ameti peale ega kolhoosi juhatusse. Sest muidu oli harjutud teda ikka aktiivseks meheks pidama, viimases otsas oli ta ühismajapidamise organiseerimisega mehiselt ametis olnud. Ka tegeliku põllumehena ei olnud Mõik ennast halvast küljest tutvustanud. Esitati küll mõnel puhul August Mõigu kandidatuuri Uustare Sassi ja teistegi poolt, kuid käed tõrkusid tõusmast.

Valiti juhatus ja esimeheks Kärneri Villem. Revisjonikomisjoni etteotsa leiti kõige kohasemaks Viidiku sõnakas pereema. Kolhoosi nimeks pandi «Sõrgatsi».

Vastne juhatuseliige Elmar Kütt, kes Mõikude

tembust alles nüüd kuulda sai, oli sellest otse isiklikult solvatud — ta elas ju Tupsil, vaata et ei peeta veel asjaosaliseks! Pärast koosolekut pidas Kütt kojuruttava Augusti õuel kinni, et öelda vaikselt, ühtaegu vihaselt ja kurvalt:

«Kui kaua sa küll selle omandinatukese taha komistad . . . või ei saa sa eluilmaski jalgu maast lahti . . .?»

August ei märganud pahaseks saada, jätkas sõnalausumata koduteed ja tüki aja pärast ohkas südamest.

4

Nõnda sai siis Orunurme elusolenditest Näsu kõige otsesemalt tunda aja pöördepunkti, sest kõigi teiste elu jätkus, kuigi suuremate või väiksemate muudatustega, ometi endises paigas. Ei olnud ju Tupsi majahurtsiku ümbruses niisugust varjualust, mis lehma oleks ära mahutanud, ja Punik mäletses endistviisi Maasi kõrval oma igapäevast heina, tilgutas Teele lüpsikusse mullusele vasikale määratud viimaseid piimaliitreid, neid üsas võrsuva uue järglase jaoks järjest rohkem kokku hoides, teadmata sealjuures midagi enda kuuluvusest uuele peremehele. Erinevust eelmistest kevadetest võisid lehmad tajuda vaid selle kaudu, et perenaine neile nüüd ka põlluheina ette tõi, mis ennemalt ikka oli künni ajaks Näsule hoitud.

Aga Näsu elas endises Tohvri tallis. Ümberringi hobuste lõhn, mis ajas meeled elevile, elustas ammuseid mälestusi. Kuid need siin olid kõik tuimad tööhobused ja Näsu ise oli juba

samasugune. Ei olnud tahtmist proovidagi, kas üle valgetest laudadest latri ulatab naabrit hammastega naksama, et tuleks siis trampimist, norskamist ja heledat hirnumist. Ja päevades oli jälle palju valgust ja õhus tundus kurjakuulutavat hõngu, mis tuletas meelde tinarasket astumist mustal künnivaol. Kas on see elumuutus üldse nii põhjalik, et kevade ees pole enam vaja hirmu ja tuska tunda?

Ega olnudki. Varsti tuldi Näsule järele. Tuli vana tuttav laiade õlgade ja pikkade kätega mees, lapitud tööpüksid reite ümber lotendamas, kõlisevad valjad peos. Näsu teadis, milleks tuldi, kuid kohtumise rõõm sai korraks tulevikumuredest võitu ja eneselegi ootamatult ühmatas ta rõõmsalt ning hõõrus põske vastu peremehe õlga. Hellitavalt patsutati tedagi ja anti suur tükk leiba.

Teepind kleepus kapjade külge, vankrirattad olid mudaga mähitud ja veeresid pehmelt. Ratsuteid pidi aisa külge seotud must ruun tuli nagu vastumeelselt Näsu tõtlikele sammudele järele. Kaugused helisesid nõnda kui kevadel ikka. Kuid oli veel midagi, mis rebestas õhku, mattis kõik muu, mida niisugusel siniselgel päevahakul oleks kuulda võinud. Ja seal see oli — hallkülmalt läikivate külgedega mügar ronis mööda veerjat põldu jõe poolt üles, järel siidiselt läikimas mitu künnivagu korraga. Seda põldu oli Näsu mitmel korral kündnud ja vaevaliselt, nohina ning ähkimisega, said seal päevad õhtusse. Nüüd oli mürinat ja plarinat, ning kergelt näis sitke kamar pahupidi pöörduvat.

Ei, Näsut ei toodud tallist välja seda hõlpsat kündmist vaatama ja imetlema. Temal ja ta tusa-

sel mustal kaaslasel hakkas kohe pihta väsitav vedamine lepiku ääres. Siin pudrutaolises mullas oleks ehk ader üsna kergesti järele tulnud, aga selle eest oli astumise endaga tükk tegemist.

Näsu proovis vana tempu: jäi seisma ja kõõritas tagasi vaadata, mis pidi olema peremehele märguandeks, et niipea ei ole tal kavatsust seda sõtkuvat astumist jätkata. August nõõtas, ent ilma kärsituseta, nagu näis. Nähvas vemblaga, kuid Näsu paljukannatanud tagumikule tundus see peaaegu paitamisena. Siis tuli peremees ja kohendas range, patsutas hobust kaelale, keeras endale plotski ette ja silitas jälle Näsut ning pobises midagi hellitava häälega. Jaa, mitte ainult Näsu elukoht polnud muutunud, paljugi tuli sel kevadel ette uut ja enneolematut, mis tema hobusemõistusest üle käis . . .

Juhtus niisugustki asja, et keset tööd peatuma jäädes kujunes seisak tüütavalt pikaks. Nõnda oli kord suvel kesakünni ajal oru kaldal.

Kui hobustepaar Näsu initsiatiivil pausi tegi, läks August põllu äärde, istus kivile suitsu tegema. Niidueelne ristikuväli, põllupeenrad ja teeperved kirendasid õites, uimastasid lõhnadega kuuma päikese all. Hea heinaaasta, mõtles August ja jäi sellest murelikuks. Ei ole veel teada, kustkohalt saab oma lehmadele talvehein tehtud. Kolhoosist lubati normipäevade alusel anda, aga ega sellest jätku. Iga aasta oli heinaaeg see kõige kibekiirem ja üleliia ei saanud kunagi koguda. Nüüd on küll Näsu näol üks heinatarvitaja vähem, kuid põlluhein, org ja teised paremad tükid koristatakse kolhoosile.

Kui ta nõnda muretsedes pikki suitsumahve

vedas, kostis oru teisest otsast Teele hääl heledalt ja lõikavalt ning veel üks naisehääl, mis oli palju lõikavam, ehkki mitte hele. See teine hääl pani Augusti viivitamatult ja kiiresti sinnapoole astuma ning sellest tuligi Näsule ja tema kaaslasele pikk igav seismine adra ees.

August mõistis kohe, mille pärast orus tülitsetakse, kuigi esialgu veel sõnu ei eraldanud. Teele oli karjatanud lehmi oja kaldanõlval kartuli- ja hernepõllu ääres. Lehmad olid mahlakamaid toppe otsides mööda nõlva edasi liikunud ja muidugi tõmbas neid varsti ojasängiga ühendav org, kus praegu lokkas ja lõhnas tihe noor hein. Seal ojapoolses otsas oli orupõhi eriti rammus.

Juba kevadel noore rohu ajal oli Teele lubanud lehmadel orgu minna ja August oli seda naisele ette heitnud. Kevadised jäljed olid tasaseks kasvanud. Aga nüüd, enne niiduaega, olid loomad jälle heinas, kadusid sellesse kõhtudeni ja veel enamgi, õgisid ahnelt, nagu mõistes, et see kriiskav naistekisa just nende kohta käib.

«Siin oli lepavõsa!» kiljus Mõigu perenaine, «mina ja August tegime, et siit nüüd heina saab. Ja sina tuled peremehetsema! Kes sa õige oled?»

«Kolhoosnik olen ja revisjonikomisjoni esimees ka veel, kui tahad täpsemalt teada,» kuulutati võimsalt ja võimukalt. «Kolhoosi laustad, jah, ei taha leppida, et Valuveres kulakute võimule lõpp on tehtud . . .»

«Ja nüüd on sinu võim ja hirmuvalitsus . . .?»

Naised seisid üsna lähestikku. Teelel oli käes vemmal, mida ta ka viibutas. Võib-olla kartes, et vastane võib aktiivsemaks muutuda, haaras Elfriede vemblast kinni. Teele kiskus oma poole.

Väike ja abitu paistis Teele Viidiku emanda vastas. August lisas sammu. Kuigi ta lehmade heinalaskmist ei õigustanud, kihvatas temas ometi teravalt, kihvatas Teele kaitseks. Ta haaras Elfriede õlast kinni ja tõukas oma naisest eemale. Sellesse haardesse korjusid kokku kõik alandused ja kibestused, mida August on Elfriede pärast pidanud läbi elama. Viidiku pereema lendas ootamatust tugevast tõmbest selili. Toekad mudatriibulised sääred tegid õhus mõne abitu liigutuse, kuid leidsid kohe jälle maapinna, uskumatu väledusega ajas kogukas keha ennast püsti. Vemmal oli jäänud Elfriede pihku, see sadas nüüd valusalt vastu Augusti paljast käevart. August haaras riiaka naise randmetest kinni. Häbi oleks naisterahvast lüüa, kuigi selleks oli kange tahtmine! Aga Viidiku pereemal oli jõudu enam kui mõnel mehel. Oma Oskarit on ta koduste asjade pärast küllalt tuuseldanud, mis siis nüüd terve kolhoosi nimel on kahega toime tulla! Käed sai ta vabaks sel teel, et õiendas jalaga Augustile mehelikku kohta. Teele, kes oli Elfriede juustest kinni haaranud, sai küünarnukiga vopsu silmaauku ja paisati võitlusvõimetuna eemale. Augustit ei päästnud ka see, et ta enam vastast ei alahinnanud ega ühtki võitlusvahendit paljuks ei pidanud. Tõhusaid matsakaid sai ta rohkem kui jõudis anda, peale selle veel kriimustusi näole ja kaelale . . .

Ei jõudnud küünearmid Augusti põsel veel ära paraneda ja Teele vasaku silma ümber oli tõmmukas sinine ring parasjagu rohetama löönud, kui kaklusest orus ilmus maakonnalehes mahlakate

liialduste ja tõgavate kommentaaridega soolatud kirjutus.

Kahtlemata oli see Viidiku vanema tütre töö, kes oli Valuvere raamatukogu juhataja ning saatis siit ühtejärge sõnumeid ajalehele. Ent see teadmine ei teinud asja paremaks. Igatahes olid August ja Teele hästi naeruväärseiks tehtud, kevadine lehma ühistamisest möödaviilimise lugu oli osavalt sisse põimitud. Ja järgmisel kolhoosi üldkoosolekul ei astunud mitte keegi Mõigu kaitseks välja, kui otsus tehti, et Tupsi poisi lehmapidamine on paljas vigur ja lehm tuleb ühistada.

Peeter, kes oli ajalehekriitika ilmumise päeval käinud kooli kommunistlike noortega põldudelt umbrohtu kitkumas, heitis õhtusöögi ajal vanematele ette:

«Mis te ometi ahnitsete niimoodi? Ma ei julge enam teiste hulka minna . . .»

«Sina ka veel! Ise ei tea pooli asjugi,» sähvas ema kurjalt, aga see ei seadnud koduseid asju õigetesse vahekordadesse. Sest kogu õhtu jätkus nii, et pikk ja peenike seitsmenda klassi poiss säilitas valju süüdistava ilme, kuna vanemad püüdsid peita häbistava kähmluse jälgedega enam kui tusaseid nägusid.

Voodis und oodates ütles Teele:

«Ei, siin ei lasta enam elada! Peab ära minema.»

«Kuhu?» küsis mees niisuguse häälega, nagu oleks ta ise ka praegu samalaadseid mõtteid haudunud.

«Sul ema ja õde Tallinnas. Annab ehk esialgu nende pool sisse seada, kuni endale korteri saame. Ehitusmehe amet sul selge, tööd peaks ikka lei-

duma, ja mina võin hakata kas või tänavapühkijaks . . . Sellest maaelust ei tule niikuinii enam midagi välja.»

Teelel näis tulevikuplaan üsna üksikasjaliselt läbi kaalutud olevat.

August ei vastanud. Jah, ema . . . ja õde . . . Õel on kaks last, mees jäi Punaarmeest tagasi tulemata. Ei ole siinpool senini mahti olnud mõelda, kuidas nad linnas neljakesi õe teenistusest elavad. Aastaid pole üksteist nähtud ega kirju vahetatud. Ja nüüd mine niisuguse jutuga, et aidake meid! . . . Halba pole küll midagi olnud. Ema läks linna tütre juurde, kui August abiellus, aga see oli ainult ajaline kokkusattumus — õde sai esimese lapse, mõlemad mehega käisid tööl, viisid ema koduhoidjaks.

August lükkas teki rinna pealt allapoole. Kuum oli tuba ja veel kuumemaks küttis olemise see vaevaline töö, mida tegi mehe pea. Linna . . . Ettevõtlik õde läks kohe siis, kui Mõigud mõisa rendikohast sellepärast välja aeti, et pereisa punakaardis võitles ja seal ka langes. August oli alles poisike, jäi ema juurde . . . Oleks võinud ju siis tööstustööliseks hakata, kui Rabadikuga mööda maad seigeldi ja näguripäevi nähti. Aga justkui hirm oli tahmaste tehasehoonete, veel enam maa-aluste kaevanduskäikude ees! Oli see armastus maa vastu, sünnipärane kiindumus toitvasse mullapinda? . . . Ükskord hiljaaegu vestsid nad Väravasega juttu ja Väravas rääkis niimoodi: «Maaarmastus läks luuleliseks mõisteks talude päriseks ostmise ajal, see oli rahvuslik aktsioon ja eesti mehe oma põllul oli «Isamaa» tähendus. Kes hiljem armastas maad? Ma ütleks, et enam mitte

keegi! Luuguse Ats armastas neid kroone ja sente, mis talu sisse tõi, ja lõi need linnas meelsasti läbi. Sulased ja teenijatüdrukud ei armastanud ammugi peremeeste maid. Õnnemees oli, kes linnas või kaevanduses kindla teenistuskoha sai. Kui meie tahame teha maa inimestele südamelähedaseks, peame põllumehe töö muutma kergeks, peame mehhaniseerima, ehitama ajakohaseid hooneid, tegema küladesse siledaid teid. Kiindumus sammaldunud katuse, puudesse peitunud kitsa tanuma vastu on paljas naiivsus, see on neile, kes oma leiva linnas kergemalt kätte saavad ja maale puhkusele sõidavad» ... Nõnda rääkis Väravas Augustile. Aga August ei saanud ju omal ajal maast mitte mingisugust kasu, ometi kiskus süda siia! ... Ei saanud küll, aga lootis ometi, see puupaljas poiss, — kas polnud nii? Jonnakas mõte püsis peas, et kunagi peab üks põllulapp päriselt temale kuuluma. Et see niisugusel teel tegelikult teoks sai, seda ei võinud muidugi ette näha. Ähmased olid need noorpõlve lootused, aga siiski olid olemas ... Nüüd aga ei ole enam mingisugust lootust omaenda isikliku maa omanikuks saada, hobust ja atra isiklikult omaks nimetada, nüüd viimaks on ta siis peaaegu valmis linna putkama! Kurat ja põrgu, on see tõepoolest nii? ... Aastad on läinud ja inimest kulutanud. Kas tõesti siis muud ei mitte midagi? ...

Umbes samalaadselt mõtiskles Teele, kunagine teemeistri õde, kes oma saatuse oli usaldanud August Mõigu hoolde. Mida võiski temasugune naisehakatus ise mõelda või otsustada! Ainult usk oli, et mehe laiad õlad ja trotslik meel suudavad kuhugi välja viia, et ükskord on neil oma mõnus

pesake ja elu ei koosne ainult tuimast töömurdmisest, vaid ka midagi kaunist saab kunagi siit maailmast maitstud. Nõndapalju üheksateistkümneaastane Teele igatseda oskaski ja kahekümne seitsme aastane August tähendas oma tugevale rinnale koputades: «Meie päralt on tulevik.» . . . Siia on nüüd siis jõutud. Tuulte ja sadude eest kaitseb hädapäraselt lipitud-lapitud majake, elamiseks üksainus tuba ja köök. Maja ümber mitmesugused ubrikud nagu neegriküla, pole kohta, kuhu lillegi istutada. Külje all kägiseb vana roostetanud reformvoodi, mida kord nädalas peab keeva veega uputama, et lutikate järelkasvu pidurdada. Koidest puretud kummut, paar tooli. Külavahel kakle igasuguste eitedega, nii et silmad sinised. Vaat kuhu see laiaõlgne ja kindlameelne mees nende elulaevukese on välja tüürinud! . . .

Ei magatud sel suveõhtusel tunnil ka toa teises seinas kitsas raudvoodis ahjukülje ääres. Seal ei olnud minevikust muud meenutada, kui mõned vaevarikkad pildid sõjapõgenemise päevilt, suusasõidud, rakettidest tehtud tulevärgid, pioneerikoondused, pidulik komsomoli astumine möödunud talvel . . . Väikemehe imederohked kujutlusteilmad olid ammugi kokku varisenud, üsna igapäevased asjad hakkasid üha enam mõtlemist ja muretsemist tooma. Vähe oli sel suvel kas või niisuguseid päevi, kus ei turgatanud meelde sügisel ootav inglise keele järeleksam. Ja varsti kuulub ta päriselt nende ühtelugu muretsevate inimeste hulka, keda kutsutakse täiskasvanuteks . . . Ei, olgu järeleksamiga kuidas on, aga nõnda temaga küll kunagi ei juhtu nagu isa ja emaga, et rumala lehma

pärast on kuude viisi sünged ja mornid, peksavad võõraid inimesi ja lasevad endid togida, satuvad ajalehte ja teevad tervele perekonnale häbi! Igatahes tõeliselt keerulised ja põnevad, võib-olla kõigi teiste poolt seni ligipääsmatud probleemid peavad need olema, mis ükskord kulmu tõsiselt kipra tõmbavad ja kukalt sügama panevad . . .

Tundes, et tänane heitlus
on alati tugevam eilsest —
(Sütiste)

VII PEATÜKK

1

Päevad möödusid, lõpetasid üksteise järel südaöisel tunnil oma olemasolu. Mitte kunagi ei trükita enam kalendrilehte, kus ühe õhtusse jõudnud päeva täpne nimi moodustuks koos aastanumbriga 1949 või 1950. Kellaosuti aga libiseb peatumatu rühiga üle kaheteistkümne, meenutamata hetkekski seda jäädavat kadumist. Päevade nähtamatutest surnukehadest korjuvad nädalad, kuud, aastad . . . Võib arvata, et vanal hallil ajal pidi ilmatu pikk rida päevi otsa saama, aastateks ja aastakümneteks kuhjuma, enne kui inimene aja toimet tähele pani. Tundis kõrges eas luuvaluliste liikmete, krampkiskuvate musklite kaudu, et ammu olnud ja olematuks muutunud päevad on tema keha kallal hoolikat uuristustööd teinud. Uued adrad põidudele, sõidukid raudrööbastele, maanteedele ja lõpuks taeva allagi tulid aga alles põlvkondade kestel.

Ent nüüd oli aeg juba kord kujunenud niisuguseks, et päevad surid otsekui tormijooksul endiste eluvormide vastu.

Uue sügise kirendamise ja luitumisega, talvepakase tardunud vaikusega, sulailmade rõske udu ja tuiskude meeletu hullamisega, uue kevad-

karguse roidumisega suve kuumas süles käis Valuvere mail ja mujal kaasas jälle palju muutusi.

August Mõik vaatas nüüd Uustare või Kärneri põllul kasvavat toredat vilja niisamasuguse muheda rõõmuga, mis ennemalt oli vaid Orunurme väljade ees seistes pilku soojendanud. Omanditunne oli avaramaks muutunud ja mehel polnud enam ka pahandusi ette tulnud. Kuid sellest kõigest näis ikkagi vähe olevat.

Ajalehtedes kirjutati ja suusõnal selgitati, et lülide viisi töötamine ei erine palju endisest üksikmajapidamisest. Tuleb hakata pihta brigaadide viisi. Palju vaieldi üldkoosolekuil, enne kui uuendus teoks sai. August ei öelnud sõna sekka, ehkki süda hoidus endise poole. Hea oli nõnda, et iga mees töötas peamiselt omal põllul oma tuntud ja armsakssaanud hobusega, saak jaotati nelja-viie talu vahel, nõnda kui suur lüli juhtus olema. Rahul polnud Viidikud ja teised, kes ütlesid, et nemad on endistviisi pärisperemeeste käsualused, asjamehed vallast ja maakonnakeskusest aga seletasid, et nõnda ei saa karjamajandust edendada ega üldse tootmist tõsta. Noh, hea küll, arvas August kogemuste põhjal endamisi — kui brigaadide viisi, eks siis saavad varsti jälle kaugemad põllud südamelähedasteks ja nõnda see inimene avaramaks muutubki nagu kirjasõnas ja koosolekutel räägitakse. Kuid päevad olid tõtlikud ja tegutsemishimulised. Enne kui Augustile «kaugemad põllud südamelähedasteks said», nõuti talt juba uusi arusaamisi — kolhoosid pidid ühinema.

See käis üle jõu. August otsis abi Kärneri Villemilt, kes talude ühinemise ajal oli tema kõhkle-

vat meelt tublisti toetanud. Kuid Kärner ütles ainult, et tehtagu mis tahes — tema on juba vana mees, jääb niikuinii kõrvale . . .

Ja varsti ei olnud enam Sõrgatsi kolhoosi. Ei olnud enam ka Valuvere valda ega üldse valdu Eestimaal, ei olnud maakondi. Sõrgatsi küla moodustas tükikese kolhoosist, mis Virvemägede jalamilt ulatus kaugele Hiiekõnnu taha, korraldas Hiiekõnnul asuvas keskuses nii Rannanuka kalurite kui Laanepera metsaasunike töid ning töötasusid. Suure majapidamise eesotsas seisis endine valla täitevkomitee esimees Väravas, keerulisest raamatupidamisest võis üle käia ainult paljude paberitega harjunud Kadastiku Harald. Vallamajas asus külanõukogu. Elmar Kütil oli karistus maha võetud, nagu ta ütles, ja pandud rajoonikomitee instruktori ametikohale. Valuvere külanõukogus oli tal mingisugune ajutine ametiruum ja peatuspaik, päriselt kuulus ta rajoonikeskusse, mis oli sisse seatud kaevandusasulas. Endisest maakonnakeskusest juhiti naaberrajooni.

Laanepera metsamüüridelt kajas vastu raskete veomasinate, ekskavaatorite ja muude maasonkijate vägev mürin. Kunagi oli siin tihnikute pärapõhjas avastatud maakoore all põlevkivi lademed, rajatud lahtised karjäärid ja ehitatud mõned majad, Valuvere jaama oli välja viidud kitsarööpaline raudtee, mida mööda kangesti rappuv kiljuva vilega vedur tiris põrsakasti-taolisi vaguneid. Nüüd hakati kinnivarisenud karjääride kõrval maa alla minema, paari järelejäänud tööliskasarmu ümber alustati otsekui linna ehitamist, rohtunud raudteetamm aga kohendati tugevaks,

pandi peale laiad rööpad. Siia voolas kokku inimesi lähedalt ja kaugelt, neid oli ikka enam ja enam vaja.

Noored tugevad külamehed vahetasid kõhklemata normipäevade kesise ja kõikuva tasu kaevuri, raudteemehe või ehitustöölise kindla palga vastu. Leidus seal maapinnast üles- ja allapoole jõudsalt kasvavas ettevõttes ameteid ka naistele ja põduratele taatidele.

Brigadiri kohta «Ühinenud Jõu» kolhoosi Sõrgatsi brigaadis täitis Teldri Juula. August meenutas, kuidas Juula oli saunanaisena tasaselt ja tähelepandamatult Tohvrit edasi orjanud, kui Mõik aktivistina uut korda kindlustas, nüüd aga tuleb ta ja ütleb Augustile, et mingu see sinna ja tehku seda . . . Asjade niisugune arenemine pani mõtlema eriti sellepärast, et Augustit ennast taheti brigadiriks panna ja mehel polnud just midagi selle vastu. Kuid sel ajal ütles Teele:

«Ma lähen Laaneperasse tööle.»

See kõlas nagu küsimus: mis August arvab? Kaua ja üsna kindlakäeliselt oli juhtinud August nende ühist elu ning sedakordagi oodati, et mees otsustab, kas mõte on mõistlik või mitte. Kuid August Mõik ei osanud oma eluseltsilise plaane heaks kiita ega maha laita, ei paugupealt ega ka pikema kaalumise järel. Paljudest kolhoosiperedest mindi ja kui neid uusi kaevandusi nüüd muudkui alustatakse, siis on sinna ka ometi inimesi tarvis . . . Ja Teele otsustas ise, pahanduse ja riiuga kangutas ennast kolhoosist lahti. Jälle vaadati kolhoosist Mõikudele mõnevõrra viltu, mõte Augustist Sõrgatsi brigadiri teha visati kõrvale . . .

Nõnda läks Mõigu Teele, läks peremehigi Hiiekõnnult ja Virvemägede tagant, tuli kaugelt sisemaalt. Ja neilgi valuverelastel, kes kolhoosis oma kohtadele jäid, hakkas uue kaevandusasulaga palju asja olema. Maa sisse tungijad ja majade ehitajad said head palka, väike turg osteti alati tühjaks. Seal oli hea minek piimal, võil, seapekil ja vasikalihal, turu jaoks tasus pirukaid küpsetada ja silku suitsutada. Enne, kui brigadir töökäsuga mõnda kolhoosiperesse jõudis, oldi sealt juba mahuka korvi ja piimanõuga Laanepera poole teel.

Talude ühinemisel kätte jäänud ainus lehm ja aiamaalapp hakkasid edasiviivat osa etendama paljude Valuvere maaharijate elus. Ettevõtlikes peredes pidi tõele silma vaadates tunnistama, et see naeruväärselt tühine õuemaa tõi rohkem sisse kui ennemalt terve talu, sest polnud ju enam väljaminekuid põllutöömasinate, sordiseemne, kunstväetise eest ega muid tootmiskulusid peale põrsaste ostmise. Ega muidu Uustare Sass, kelle naine oli nobe võid kokku väntama, sigu kasvatama ja turul käima, öelnud külanõukogus passi vahetamiseks ankeetlehte täites, et ta on ülalpeetav . . .

Päevad kadusid, ja igaüks neist püüdis mitte kuulsusetult otsa saada, vaid omalt poolt midagi uut maha jätta. Aeg tegi suuri hüppeid, järske pöördeid, justkui püüdes maha raputada inimeste vanu harjumusi. Kuid need olid kõvade juurtega, oskasid uutes oludes kohaneda ettenähtamatul kombel . . .

2

Sõrgatsi kiviseid künkaid, veel sõjapäevist söötis põllulappe pügas hoolega mitmekümne-pealine kari. Enne heinaaega olid vanad söödamaad juba mullani paljaks nositud, uued ahvatlevad paigad ootasid alles niidumehi ja ettevõtlikumad loomad said muudkui maitsta koera teravaid hambaid, sekka valusaid vemblanähvakaid. Tupsi poiss, kes seda mitmes värvis mundritega rahutut sõraväge kamandas, jooksis õhtuks jalad tuimaks ja karjus hääle kähedaks. Ta röökis tulist kurja, kiristas hambaid, puhkis kui pahur sõnn, aga oma eluga oli ometi rahul, vägagi rahul. Sest esmakordselt elus oli tal nüüd kindel, pidev sissetulek. Normipäeva eest ei makstud küll kuigi palju, aga karjasel kogus neid sügiseks ometi sedavõrd, et vilja pidi vankriga Tupsi hurtsikusse sõidutama, mida vist kõigi eelnevate põlvkondade jooksul polnud juhtunud. Pudenes rahakopikatki, ja hoolikalt arvestades elati aasta muretult ringi. Ja hea oli arvestada, hea oli kokku hoida — oma raha ning oma vilja. Priidu ei mõistnud, miks pole nii mõnedki inimesed praeguse eluga rahul, miks kiputakse kolhoosist minema, ollakse tihtipeale tigedad ja tujust ära? Niisugune rahulolematus häiris pisut ka tema õnne . . .

Praegugi juurdles ta inimeste kummaliste tahtmiste ja tujude üle, kui kari uitis endisel Tohvri karjamaal, kõrgel kivikünkal männipuhmaste ja kadakate vahel. Põllud ja heinamaad jäid siit kaugele, karjane võis üsna muretult vilus külitada, võis muulegi mõelda, kui mõne sarvekandja järgmisele sammule . . . Halli pulstunud kasukaga

krants, kelle Priidu oli pärast üksijäämist majja lihtsalt seltsiks muretsenud ja kes asendamatuks abimeheks osutus, maotas peremehe kõrval, roosa keel ripakil, silmad unised. Tema koerakujutlus sellest sumisevalt kuumast, vaikusse roidunud suvisest maailmast ei olnud küll nii probleemirikas kui mõtleva ülemkarjuse oma, kuid selle eest täpsem: ta tajus siiapoole tulemas noori, kergeid, tuttavaid samme, ja karvast keha läbis urahtus, rõõmus aimus. Siis punus krants küla poole minema, Priidu ajas ennast pikkamisi istuli.

Tulija oli Mõigu Peeter. Koer keksis ees õnnelikult ja põnevas ootuses, sest nende kahe poisi kokkusaamine siinsamas karjamaal tuletas meelde toredaid sündmusi. Tikkude kraapimist kõvadele raketitükkidele, kärmet põgenemist kolmekesi kaheksal jalal, särtsumist ja praksumist selja taga ning lendavaid tulekerasid männilatvadest kõrgemal. Või varesepesade tühjendamist siit pisut eemal kuusikus, kus samblale patsatasid katki noored lõhnavad linnumunad. Ent niisugused seiklusrikkad ajad olid nähtavasti möödas. Priidu tõusis ja tervitas väärikalt nagu suure karja eest vastutavale kolhoosiliikmele kohane. Ja eks tulnud Peeter äsja pealinnast, kus keskkoolipingis keerulisi tarkusi pähe korjatud. Peenike vibalik oli ta endistviisi ja valgete juuksesalkude all rõõskas nägu ikka lapselikult, aga pikkust oli kõvasti juurde võetud, liigutused muutunud nagu loiuks ja raskeks.

Täismeeste moodi oli ka nende jutu algus. Laskunud vilusse istuma, küsis Peeter:

«Noh, kuidas eluke veereb?»

«Pole viga, veereb kah,» vastas Priidu, mõel-

des seejuures oma vastutusrikkale tööle ja kindlustatud elujärjele.

Hoopis ebamäärasemalt vastas Peeter, kui Tupsi poiss linnauudiseid päris. Võib-olla osalt sellepärast, et Priidu ei mõistnud midagi asjalikku küsida, kuid pealinna noormehel paistis ka midagi südamel lasuvat, mida pole kerge ainult enesele hoida, kuid on samavõrra raske ka kellelegi teisele avaldada. Ja kuna Tupsi poiss on siiamaani olnud ikkagi kõige lähedasem ja mõistvam inimene, puistas Peeter järsku:

«Keeltega läheb järjest kehvemini — nüüd on koguni kaks järeleksamit! . . . Ja milleks mulle üldse need keeled, kui mind tõmbab tehnika? Saadan keskkooli põrgusse, kindlalt kohe . . . Aga ära sa praegu veel sellest kellelegi hinga, meil kodus ka mitte-mitte kellelegi! . . .»

Einoh, Priidu oskab muidugi sõbra saladust hoida. Ta tahab veel rohkemgi toeks olla ja seletab, et tehnika juurde pääsemiseks pole tõepoolest nii palju koolitarkust vaja nagu Peetrile-vaesekesele peale pressitakse. Näe, Viidiku Uno läks kohe pärast seitsmendat klassi traktoristide kursusele ja nüüd juba künnab ja kultiveerib, veab mürtsuva masinaga põldudelt koletusuuri kive minema. Virvemägede traktorijaama, kus ennemalt asus hobulaenutuspunkt, toodi sügisel kaks kombaini ja kes teab mis imeelukaid veel.

Ent Peeter arvas, et põllumajanduse tehnika on ikkagi täpe selle kõrval, mis leidub tööstuses. Siinsamas Laaneperaski võib imesid näha. Maa alla pole Peeter veel pääsenud, aga üht-teist on siiski nähtud. Kuuldavasti polegi Laaneperas maa-alusel tööl suuremat tulevikku, sest põlevkivi

asuvat siinkandis väga pinna lähedal, olla juba lehmi strekilagedest läbi kukkunud. Aga lahtiste karjääride jaoks tuuakse praegu kohale sammuvat ekskavaatorit. Pikk rong tuli osadega, aga kõik ei mahtunud veel pealegi!

Tupsi poisi suu vajus imestusest ammuli. Mitte, et ta oleks päriselt kaasa kistud Peetri vaimustusest ekskavaatori üle, mille osad ei mahtunud tervele rongile. Suur ja vägev küll, aga ikkagi ainult sammuv! Eks arutlenud Uustare Sass kord poe juures sellel teemal niimoodi: «Ekskavaatorid sammuvad, labidad seljas» . . . Kuid imestama pani ometi, et seesama Mõigu Peeter, Priidu hea sõber, teab ja tunneb niisuguseid asju, mille kõrval kombaingi tundub tühine . . .

Siis tõusis Peeter, et minna jälle Laanepera kanti ringi kaema. Tupsi poiss jäi edasi põõsavilusse juurdlema, ja järjest keerulisemaks läks küsimus, et mis küll maailma ja inimestega lahti on — mitte millegagi ei olda rahul! . . .

Mõigu Peetri rahutust täis peanupp vilkus nobedalt Laanepera ehitusplatsidel, piilus kaevanduskäikudesse ja peatus pikemalt raudtee ääres kõval kruusatatud platvormil, kus monteeriti kokku kohalesaabunud mehhanisme.

Õhtu eel läks poiss töömeeste järel asula keskele, juba kaunikesti väljaehitatud paika, mis üpris kopsakate kivimajadega, asfalteeritud tänavajuppidega sarnanes peaaegu linnale. Ainult tänavaäärsed mustendavad kraavid, sõtkutud ja muserdatud pinnasest visalt väljatikkuvad võsapuhmad, laante tume müür otse majade taga meenutasid alles liiga elavalt hiljutist pärispere-

meest — soise põhjaga põlismetsa. Valge pikliku hoone pärani akendest hoovas kaugele magusaid, kõditavaid lõhnu. Peetril krõbisesid taskus mõned rahapaberid, ta oleks võinud sööklasse minna, istuda lauda ja tellida süüa nagu täismees kunagi, nagu need monteerijad, kes ennist Peetriga otsekui omasugusega juttu vestsid ja praegu mõnuleval, väärikal sammul söögimajja läksid. Ja kui poiss sellele mõtles, ei olnudki ta enam hoopiski mitte täismehe moodi . . . Ema töötab söökla köögis, küllap ta märkaks poega ja küsiks nagu eilegi, et miks Peeter siin tolmus ja kärinas-mürinas ringi luusib, kui ometi mererannas või jõe ääres oleks kosutavam puhata? Muidugi oli see öeldud midagi kahtlustamata, ilma igasuguse tagamõtteta. Ja kui Peeter oleks niisama siiras, peaks ta vastama, et ega ta tahagi puhata, et talle meeldib siin, meeldib nii, et jää või päriseks.

Ent seda Peeter ei suuda kuidagi öelda. Oleks emale koletu pettumus, kui keskkoolis enneaegu lõpp tehtaks! Tema tahtmine on Peetrit hästi haritud mehena näha, elukutse vist polegi ema meelest nii tähtis kui igakülgne lihv, nagu aru võib saada. On ju räägitud veel klaveritundidest ja muust tühjast-tähjast — justkui koolis poleks isegi küllalt üleliigset ning ebahuvitavat tuupida! . . . Isa ei näi niisugustest asjadest hoolivat. Tema tahtmist mööda oleks Peeter läinud hoopis põllunduskooli. Kuid südant puistata oleks isalegi raske, sest temal paistab olevat kaevanduste vastu mingi seletamatu vimm. Nõnda on igatahes Peetrile meelde jäänud. Ükskord arutles isa sõna-sõnalt nii: «Tõsine mees peaks ikke maad pealtpoolt harima, seisma päikese käes, aga mitte urgitsema

maa all nagu mutt! Sellepärast vist ongi hinges tihtipeale niisikene õõnes tunne, et sedasama, mis meid toidab ja kannab, muudkui õõnestatakse . . . Ennemalt läksid kaevandusse need, kes toitva maa peale kudagi ei mahtunud, nüüd putkavad peremehedki sinna ja külad jäävad hõredast. Niimoodi peab küll põlevkivi viimast aitama hamba allagi panna, kurat võtku! . . .»

Nõnda siis ei teadnud Peeter peale Tupsi poisi kedagi, kellele oleks võinud ausal meelel oma muredest rääkida. Ja kui üldse asju vaadata aususe koha pealt, võib üles kerkida niisugunegi küsimus: kas kutsumine tehnika poole ongi see kõige tähtsam, võib-olla tuleb kogu hingerahutus järeleksamite pärast, vastumeelsusest suvise tuupimise vastu? Aga selle võimaluse lükkas siiski ümber kindel veendumus, et kui järeleksamite sooritamise hinnaga keskkoolist pääseks, istuks Peeter praegu kohe grammatikaraamatute taha! . . . Kuid tulevane tehnikamees peab ka vististi parasjagu õppima, ja missugune oleks siis see igati täis-värk kool, meelt mööda ja kasulik kool?

Ning otsekui protestiks elumurede visa peletungi vastu pistis Peeter lustakalt jooksma praakpõlevkivist kuhjunud mügara mäe suunas, mille tagant ronis lagedale pikk kivirong. Enne kui veduri vaevaline ähkimine jõudis kasvada energiliseks tsahh-tsahh-tsahhiks ja vagunite ligin-login sulada kokku üheksainsaks kõmisevaks veeremiseks, vinnas poiss ennast väledalt vagunipuhvrile. Läks lahti tore sõit Valuvere jaama poole. Päike kadus eespool järsu kuusikuseina taha, Laanepera metsaasunike, puuraiujate ja tõrvapõletajate

hallid pisikesed eluasemed lösutasid varjus justkui häbelikul ilmel, jõeluhal tiirlesid häiritud veelinnud. Laialt ja kõlavalt veeres kihutava rongi reibas hääl hämarate laante ning sootasandike sülle ja üllatunud helinaga, kumeda mõminaga, salapärase sosinaga vastas aastasadade vaikus . . .

Peaaegu sedasama teed, raudteega enam-vähem rööbiti rajatud uuel laial maanteel sõitis Teele koju suveöises hõredavõitu pimeduses. Mõigu perenaisel oli ööbimiskoht Laaneperas tuttavate juures, sest töö köögis lõppes enamasti hilja. Kuid kodune majapidamine ei lubanud ka kuigi kaua eemal olla ja sellepärast kujunes lausa õnnistuseks, et kolhoosi autojuht Keskküla Robi juhtus viimasel ajal sagedasti just siis Laaneperas käima, kui Teelel oli vaja sealt tulla või sinna minna . . . Esialgu Teele võõristas, oli erksalt valvel. Kuid Robi näis olevat põhjalikult muutunud. Mitte ainult, et ta ei tikkunud kordagi käsi külge ajama, vaid kogu ta olek oli uskumatult tõsisem, mehem kui ennematel aegadel. Nii et Teele ei kahtlustanudki enam, miks Robi käigud tema omadega kokku juhtuvad. Sõita oli ometi hõlpsam kui jala käia ja sõit oli täiesti ohutu.

Robi tõsinemisel oli ka arusaadav põhjus: ta vana ema vaakus ilmselt viimaseid päevi. Robi rääkis, et kui ta üksi jääb, läheb kolhoosist ja Valuverestki minema. Kaevandus teda ei tõmba, tööd ja teenistust seal muidugi jätkuks, aga kogu ümbrus on täitsa ebakultuurne. Plartsi aina kummisaabastega ringi käia nagu külavahel, sest asfalteeritudki kohtadel on kevaditi ja sügiseti paks mudakord. Majad, kuni nad põlevkivisuitsust pole räämuliseks muutunud, helendavad küll valge

krohviga, kuid õued lainetavad. Pealegi on hea võimalus pealinna minna. Seal on tädil maja, ülemine kord alles pooleli ehitamata. Sellest käib Robi kerge vaevaga üle ja pesapaik ongi olemas, tööpuudust seal ka pole karta.

Nõnda asjalikult ja arukalt rääkis Keskküla Robi.

Jõudnud koju, istus Teele tükk aega pooleldi lahtiriietunult voodiserval. Peeter põõnas oma väikseksjäänud voodis, jalad poole sääreni otsapulkade vahelt väljas. August norises mõnusalt ja laiutades, naise jaoks oli jäetud vaid aseme servakene. Teele raputas meest üsna ägedalt. August norskas sügavalt, ähkis-ohkis ja vinnas ennast küljeli, näoga seina poole. Teele ohkas. «Isegi niisugused elupõlised poisikesed nagu Keskküla Robi, saavad ükskord meesteks,» mõtles ta, «aga meie Augustiga läheb küll vastupidi.» Augusti sügav uni ärritas Teelet, sest temal endal läheb uinumine ikka vaevaliselt, ehkki niisugune kahel pool rahmeldamine kärbib voodiaja õieti lühikeseks. Kindlasti poeti siin juba üsna varakult teki alla ja hakati nobedalt norskama, nagu oleks Mõikude elu nüüd igati joones! Paistab, et August on muretum kui kunagi varem. Pole vaja enesel mõelda, mis töö homme käsile võtta, selle eest hoolitseb brigadir. Põllul vilja kokku pannes ei muretse, kas redeleid jätkub — kui ei jätku, tõstab lihtsalt maa peale hunnikutesse, normipäevade arvestusse lähevad needki. Eks niisugune suhtumine ole vist loomulik selles suures majapidamises, kus kõik ettevõtmised otsustatakse rajooni kantseleides või veelgi kõrgemal pool, kuid mujal peredes ollakse toimekad vähemalt oma

aiamaal. Augusti pärast aga poleks Mõigul küll sigagi kasvamas, rääkimata korrapärasest turulkäimisest ja muust sedalaadi hoolitsemisest, et rahakopikas leiduks ikka majas . . . Hea küll, Teele võiks meest selle koha pealt mõistagi, et oma põllupidamise aeg on möödas ja turul kaubitsemist ei pea Augusti uhke meel enesele kohaseks. Kaevandusse August ei taha minna, ega kisu Teeletki sinnapoole, köögitöölise koht võeti vaid selleks, et kolhoosist pääseda. Vähe on saanud Teele jalg kerges kingas astuda, sõnnikuse laudasaapa ja savimudase kaevandusekummiku vahel pole aga olulist erinevust . . . Kui Keskküla Robi arvab pealinnas ülemise korra valmisehitamisega hõlpsalt toime tulevat, peaks Augustisugusele ehitusmehele terve maja mitte ülesaamatu müür olema! Aastakese võiks ju Augusti õe elamist kitsamaks teha, ikkagi sugulaste asi. Ja Peeter oleks käe-jala juures, nõnda omapead koguneb talle neid järeleksameid niipalju, et peab keskkoolist ära tulema, peab mingisuguse hädapärase leivaameti kätte saama ja polegi Mõigu järgmine põlvkond eelmisest kaugemale jõudnud. Ometi oleks praegu võimalus last teab kui kõrgele koolitada. Ema kärbiks veel neidki kasinaid unetunde, et vaid Peetrist ei sirguks mingi hallivammuseline maamees, kaevur või vabrikutööline, et poja jalg ei väärataks hetkekski sellesse harimatusse hallusse ja madalusse, palja äraelamise argipäeva, millest ema kunagi noorena on vaid unistustes välja pääsenud, isa vististi nõnda paljugi mitte . . .

Jälle raputati Augustit õlast, tuuseldati pahuralt ja tugevasti. Mees pööras pikkamisi pead,

pühkis käeseljaga süljenire suunurgast, lõi silmad äkitselt avali, aga kummutilt kumav lambituli sundis need kohe jälle sulgema. Enne, kui ta jõudis silmad uuesti avada, tajus ümbritsevat maailma kuulmismeelega:

«Sina magad, kui ma koju tulen, ja hommikuti jääd minust tossama. Rääkida ei saa üldse . . . Mis me siis lõppude-lõpuks teeme oma eluga, kas võtame midagi ette ka või laseme niisama minna? . . .»

«Mida sa praigast ikke ette võtad . . . süda-öösi . . .?»

«Öösi, öösi . . .,» osatas Teele ärritusega. «Ööde vahel vilksatavad vahel päevad ka, ma arvan . . .»

Naine tahtis püsti tõusta, aga August võttis ta käest kinni. Mees oli nüüd täiesti ärkvel ja arusaamise juures ning rääkis vaikselt nagu öötunnile kohane:

«Muudkui põrgid minu peale, ise pole sa ka ühtki selget otsa kätte leidnud . . . Kasvai see Tallinna minek ja maja ehitamine . . . — kuda me seal esiotsa oleme? Kuda me vajume terve perega õele kaela? Ruumi pole neil meietagi üleliia . . .»

Teele tegi tule surnuks ja hakkas kleiti seljast kiskuma. August kuulas pimeduses tema liigutusi, need olid pikaldased ja rasked nagu näriv mure . . . Kui ometi saaks naist julge ja veendunud sõnaga lohutada, et pole vaja kuhugi põgeneda, et kõike seda head-paremat, mida inimene laias ilmas võib leida, peaks ometi ka siin vanas armsas Valuveres mingil määral olemas olema! . . .

3

Heinaaja kibekiiretel päevadel polnud mahti kaugemale ulatuvateks kõnelusteks, ehkki Teele oli sööklast vabad päevad saanud ja kohtus Augustiga muulgi ajal kui uinumise ja ärkamise vahel. Inimeste tähelepanu püsis teravalt ilmade muutlikul näol, lühikestel öödelgi kuulatati murelikult tuulte tujukaid hääli.

Ja siis ühel hommikul oli see käes, mida kardetud, mille hirmul kas või nahast välja rabeldud. Varavalgest saati kallati nagu tohutust tõrrest alla valget vihma. Keskhommikuks andis korraks sedavõrd järele, et Peeter sai toast välja lipsata Tupsi poissi otsima, ja jälle nõretasid aknaruudud, aina ladises ja kohises ümberringi.

Mõigul oli jäänud metsa kolme sao jagu krõbisevaks kuivanud isiklikku heina. Teele ja Peeter olid õhtul vaid üsna vähe loogu kokku saanud, August aga tegi sedasama tööd kolhoosi heinamaal. Nüüd leiti põhjust peremehele tema kollektiivset üliagarust ette heita.

«Ega neid üleliia ka karta maksa,» arvas Teele põlve peal mehe tööpluusile paika küünarnukile traageldades. Oleme korra hammaste vahele jäänd, võid nüüd sina ennast kas või lõhki tõmmata, ega õigeks kolhoosnikuks ikka peeta...»

August tähendas tüdinult:

«Noh kui plaan oli siit ära minna, mis nende heintegi pärast siis muretseda — las mädanevad.»

Naine jättis nõela seisma, tunnistas hetke oma elukaaslast õieti uurivalt ja üllatunult.

«Või las mädanevad! Ega seegi raha, mis heinte eest saaks, meil mööda külgi maha ei jookseks!...

Ja üldse see sinu moodi äraminek teeb meele haigeks. Justkui ootaksid surma, ükskõikne nagu ohelik . . .»

August leidis, et kuigi oleks mõnus voodil lebades vihmaladinat kuulata, peab sedapuhku ennast siiski püsti ajama, sest siin toas ähvardab minna kuumaks. Ta riputas paljad jalalabad põrandale, pidas veel hetke aru ja hoobas roidunud keha aegamisi istuma. Tõusis haigutades ja läks kööki. Tegevustotsivalt ringi vaadates märkas ta riiulil tubakalõikamise lauda, võttis selle alla, ihus vikatist meisterdatud nuga kaua ja põhjalikult.

Nätskest tubakalehtede rullist imeõhukesi viilukesi järskude krõmpsatustega maha lõigates hakkas mehe ajus pikkamisi kuju võtma umbes niisugune otsus: kui inimesel ei ole kaugemat sihti silme ees, muutub ta otsekui tallukaks, kellesse igaüks võib suhtuda oma äranägemise järele, öelda talle, mida iganes tahab. Eks olnud siin majas ennemalt ikka nii, et August oli see, kes peale käratas, kui midagi viltu näis minevat. Tema oli peremees, tema juhtis majapidamist, vastutas, et kõik läheks nagu kord ja kohus. Nüüd on selle majapidamisega lõpp ja lõpp on ka Augusti juhtival ning suunaval osal perekonnas. Ta peab arvestama ja kartma Teele sõna, sest naine näeb ette uusi radasid, seab sammu sinnapoole . . .

Nõnda on elu läinud.

Elmar Kütiga olid nad omal ajal ühesugused mehed, aga nii mõnestki jutuajamisest on välja paistnud, et Elmaril on nüüd isiklikult asja vähemalt saja aasta pärast elavate inimeste elujärjega, kuna August Mõigult on omaenda homsete sam-

mude otsustamine naise hoolde üle läinud. Kütt ütles partorgina, ütleb nüüd instruktorina hulgale rahvale suunava sõna, August aga lipsaku kiiresti kööki, kui Teele tagatoas häält tõstab . . . Varemalt rääkis Kütt mõnikord, et August peaks astuma parteisse. Nüüd sellest enam juttu ei tehta, sest Tupsi poisi sulasekspidamise süüdistusega, ajalehes laimamisega on Mõik häbemata kombel täis tõstetud . . . August jättis noa seisma, harutas ägedate liigutustega siledaid tubakalõike pikkadeks narmasteks ja tõstis need väikesse puust kasti. Kurat ja põrgu, vähe on Elmar ikkagi põllumulda tuhninud! Kui ta kohe algusest peale, selle asemel et rääkida ja ringi joosta uusmaasaajate elujärje kindlustamise nimel, oleks võtnud adrakured pihku, vaevalt oleks ta siis nii kärmesti ja kõvasti endiselt laulult kolhooside kiitmisele üle läinud! . . . Miks ei võiks August Mõik tulevaste põlvede asju ajada? . . . Nüüd juhtub tõesti nii, et ta annab viimsegi lehma käest ära, saadab kuradile kõik, mis tema kui töörahva poja head nime on määrinud, ja hakkab ametimeheks! Teelega tuleb muidugi lehma pärast ütlemist, aga siis ta enam naist ei karda, sest mingisuguse asjamehena, kellel selged sihid silmade ees, on Augusti sõnal jõudu ja kaalu . . .

Ta lükkas vaheda noaga viimased ropsud tugevasti, nii et põlved lõikuslaua all sügavale alla nõksatasid. Pühkis valmistoote kasti ja mõtles korraga, et kodutubaka suitsetamine on ammu ajast ja arust, peaks paberosside peale üle minema.

Sadu oli üsna tasaseks jäänud, oja mühin maja taga mattis piiskade harva krabina katusel.

August riietus, et minna poodi suitsu ostma ja võib-olla ka külanõukogusse sisse astuda, ehk kohtab seal Kütti, eile ta igatahes siinkandis liikumas oli . . .

Külanõukogus paistis järsku nii, nagu paikneks siin endistviisi Valuvere vallamaja. Kohal oli Kütt, oli Väravas, nad tuiskasid rutakalt läbi ruumide nagu selle maja toimekad peremehed. Midagi näis lahti olevat.

Augustit ei märganud keegi. Ta läks jutule külanõukogu sekretäriga ja lahke, sõnahimuline neiu võristas talle kiiresti ette selle segase loo, mis siin aset leidnud. Mitte külanõukogus, vaid raamatukogus. Pärast valla likvideerimist oli siia sisse seatud ka Valuvere raamatukogu, samuti rahvamaja, ehkki suuremaid pidusid peeti koolimajas. Kadastiku Regina, kes oli nüüd rahvamaja juhataja, oli toonud siia oma isa raamatuid, sest lähemail päevil pidi tulema köitja raamatukogu majapidamist tervendama ja Regina arvas tulnud paraja võimaluse ka isa kogule nägusama ilme andmiseks ning mitmete igivanade lehtede kindlate kaante vahele panemiseks. Eile aga käis pealinnast mees, kelle ülesandeks oli avalikku raamatukogu revideerida. Raamatute hulka, mida ei leitud mõistliku olevat lugejatele levitada, juhtus ka Kärneri omi. Kütt, kes pealinna ametimehega kaasas käis, arvas küll, et Kärneri isiklik vara peaks jääma puutumata, kuid ei pidanud ka tähtsaks eriti vastu vaielda. Aga vana Kärner olevat sellest kuulda saades haigeks jäänud. Ja Regina teeb täna hommikust saati kõva merulit.

Seal tormaski Kadastiku Regina uksi paugutades välja, nägu tige ja nutust punsunud, lubas

kogu selle Valuvere rahvamaja ja kultuuritöö põrgusse saata.

Kõrvalruumi uks oli kõvast sulgemismürtsakast uuesti lahti põrunud. Sealt kostis Küti ja Väravase ägedat sõnulemist. August arvas, et ta on varematel aegadel nende meeste omavahelist juttu küllalt pealt kuulanud, ja astus oma inimese kombel sisse.

Väravas lõpetas parasjagu mingi mõru epistli ja näost punetav Kütt tähendas:

«Aga sind, kõiketeadjat, pole eluilmaski kohal old, kui on vaja midagi otsustada. Juhtud ikka tagant järele targaks.»

Laias läikivas vihmamantlis Väravas istus lauanurgal ja kraapis ühtejärge murduvate tikkudega paberossile tuld. Jättis aga selle tegevuse pooleli, et vastata:

«Võiksid enne mõndagi meelde tuletada, kui suu lahti teed. Kui jälle üks asjamees leiutas, et Rannanuka lahekääru peaks kalakasvatuse sisse seadma, siis segas minu otsustamine sind kangesti. Karjusid mulle küllalt peale, enne kui aru said, et igamehe juttu ei maksa kuulata ja kolhoosi ei saa panna rumala ettevõtte peale ränka raha loopima.»

«Noh põrgu!» patsas Kütt peopesaga lauale. «Küll aga püsib sul kaua meeles, et ükskord juhtusid lollusest üle olema. Kas sulle ainult seda on soovitatud, kas lautade ehitamisest või silo tegemisest pole juttu old, mis? . . . Niisugune tarkus, mis ainult metsa müügiga oskab sissetulekut saada, ei ole lõppude-lõpuks ka midagi väärt.»

«Näe, sinulgi jätkub, mida igavesti nääguta-da . . .» pomises Väravas ja seadis minekule.

Meest oli tabatud valusasse kohta. Palgimetsa müük, mis kolhoosi rahamajandust korraks tublisti edasi aitas, lõi ometi paranematud haavad ehitusplaanidesse ja esimees oli saanud sellepärast rajoonis kõvasti võtta.

Jäänud kahekesi, rääkis Kütt niisuguse häälega, et ometi on uksest sisse astunud üks mees, kes mõistab ja aru saab:

«Kust mina võisin teada, et mingisugune vana paber võib inimesel nii südame küljes olla? Minu kodus ei old muid raamatuid kui Meie Matsi kalender ja ema puukaantega piibel . . .» Ta arutles justkui enesele, ja kuraasist, mis Väravase vastu oli enesekaitseks ette tükkinud, polnud enam pisimatki jälge. «Aga kogu see lugu läks viltu küll,» arvas ta üsna kurvalt. Vana Kärner on vajalik, sisukas mees, kui tema nüüd kibeda tundega enesesse tõmbub, on muidugi kaotus. Ja Reginagi — kui maha arvata Luuguse Atsi matmise temp, on ta ikkagi kullatükk, askeldab isetegevusega, nii et noortelegi lööb elu sisse.»

August ei osanud Kärneri kaotust kuigi suureks pidada, vähemalt mitte kõige suuremaks inimlikuks õnnetuseks. Ennemini võib kaasa tunda Kütile ja kõigile teistele, kellele möödunud elu raamatute asemel aina karjasekepi, kirve või labida kätte surus. Kärneril oli ometi, mida kaotada! Õieti vähe on August Mõik raamatutarkustele ligi pääsenud, kuid nõndapalju ta taipab küll, et kirjavara õige väärtus ei ole mitte kaante vahel ja riiulitel, vaid inimeste peas — see kõige olulisem varandus jäi Kärnerile ikkagi alles . . . Jüri Rabadik oli kõigi teiste tempude kõrval ka nooruses raamatuid uurinud ja võib-olla selles

peituski saladus, miks maailma hädade ja murede hall hammas mehele mitte peale ei tahtnud hakata? . . .

Kütt mõtiskles kuuldavalt:

«Oleks ma oskand vaid õige pisut viivitada ilmale tulekuga, oleksin juba otsaga selles muretus põlvkonnas, kellel pole muud kui aina õpi, kui süda kutsub. Aga see samm juhtus just piiri peale. Neljakümne esimesel aastal lõikas sõda plaanid läbi. Pärast tuli jälle omamoodi sõjas olla ja kooli läksid nooremad . . .»

«Eks näe,» lisas ta lootusrikkamalt, «võib-olla tänavu sügiseks pääseb viimaks koolipinkigi. Nõnda on igatahes lubatud.»

August tõstis Elmarile tähelepaneliku pilgu. Ta oli vahepeal jõudnud nukravõitu otsusele, et «asjameheks» olemine ja «tulevaste põlvkondade elu korraldamine» on kui mitte keerulisem, siis vähemalt niisama keeruline kui August Mõigu eneseleidmine põllumehena praegusel ajal. Tal oli soe, otsekui isalik tunne selle valgepäise poisi vastu, kellega koos on peremeeste ees oma õigusenatukesi kaitstud, nüüd aga raiutakse elu suurde laande omaenda teed ja raske on mõlemal. Kuid Küti viimastest sõnadest koolimineku kohta tabas August mingi pääsemise kergenduse ja temas kihvatas. Meestevaheline mõistev olek muutus korraga teravaks.

«Tahad jalga lasta!» nähvas August.

«Kelle eest? Mille eest?»

«Ei passind sulle see põllumehe amet . . . ehkki käib nüüd uut moodi, nagu sa igatsesid . . .»

«Rajoonikomitee suunas. Nähtavasti oli mind mujale rohkem vaja . . .»

«Suunas, suunas,» torises Mõik. «Karistuse võttas maha ja suunas. Miks minu karistust keski maha ei võta? Miks mind ei suunata sõnnikukoorma tagant ära puhtama poole peale?»

«Noh, vana, ära peruta midagi,» hakkas Kütt viimaks vedu võtma. «. . . Saan aru küll, kuhu sa sihid! Kuid mööda sihid! Viidiku Elfriede on ka parteis, aga jalgu sõnnikuseks ja mullaseks määrimast hoidud sina, hoidub su naine, hoiduvad paljudki siin Valuveres hoopis rohkem kui tema . . .»

Augusti mõnevõrra etteplaanitsetud sõnarünnak põrkas ootamatuse vastu: ta ei teadnud seni, et Viidiku pereema on parteis. Muidu oleks ta küll kõvale tormijooksule läinud, sest Kütt oli nimetanud tema naist — see vastas ometi tõele, ja mis võib inimese veel rohkem vihale ajada kui enda kohta käiv lihtne, käegakatsutav, ebameeldiv tõde! Ent sedakorda pidi Augusti sõjakus kuhugi sügavale hingesoppi käärima jääma, mehes võttis maad sõnatuks tegev, tusane tunne, et palju ja vististi tähtsaid asju valuverelaste elus toimub August Mõigu osavõtuta, hoopiski tema teadmata . . .

Aeglase liigutusega võttis August laualt oma märja mütsi. Kütt oleks nagu tahtnud teda peatada, kuid ilmselt ei leidnud järsku kohaseid sõnu ja Mõik ei andnud järelemõtlemiseks enam mahti. Soovis head päeva ja sammus kiiresti toast välja, mütsi kohendas pähe alles ukse taga.

Ilmal oli sajune tusatuju mööda läinud, kui August koju sammus. Tee lookles valkjaskollasena tolmust puhtaks pestud pervede vahel; pöe-

tud heinapõllud rohetasid tõmmult juba kahvatuks tõmbuvate viljade kõrval. Rannanuka männiku tagant sirutas mereseljalt üles vikerkaar.

Ent mehes mässas. Tundus, et keegi peab olema süüdi, kui elavas hinges niimoodi nagu käristatakse. Tõenäoliselt Teele! Närib aina oma naiselike tahtmistega hõlpsa elu ja linnaluksuse järele, kui inimlikku olemisrõõmu peaks otsima hoopis mujalt . . . Igatahes midagi peab August viimaks raksama! . . .

Aga kodus kujunes kõik hoopis teisiti.

Teele istus voodijalutsis hädisena ja õnnetuna, mähkides jalalaba ümber valget riideriba. Ta oli oja äärde kapsamaa taha läinud lehma köietama ja astunud naela jalga, roostetanud rauateravik oli tunginud luuni.

Ei, naine ei süüdistanud kedagi kurjalt, et pole enam korralikku karjamaad ja peab lehma mööda nurgataguseid vedama. Ta oli kurb ja löödud, et see kõik niimoodi on ja jalg võib päris hukka minna . . . Augustit valdas õrnusetulv. Ta mõtles, et paljuke siis Teele on elus üldse nurisenud, ehkki Augusti kõrval pole ta algusest peale kohanud muud kui vaid raskusi. Tubli naisena on ta käinud nende ühist teed ja soojendanud nende ühist elu. Ükskõik kui kehv oli mõnikord pere peavari, tegi Teele selle koduseks ja armsaks. Teeleta oleks Augusti elu olnud sama kurb nagu sõber Jüril, ainult selle vahega, et Augustil puudub Jüri julgus kõige sandimatki seisukorda naljaks võtta . . .

August tegi tule pliidi alla, et keeta kummelileotist, mis haigele jalale peaks hea olema. Ta

oleks suurima rõõmuga naise heaks aina teinud ja toimetanud, et enese ees andeks saada neid süüdistusi, mis Küti juurest tulles olid mõtetes vihaselt käärinud.

Suured maailma võitlused on siinmail võideldud ja kõik on läinud nii nagu on läinud. Aastaid on igatsenud August Mõik oma hobust, see on nüüd olnud ja seda ei tule enam. Mullu kündis traktor Mõigu kesa Uustare põldudega kokku. Kütteõli viis traktorile järele Viidiku Oskar, vankri ees astus Näsu. See tembutis vedas kuulekalt koormat üle künkliku maa, sest August on temast teinud tõsise tööhobuse ja tema karvased küljed siledaks söötnud. Seda vaeva ei hinda nüüd enam keegi, elu läheb edasi uusi teid pidi. Raske kätetöö kõrval on August kulutanud oma mõtte-energiat, sest ta on tahtnud seista elu keskel. Ja kui see ei ole alati korda läinud, keda ta peaks süüdistama? . . . Võib-olla vaikne perekonnaelu, mehe ja naise vastastikune arusaamine, prisked lapsed ja igapäevane leib perelaual ongi maailma keskpunkt . . . ?

VIII PEATÜKK

1

Kui juba kord oli otsustatud kodused mured kõige etteotsa asetada, võttis August viimaks turureisigi käsile. Lõikuse ajal tuli suurte sadudega põldudele minekut niikuinii harva ette, võis hiilimatagi päevaks ära kaduda ja ega hobustki eriti rangelt keelatud.

Ainult sedapuhku ei õnnestunud Augustil tallist oma endist hobust saada ja mees sõitis Laanepera uuel laial maanteel kodu poole üsna kummalises meeleolus. Kaup oli läinud ütlemata hästi, piim, või, soolapekk ja mõned noored kuked vahetati kiiresti tubliks rahapatakaks. Kui sedaviisi tihti toimekas olla, võib pikkamööda jõukakski minna, arutles Mõik. Ent südames ei olnud ometi kordaläinud päevale väärilist rahulolu. Peent vihma nahistas savikollasele teele, hämuses vines norutasid longuspäised viljad, kühmjas nisupõllus, kus sadu koristuse katki lõiganud, oli midagi väga näotut, — nagu poolele pügamisele jäänud harjasjuukseline peanupp. Kuid puldanmantli laia peakoti varjus oli siiski mõnus vankril kössutada . . . Ja korraga arvas August, et see ootamatult nigel enesetunne tuleb hoopiski hobusest! Läheks praegune sõit Näsuga, oleks kõik arusaa-

davalt joones, sest see hobune päästetigi surmasuust ja turgutati toredaks loomaks justnimelt selleks, et ta mööda tolmuseid või poriseid teid veaks jõukust Mõigu majja . . . Nüüd astus aiste vahel suure kondiga kimmel mära, kunagine Luuguse Mihkli uhkus. August mäletab, kuidas see kõrgejalgne loom oma tulises nooruses kalessi ees suvitajatele sõitu tegi, veeretas ilusaid rahasid Luuguse tasku. Hiljem laenutuspunkti hobusena aitas ta harida uusmaasaajate põlde ja praegugi, juba kõrges hobuseeas, astub ta kuulekalt ühe omaaegse kehva maatamehe kasuks . . . Nõnda on see kimmel käinud lõpuni pöördelise aja käänakud — luugustest mõikudeni välja. Hobusele olid need kahtlemata üsna rahulikud teekäänud, aga Luuguse Ats ja August Mõik seisid seal vastamisi, relvad käes. Mõik jäi võitjaks . . . niisiis — tänase tureireisi õigus on ükskord verises kähmluses kätte võidetud . . . «Siiski pisut nigel eesmärk . . . ,» pomises August veidra põlgustundega.

Neist mõtisklustest päästis Augusti mööda vesist kraaviperve väledalt tee poole rühkiv väheldane mees, hall vihmakuub vööga kõvasti keskelt kokku tõmmatud, suur pajukoorte pundar õlal. See oli Roosihärma Anton. August peatas hobuse, jäi ootama. Seda kuraasikat kaupmeest ja kõmujuttude kuulutajat pole August kunagi meheks pidanud, kuid raske kandami pärast võiks teda siiski pisut sõidutada. Ja eks ole vist Roosihärmagi uljuse-ajad möödas, spekulatsiooni otsad on nähtavasti kokku kuivanud, et mees nahaparkimiseks pajukoori korjab, jälle saapapealsetele ja -säärtele mõtleb. Kui Lausi Miina lepp-lauk mära ühistati, kobis vana Roosihärm uuesti koju oma

Maria juurde, kus võib olla üsna kurb ja tühi pärast tütre surma.

Ent Augusti kaastunne osutus üleliigseks. Roosihärma ahtake turi oli elu rasked löögid vapralt vastu võtnud või hoopis kõrvale juhtinud, igatahes hoiak oli endine. Laia maailma asjadega püsis vanamees ikka kõvasti kursis ja piklik kitsas pea suure sonimütsi all pakitses ettevõtlikest äriplaanidest. Vaevalt oli ta vankriservale istet võtnud, kui hakkas Augustit uuemate rahvusvaheliste uudistega valgustama ja nende sügavamat sisu lahti mõtestama:

«Lauba, ei — pühaba pidas üks Ameerika tähtis riigimees raadios kõne. Rääkis, et Ameerika ei jäta enne, kui üle ilma on jälle vabadus, kõik võivad igal pool vabalt kaubelda . . .»

Ja piibuvarrega Augusti poole sorkides kuulutas prohvetlikult:

«See ei jää mitte tulemata! . . . Kas tead seda vägevat luuletust: tormi ees murduvad tammepuud, kindlad on mehed, aatele truud . . . Jaa . . .»

Mõik mühatas pahaselt, pomises endamisi:

«Sinu, harjuski pärast peab jah maailma muutama . . .»

Siis vilksatas pähe, et temalgi on praegu omamoodi kaubareis rataste all ja võib-olla just siit arvas Roosihärm «aatekaaslase» leidvat? . . .

«Nõõ, kurivaim!» virutas August raskete märgade ohjadega hobuse kandilisele laudjale.

Vanker hakkas laia loginaga kärmesti veerema, mudased rattad kraapisid tihedalt ja teravalt vastu kastikülgi. Roosihärm tõstis häält:

«Sa, August, tule mulle ehitusmehest! Tahan

teha mõned triiphooned . . . Praigast saab varase aiavilja eest kõva raha, turud ümberringi ootavad . . . Mis, tuled vai? Ega ma kitsas mees ei ole, maksan heast . . .»

«Käi kus kurat oma jamaga!» põrutas August. See tuli välja tükk maad vihasema ja kõvema häälega, kui ta oli ehk kavatsenud vastata . . . Hiljaaegu oli Väravas teinud Mõigule ettepaneku hakata kolhoosi ehitusbrigadiriks; praegu pole küll jõudu suuri ehitamisi ette võtta, esialgu kohendatakse ja tehakse üht-teist vanade hoonete kallal ümber. Meel oli alles kibe ühe oodatud brigadirikoha kaotamise pärast ja August ütles ära. Põikles mitmesuguste ettekäänetega, aga endamisi mõtles, et ehitusmehena peaks ta ikkagi rohkemaks väärt olema kui katust lappima või kuskile laudapugerikku latreid meisterdama . . .

Vana Roosihärma nahk võis küll üsna paks olla, kuid niisuguses toonis reageerimist oma suurepärastele plaanidele ei võinud ta ometi välja kannatada. Pealegi torkas ennematest aegadest mõndagi mõrkjat meelde, mida rahuliku jutuajamise ja hea ehituskauba korral oleks unustada võinud. Ta kõõritas valge silmaga Augusti poole, tõstis koorekimbu ettenägelikult vankrikasti servale, sirutas jalad hüppevalmis ja ütles:

«Kangust ja uhkust on sul eluaeg old, aga muud ka mitte kui midagi . . .»

August laskus kehaga tahapoole, tõmbas hobuse seisma ja tähendas tüdinud moel:

«Sinu igavest plära ikke inimese kõrv välja ei kannata, see läheb hobuselegi raskest . . .»

Mahamineku soovitust polnud vaja lisada, seda tegi Roosihärm isegi ja üsna kiiresti. Maanteel

tundis ta ennast märksa julgemini, et südame pealt oluline ära öelda, mida tehtigi kõvasti karjudes, kui vanker oli pisut eemale logisenud:

«Mida sa oled elus saand oma tormamisega? Täiu ja pattu oled täis, va peletis, pea meeles, et minu tütre elu on ka su hinge peal . . . Ainuke, mille pärast sa praalida võiks, on su sile eit, aga seda oskab ka Keskküla Robi palju paremast pruukida kui lotendava püksitagumikuga vana Mõik, kuradi tohman, hernehirmutis . . . Miks sa Laaneperas oma naist ootama ei jäänd? Saatas su tulema, mis? Teele tuleb õhta autuga ja metsa all leidub veel kuivasi kohtasi küll, kui Robisugune mees otsib . . .»

Hobune jäi seisma suuraudade raksatavast tõmbest, August vinnas jala üle vankriääre. Roosihärm kadus vee ja muda valju pladinaga maanteelt, sumas otseteed tümasse kartulipõldu, kus kõigepealt tuli vaevaga korjatud pajukoored maha pillata, et vähegi vajalikku põgenemiskiirust saavutada. August oleks vanamehe kerge vaevaga tabanud, kuid ta jättis karistamise mõtte kohe katki ja sõitis edasi. Õige nüüd mehe tegu — vana Roosihärma maantee ääres nahutada! . . . Ja mis jutt see üldse oli . . . Teelest . . . ? Ei ela inimeseloom ainult leivast, kaaskodanikku on tal ilmtingimata närida vaja! . . . Nojah — vanamees peab Augustit Virve surmas süüdlaseks, sest seda lugu keerutati siis mitmet pidi . . . Jutuainet jätkub ikka, kui inimeste õelus seda otsib, ja puudu ei tule siin maamunal mitte kummastki! . . . Teele on tõepoolest juhtunud Robiga ühist teed tulema — paljuke siis kurjadele keeltele vaja on, Robi pealegi niisuguse kuulsusega mees . . .

Ent päris rahulikuks ei saanud August ennast ikkagi. Ta mõtles, et kui inimeste elu peaks tõepoolest juhtima mingi kõrgem olevus, siis pole see põrmugi mitte üksainus taevane isa, vaid neid asjamehi on lausa niisama palju kui inimesi endidki. Ja seesinane ülemine veomees, kes kamandab August Mõigu elukäiku, on kurja ja kavala, pilkamishimulise meelelaadiga! Küll on ta teinud naeruks kõik Augusti tahtmised olla eksimatu kursiga sõitja maailma tormistel meredel. Ning kui Mõik viimaks arvas rahulikus kodusadamas õnne kätte leidvat, karati kohe siia jaole . . . muidugi tühja hirmu tegema, aga ikkagi segama, pagana päralt!

2

Sel sügisel oli sõnal «viljakuld» rohkem kui luulekeelne tähendus. Otsekui tõelise kulla raasukesi uhteliiva massidest püüdsid kolhoosnikud hallide sadude käest päästa vilja valkjaskollast tera. Taliviljadega läks see veel enam-vähem korda, kuid suvinisu, kaer ja oder küpsesid visalt ja põllud muutusid üha ligipääsmatumaks. Maa-kasvataja näis olevat sõlminud taevaveega õela liidu inimese-külvaja vastu . . .

Ja seegi, mis oli põldudelt käes, polnud veel salves. Peksumasin neelas suuri suutäisi, kuid jättis mõndagi seedimata selle ebasõbraliku sügise annist. Põhuhangutäied olid nätsketest teradest sageli uskumatult rasked, aga kotimees masina külje ääres võis kiirustamata suitsu teha.

Täna oli siiski tuumakas päev. Pool nädalat oli tuul uidanud jahedas, ent kuivas põhjakaares, pil-

ved käisid kõrgelt, ainult mõnikord öösiti tuli kuskilt maadligi luurates vihmapilv, puistas ennast tormakalt ja kiirustades ning pages aegsasti koidiku puhangute eest. Viljavedu ja masindamine käisid üheaegselt ja äreva kiirusega. Sõrgatsi väike ja ümar brigadir justkui veeres varast hiljani nobedalt ringi, et igal pool oleks vähegi vajalikul määral töökäsi platsis, et vedajad ei viivitaks ega peksumasin tühjalt ootaks, pealeselle pidas ta arvestust masindatud vilja hulga üle.

Mõik oli pika päeva enamasti allalaskja ametis olnud. Nüüd hämariku eel vahetati ta välja ja August kaalus koos Uustare Sassiga kotte. Korda paar oli siit juba autoga ära viidud ja õhtuks kogunes jälle paras virn kotimügarikke üsna hea nisuga, millest pidi saama uue seemne. Peksumasin neelatas viimast korda sügavalt, mäletses veel pisut aega mõmisedes, ja valgete põhuvirnade, tuules lendlevate tippudega aganakuhjade vahel vaikis nagu noaga lõigatult päevapikkune kära ja askeldamine. Siis sõitis kohale Keskküla Robi kolhoosi veoautoga külateede kollaseid lompe laiali lennutades.

Haakinud pungil autokasti otsaluugi kinni, läks Uustare Sass kärmesti kabiini ja viipas Augusti enda kõrvale. Robi pani kohe masina mürisema ja liikvele. Sass seletas Augustile:

«Kutsusin kähku sinu, et viimast kipub Juula kaasa, tal ka sinnapoole minek . . . Niisikene lugu on, et paar kotti tuleb kõrvale pistada. Lubasime enne Robiga Roosihärma Antonile . . . Need onvad jua arvest maas, — kui Juula põllul käis, sättisin nindamoodi . . .»

Uustare Sass rääkis Augustile kõik usaldavalt südame pealt ära, sest seda meest polnud vaja peljata — endine aktivist Mõik oli võimudega nähtavasti raksu läinud, seda võis teinekord lehestki lugeda. Aga Keskküla Robi saatis oma nime nimetamise puhul Sassile etteheitva, üsna mõru pilgu.

August märkas Robi pilku. See tõi ta alles täiele teadvusele. Mis ta siis praegu teeb lõppudelõpuks? August Mõik sõidab kolhoosi autoga kolhoosi vilja maha paristama! August Mõik on varas ja suli! Niikaugele on asjad-lood läinud . . . Ühe hetke jooksul oli ta valmis masina seisma sundima ja siis midagi asjakohast ette võtma. Ent see hetk möödus sügisese külatee sügavat roobast läbides, auto vajus kõvasti küljele, August ja Sass langesid Robile raskelt peale, nii, et see ei ulatanud esimese ropsuga käigukangi haarama. Ja kui jälle siledamal teel sõideti, oli Augusti meeltesse immitsenud mõrumaigulist ükskõiksust. Noh, kui Uustare arvas, et August kõlbab seda tempu kaasa tegema, võivad kõik nõnda arvata ja nähtavasti on siis elu pöörlevad hammasrattad August Mõigu kallal niisuguse töö ära teinud, ainult mees ise veel nagu ei usuks . . . Südametunnistus? Mis asjamees see on? Seesama, kes oskab nii valusasti seal kuskil seespool pigistada? Oskab aina piina teha, aga muud ka mitte kui midagi, elu on läinud ikka nagu just on läinud . . . Need siin on hoopis otsekohesemad mehed. Mõiguga või Mõiguta — ikka oleks viljakotid kõrvale toimetatud ja seda ei võeta nähtavasti kuigi suure kuriteona. Näe, Robi pani Roosihärma teeotsas koguni autotuled põlema, polegi veel täitsa pime, näeks

valgusetagi minna, kui see sõit vääriks varjamist...

Roosihärmal toimetati siiski rutakalt ja vargsel moel. August ja Robi ei väljunud kabiinist. Nad kuulsid mõnd sosistamiseks surutud sõna, kärmet sammumüdinat ja juba oligi Uustare tagasi, masin nõksatas kohe veerema.

Andnud koorma laomehele üle, tahtis Robi koju sõita. Uustare Sass ajas silmad pungi:

«Mene jutuga! Nüüd tuleb raha sistast teha — ega seda ei kõlba siis ära jautada ja sukasäärde toppida... Eks ole, August?»

«Nojah... mis muud ikke...,» ärkas Mõik nagu unest. Tõepoolest, ta polnud mõelnudki, et ega Roosihärmale nisu muidu antud. See oleks olnud teab mis — kinkida kolhoosi vilja mittekolhoosnikule, pealegi rahakale mehele! Ja kui iseendastmõistetavalt raha saadi ning nemad kolmekesi selle omavahel ära jaotaksid, tähendaks see nende kasusaamist ühisvara arvelt. Nõnda siis püsis Uustare Sassi arusaamine kõige kõrgemal moraalsel tasemel, mis niisugusel puhul võimalik...

Robi ei vaielnud vastu, tema tusasevõitu, mõtlikku tõsidust ei peetud ka sõnatuks äraütlemiseks, sest niisuguseks paistis see naeruhimuline ja lobasuine mees üldse muutunud olevat. Sass arvas, et selle mõnusa äraolemise võiks ette võtta Roosihärmal, vanamees sai vilja niikuinii odavalt, otsigu pealekauba head suhupanemist. August kortsutas kulmu, kuid ei öelnud midagi. Siis otsustas ta endamisi, et ükspuha — nõnda on tal võimalik näidata oma täielikku üleolekut sellest segasest ja näotust loost Laanepera maanteel.

Roosihärma põlved nõksatasid, kui nägi Mõiku oma tuppa astumas, kuid ta kogus ennast kohe, taibates olukorra hädaohutust. Kamandas kõlavalt tagatuppa:

«Marja, leika leiba, otsi või ja sink lagedale... too tumaati...!»

Robi sõitis poodi. Talle oli vastumeelt see lugu, nimelt järgnev istumine. Temale oleks küll meeldinud, et raha oleks kolmeks jaotatud ja igamees omateed läinud. On siin maailmas küllalt kergemeelselt mürgeldatud, aga nüüd pole ema enam kauaks ja Robi peab hakkama päris iseseisvalt elama. Linna ta siit läheb, see on selge... Küll võivad ikka inimesed eksida, kui muudkui räägivad, et Keskküla Robi on naiste man oskajā mees! Ometi on just selles punktis elul umbsõlm sees. Kui Robi oleks praegu naisemees, istuks ta tänase õhtu niisama muretult maha nagu Uustare ja Mõik... Pealinnas, kuhu ta varsti elama asub, võib tänavail suu vesiseks vaadata, aga Keskküla Robil puudub pealehakkamine, mida vist küll mitte keegi ei usuks. Hiljaaegu võttis ta südame rindu ja läks restoranist ühega kaasa. Aga sellest tuli valus hüppamine kõrgest aknast, ronimine üle aedade, mis temaealisele, juba üsna täidlasele mehele pole ometi naljaasi. Ei, Keskküla Robi pole loomult seikleja, nagu arvatakse. Suures ja võõras linnas on tal kõhe tunne, kes teab, mis pahandusi jälle võib tulla, saa veel haigus külge, pagan võtaks. Teine asi on vanas armsas Valuveres, kus kõik teatud ja tuntud... Aga Robi ei hooli enam üldse tühjast ringituuseldamisest, ta on üksi maailma jäämas, tal on pisut hirm elu ees ja ta suudab naisterahvale vaadata vaid ühe mõt-

tega: kas kõlbab naiseks võtta või mitte?... Et niisugune mõte ka nõnda kaua pidi tulemisega viivitama, tärkas siis, kui mehel ligemale nelikümmend turjal ja pealagi paljas! Kuidas sa hakkad nüüd noorte tüdrukutega kudrutama, kui ennegi pole neist hoolitud. Juba õige noorena kiskus eakamate naiste poole, vististi sellepärast, et nendega oli vabam ja ohutum, need ei rünnanud nõudmistega ega kohustustega... Ja nõnda on nüüd see elu suur umbsõlm kokku vedanud, et Robi ei saa enam Mõigu Teelet oma mõtetest minema peletada!... Kuradima narristi sai ükskord tehtud pärast lauluharjutust, et Teelele keset teed käsi põue aeti! Kes neil muretutel aegadel võis aimata, et elu ükskord tõsiselt sisse murrab? Ja kui nüüd ongi ennast teisest küljest näidatud, võib arvata, et ka mõningate tulemustega, jääb perekond ja kogu see seaduslik krempel ikka nende vahele. Teele on vististi põhimõtetega... Täna jääb Laanepera sõit tõenäoliselt ära, selle asemel istu Augustiga vastamisi ja tee hea nägu pähe...

«Hea nägu» oli Robil küll «rohugi» mõjul visa tulema. Kõige rutem läks vana Roosihärm jutukaks, hakkas praalima oma äritutvustega. Pole küll olemas niisugust kaupa, mida tema ei suudaks välja koukida! Pipar, vürts ja loorberilehed on naljaasi! Ameerikast võib ta haruldasi arstirohte saada, kui vaja peaks minema! Jaa, temaga maksab tuttav olla... Selle jutu jooksul küpsesid Uustare Sassil mõned kindlailmelised vaated maailma elu kohta, mille avaldamine ei andnud niikaua oodata, kuni majaisa lõpetaks.

«Ah et sa, Robi, tahad siit menema put-

kada? . . . Kui kolhoos tehti, mõtlesin ka, et nüüd laseb Uustare Sass Virumaalt siit jalga, ükspuha kuhu, kas vai issanda äramuutmise kraisse. Aga kuhu mind oodetakse? Ikke peab inimene mööda ettetehtud radasi käima, tahad külavahel kuskilt otse minna, pistavad koerad karjuma, linnas vilistavad miilitsad su peale . . . Ja kui hakkad ausast järele mõtlema, siis kõikse suurem häda on praigast see, et igatsed taga oma põldu — aga kas linnas tema kätte saaks? . . .»

Keskküla Robi oli põllumullast ikka eemale hoidunud, omast ja võõrast, aga et mehel oli juba tekkinud paras tahtmine rääkida, leidus küsimusel teisigi külgi:

«Kala otsib sügavamat ja inimene paremat paika. Miks meie esiisad Laanepera kehva kandi nii hõredaks jätsid ja siia mere äärde kobarasse kokku tükkisid? . . . Ja kui kuskil leidub veel paremaid võimalusi, minnakse siitki minema . . .» Robi kummutas järsu liigutusega klaasi, askeldas suupiste kallal teistest erinevalt noa ja kahvli abil nagu tulevasele linnamehele kohane ning pajatas hoogu sattunult neist suurtest võimalustest, mis hakkajale mehele on avanemas. Siin ta istub teinekord varavalgest pimedani rooli taga, remondib ise ja muretseb osasidki, aga äraelamisest rohkemat pole ikka loota. Ent suures autobaasis käib elu teistmoodi. Tal on seal mõned tutvused ees, juhtkonnas nimelt, ja see tähendab palju! Sõidad sada tuhat kapitaalremondita läbi, jooksevad kõvad preemiad. Muidugi pole neid preemiaid just lapsemäng välja pigistada, hoiad masinat, kannatab teenistus, annad aga muudkui valu, kipub teine jälle kähku remonti. Nõnda on

siis, kui suhteid pole. Aga juhtub ka nii, et autol on juba uus mootor peal ja teisedki osad vahetatud, kuid kapitaalremondita sõidu eest võetakse preemiat! . . . Jajah, kõik annab seada — vormistatakse nimelt jooksva remondina . . .

Viimast ütles Robi järsku muutunud toonil. kuidagi masinlikult, enesega siit ära olles. Ta pilk oli langenud juhuslikult käekellale ja kuuekäise varjust piiluv läikiv silm oleks nagu mehele midagi meenutavalt pilgutanud . . . Pidi otsustama kiiresti, julgelt, ja julgust oli ju võetud! Robi ütles, et ei või haiget ema nii kauaks üksi jätta, ning tegi teiste protestist hoolimata minekut . . .

Augustile mõjusid napsid tubli väsimuse peale roiutavalt. Lepliku ükskõiksusega kuulas ta vana Roosihärma praalimist ja ütlemata armas, leebe rahu tuli südamesse Uustare Sassi sõnadest. Aga Keskküla Robi tulevikus paberil sõidetavad preemiakilomeetrid hakkasid seda hubast tasakaalu häirima. Tuli tahtmine omalt poolt midagi sekka poetada, mitte palju padrata, vaid öelda mõne tabava terava sõnaga, mis ta arvab niisugusest parasiidi-teenistusest. Kuid enne, kui ta oma mõtete hämust mingi kindla otsa kätte leidis, oli Robi läinud.

Sass torises, et peaks küll olema tuli räästas või naine kaevus, kui täie klaasi ja hea jutujorina juurest äkki ära joostakse. Roosihärm köhatas, arvas rohkem endamisi: ema haigus kõlbas jutuks küll, Robit-meest teadagi . . . August läks üle keha kuumaks. Sel ajal peaks Teele tulema, võib-olla mõni mees teab täpsemalt? . . . Ta kummutas klaasi tühjaks, püüdis singikamarat

järades sellesse tegevusse hästi keskenduda. Toetas küünarnukid laialt lauale, naksutas sõrmedega vahariidel, nagu oleks tal igav. Kallas klaasid uuesti täis ja tegi suitsu . . . Sass muretses taevakraanide pärast, mis on nähtavasti lahti unustatud või rikki läinud. Või on seal koguni järjekordne veeuputus plaani võetud — ei tea, kes sel juhul uueks Noaks välja valitakse, võib-olla Uustare Sass Virumaalt? Roosihärm uskus veeuputuse võimalust, aga ainult maakera siinpoolses osas, Ameerikas olla ilmad tema teada igapidi korras . . . August rohkem aimas, kui kuulis seda juttu. Tema ekslev pilk tegi kindlaks mütsi asukoha ukse kõrval naelas. Uustare Sass pani käe ta õlale, öeldes: «Mäletad, kuda me Jürida mattasime . . .?» Kuid August ei mäletanud midagi, tõusis tabureti kolisedes püsti ja oli mõne toeka sammuga uksest väljas.

Maapinnal oli vaikne, jahe õhtu. Aga üleval näis valitsevat alles tormakas põhjatuul, hirmunult pagesid kõrged tumedad pilved, harva vilksatas kollakas kuukuma. Selline tõmmuilmeline, rahutu taevas tundus kuidagi tuttav. Samuti tuletas see jooksusammul tõttamine Roosihärma maja juurest Lausi karjamaa ojaäärse noore lepistiku suunas midagi meelde . . . Nõnda kihutas kord Luuguse Ats taga oma elu viimaseid minuteid . . . Siis võitles August Mõik oma maa nimel, nüüd on mängus kodu ja perekond, see kõige päramisem ja tähtsam nöörijupp, mis meest seob elu külge . . .

Raudtee ülekäigult kompisid autotuled vallamaja kiviseid seinu, kõikusid üles-alla, nagu otsiksid kaugusest Virvemägede kaamelikääru, ja

pöördusid siis kindlalt Sõrgatsi poole. August jõudis lepikust välja ning otsis ojast vähegi sobivat üleminekukohta, kui masin peatus teel enne silda. Teele tuli maha, seisutuledes läikis piklik alumiiniumnõu, millega hommikul viidi piima turule ja õhtul toodi sööklast toidujäätmeid seakesiku jaoks . . .

Peeter istus laua taga, millel avatud raamatute ja vihikute vahel leidus lambile vaevalt ruumi. Nõnda oli laud juba üsna tükk aega välja näinud, sest Peeter arvestas võimalust, et ema tuleb varem . . . Kui Mõigu koidest puretud jalgadega laud oleks olnud elav olend, oleks ta kannatanud ränkades südametunnistusepiinades. Sest sel sügissuvel oli ta oma väljanägemisega rääkinud sagedasti kõvast keelteuurimisest, mida tegelikult ei olnud olemas tagasihoidlikulgi määral. Peeter pani laua rääkima, sest ise ta nõnda kaugele ei jõudnud ega jõudnud. Laud rääkis ja poisi süda piinles . . .

Järeleksamite sooritamise aeg oli juba möödas. Peeter passis kirjakandjat peale ja hävitas koolist saadetud järelepärimise. Nüüd oli ta keskkooli poolest vaba mees, kõik teed selles võimalusterohkes maailmas avatud, ainult isaema näol oli tunda veel köidikuid tegutsemishimuliste käte, rahutute jalgade ümber, nende pärast pidi veel kooli meelde tuletama ja vastumeelseid raamatuid laual hoidma . . . See polnud siiski tühine takistus! Kui öelda emale, et uus kooliseadus on maksma pandud: kõik, kes jäid järeleksamitele, lendasid automaatselt koolist välja? . . . Ema ei oska küll kontrollida, mil määral Peetri tead-

mised edenevad, kuid päris mõistmatuks teda ka pidada ei tohi. Ja ei tahagi, nii paha on valetada, küll räägiks aina õigust, kui see võimalik oleks! . . . Ei tea, mis veel tulla võib? Niisugust mõtete sasiputru, südame valu ja vaeva ei anna küll mitte millegagi võrrelda eelnevast elukäigust, kui ehk siis ainult sellega, kui ta üpris väikese poisina iseseisva äritehingu sooritas. See oli pärast sõda, kui mööda külasid käis kaugelt tulnud inimesi toiduaineid ostmas ja mitmesuguse kauba vastu vahetamas. Nad meisterdasid Tupsi poisiga kuldnokapuuri, isa ja ema olid oru ääres kartuleid panemas. Siis tuli üks eideke õuele, kaenlas vanamoeline grammofon, suur neljakandiline kast, millel peal umbkaudu nagu tulekahju pasun, ainult märksa suurem. Kogu seda toredat riista oldi nõus ära andma millegi söödava eest. Peeter läks sahvri, koukis lihaastjast lagedale paraja pekikäntsaka, mis eidekesele näis ülisuurt rõõmu valmistavat. Poisid jätsid kuldnoka majakese pinumaale ja hakkasid tagatoas mänguriista lähemalt uurima. See oli täiesti korras, varustatud ka plaadiga, mille ühel poolel mürtsutati toredat marssi, teine pool mängis igavamalt, pealegi hakkas üht kohta lõpmatult kordama, käunuma nagu kass, kui on paiderjani saanud. Kui oli plaanis kes teab mitmendat korda marssi kuulama hakata, kostsid kojast sammud. Kähku lükati pill voodi alla, ainult toru lai suu ei mahtunud sinna, see varjati tooliga. Saadi hakkama ka viimasel sekundil, sest ema tuli sisse, pealegi tagatuppa, kus jäi kummutisahtli kallal kauaks tuhnima. Peitmise kiire rabelemisega oli aga grammofoni käigumehhanism lahti pääsenud, kostis kähin ja

krõbin, mida poiste tihe kõhatamine ja jalgadega müdistamine suutis veel matta, aga kui voodi all pasunad ja trummid hoogu läksid, hakkas ema asja vastu huvi tundma . . . Jah, need ammused hetked olid kohutava ootusega täidetud, kui teada oli, et kohe võtab voodi all mürtsakas marss võimust ja mitte midagi parata pole. Aga vaevalt sedagi saab võrrelda praeguse pikaldase piinaga. Tookord tegi asja lihtsamaks veel see, et siis oli umbkaudu teada, mis järgneb, aga nüüd lasub tuleviku kohal hämar ja ohtlik teadmatuse vari . . .

Must murepilv ümbritses Peetri valget pead, kui see ema koju saabudes kummardus tehtud usinusega raamatu kohale. Teele riietus lahti aeglaste, ettevaatlike liigutustega, et toas, kus nõnda hoolega teadmisi kogutakse, oleks võimalikult vaikne . . . Siis tuli isa.

August justkui paisati uksest sisse poolde kööki, seal ta tõmbas hinge, viskas mütsi nagi suunas lendu ja astus aeglaselt, ent toekalt nagu tank tagatuppa. Teele saatis talle etteheitva pilgu, viidates peaga õppiva poja poole.

«Vait!» müristas mees, ehkki keegi polnud üldse suud paotanud. «Nüüd räägin mina . . . üle hulga aja . . .»

Kuid nähtavasti polnud üle hulga aja kuigi lihtne järsku rääkima hakata, pidi selleks ettevalmistusi tegema. Ta istus voodiservale, suunas Teelele veretavate silmade puuriva pilgu ja nohises raskelt. Niisugune pilk oli arvatavasti mõeldud naisele hirmu peale ajamiseks, kuid ahjukülje vastu toetuv Teele vaatas mehele rahulikult vastu, ennemini haletsevalt kui heitunult. Peeter sulges nähtava kergendustundega raamatu.

«Ah et sa määrad Keskküla Robiga kohtamisi . . .,» pigistas August kähisedes. «Sealt need pealinna plaanid pärit onvadki — kuda sa siia võid jääda, kui Robi ära läheb, kellega siis trehvamas käia . . .»

Teele nägu muutus vaid üsna pisut, kui ta ütles:

«Kui sa tervet oma arunatukest pudelisse ei pand, siis jäta järele — lapse kuuldes . . .»

Viimaks pääses Augustis maru valla, ta põrutas nii, et toas kõik värises:

«Nüüd on sul, jah, laps meeles! See juba täis mees, kuuleb külapealtki, mida kõik näägutavad ja naeravad . . . Kur-rat, indeligendid . . . ei kõlba mujal elama kui pealinnas, seal on mühiseva veega peldikud, trammid ja teatrid . . . Siia võiks ka kõik luksused saada, kui oleks ausaid töömehi. Aga Robi-sugustel peab olema teiste haritud söödamaa, kust annab preemiaid välja pettada, ennast vähese vaevaga rasva imeda . . . Mina tahan ausast läbi ajada, minu kallal sa muudkui irised, nüüd leidasid paraja . . .»

«Jää ometi vait!» peaaegu karjatas Teele. Võibolla rohkem kui mehe müriseväks muutunud hääl mõjus temasse Peetri nägu, mis tõmbus virilalt pingule, silmad valgusid vett täis. Keerukad koolimured olid poisi noori närve niikuinii aegsasti proovinud, nüüd veel niisugune näotu kodune riid . . .

Katkestamine paiskas Augusti vägevalt voolava mõttejõe kallaste vahelt välja. Kõik pahises segamini, pea käis ringi, tuba virvendas ja tantsis silme ees. Ta pööras pead siia-sinna üsna abitul ja tõmbil ilmel. Ähmane pilk jäi peatuma pojal.

Katkenud mõte leidis nagu jälle endised otsad, kuid mitte endist hoogu. August rääkis nagu enesele, peaaegu kurvalt:

«Sina, poeg . . . ei tea August Mõik, see igavene elust mahajäänd toslem, kuhu kanti sina kasvad. Eks vist ikke kerge saama poole, kuda sinagi teistmoodi? . . . Ühekorra sa seletasid, et elektri-aeg on möödas, nüüd algab aatum . . . aga näe, Valuveres istutakse alles tattnina valgel . . .»

Need olid nähtavasti rasked mõtted, mehe pea vajus rinnale, nõksatas küll veel korraks püsti, kuid kukkus kohe veel allapoole. Vaevaliselt sai ta kummikud jalast ja kuue seljast. Viimast püüdis ta küll toolikorjule upitada, kuid see kukkus sinnasamasse saabaste kõrvale ja jäigi. Äsja nii tormakas ning häälekas olnud mees vajus voodile nagu kott.

Teele läks poja juurde, silitas tema pead ja rääkis nutuselt:

«Lähme siit kahekesi minema, pole meile seda mõurat vajagi . . . Või luksust ja kerget elu? Noorus on mööda läind vanas kleidis . . . sinu higiseid särke on sõrmed verele küüritud . . . see on nüüd tänu! . . . Ära nuta, poja, emal on veel jaksu . . . Sinu elu peab saama ilusam . . .»

Aga nüüd alles hakkas Peeter nutma. Peitis näo lauale käevarte varju, lõõtsus, luksus ja pihtis haledalt:

«Ema, keskkooliga on ju kõik läbi . . . ei saa enam, ei tahagi, emakene . . . !»

August häälitses ebamääraselt. Ta kuulis naise ja poja sõnu, kuid enne, kui need tema teadvuseni jõudsid, tuli tinaraske uni.

3

Niisama ta ka ärkas — tööpükstes ja -pluusis teki peal, padi kägaras põse ja õla vahel. Turi lookas ja põlved kõvasti konksus, sest toas oli üsna jahe. Ta nägi hallis hommikuvalguses tükikest seinapappi, sulges kohe jälle silmad. Kuulatas teraselt. Vaikus. Ei, und ei tulnud enam. August pöördus pikkamisi, justkui ettevaatlikult näoga toa poole. Mitte hingegi. Peetri voodile oli tekk natuke nurgeti üle tõmmatud. Augusti kummisaapad lebasid ristamisi põrandal, kuub nende kõrval. Ta oli õhtul suitsukonisid maha pildunud, oli sülitanudki ja kõik püsis täpselt niisama . . .

Meest läbis lühike külmavärin. Ta tõusis üles, katsus oma võrdlemisi okkalist lõuga, astus paar sammu justkui proovides jalgade kandevõimet. Pani pikkamisi saapad jalga ja pintsaku selga . . . Istus, otse kukkus jälle voodiservale ja peas hakkas viimaks liikuma. Selleks mõjus avastus kummuti juures: sahtlid olid pooleldi avatud, Teele pesu ja kleidid sealt kadunud. Kohvrit ei olnud oma harilikul kohal seina ääres ega nähtavasti mitte ka kuskil mujalgi siin toas . . . August mõtles, et õhtul tegi ta mõnesugust merulit, kuid õigupoolest oli ta hoopis rohkemaks laetud, suurem osa kavatsetust jäi koguni ütlemata. Igatahes ei võinud see olla põhjuseks Teele jäädavale minekule. Minek oli ehk ammu kavatsetud . . . tuli vaid see, mis niikuinii tulema pidi . . . Ja Peetrit pole . . . Mis ta siin õhtul tõnnis emale? Et selle kooliga on lõpp peal ja ei tõmbagi sinnapoole . . .? Aga siin peres otsustab Teele niisugu-

seid asju, poisil pole midagi arvata, kui isagi sõna kõlbab vaid purjus peaga räuskamiseks . . . Nõndaks . . . Nüüd on siis August Mõik oma elukäiguga niisama kaugel kui Jüri Rabadik paljude aastate eest! Üks hulgus astub maailma otsatutele teedele. Kahju, et sõber Jüri enneaegu kustus, kahekesi oleks kergem . . .

Trepil müdistati, kraabiti luuaga mudaseid jalgu. Kui läbi esiku astuti, tundis August ära brigadiri käbedad sammud. Ehkki Augusti mõttemehhanism kujutas sel süngel hommikutunnil õieti roostes ja logisevat riista, otsustas ta nüüd ometi ülimalt kiiresti, et sellises sisemiselt käristatud olekus ei saa tööle minna. Sellekohaselt ka toimiti. Tekiserva üles kiskudes tegi August jalgadega paar äkilist viset, mille tagajärjel üks kummik lendas laksatades ahju äärde. Kuid teine saabas nihkus jala otsas millegipärast vaid õige pisut ja et põhjalikumaks järeleaitamiseks polnud aega, kadus ta kähku voodisse teki ja lina vahele. Seesama au sai osaks ka vanale võidunud ja lapitud pintsakule.

Lõuani tõmmatud tekiääre varjust vaatav piinatud nägu rääkis iseenda eest. Juula ei kahtlustanud Mõiku kauaks magamajäämises, vaid küsis murelikult ja osavõtlikult:

«Kas tõstasid õhta selja ära vai? . . .»

«Ei saa aru . . . igatepidi on sant ja paha . . .,» ägises August nõrga häälega.

Teldri Juula oli tuntud puhtusearmastaja, niisama kaastundlikult nagu mehe vaevatud näol peatusid ta suured ümarad silmad toa räpakal väljanägemisel. Vaatas niisugusel ilmel, nagu tahaks siin oma oskuslikud käed mängu panna.

Kuid väljas raudhalli taeva all ootas koristamisvalus odrapõld. Jalg jälle minekul, küsis Juula:

«Kõlistan ehk arstile? . . .»

«Ei, ei, pole vaja!» ruttas August vastu vaidlema. «Võib-olla tulen varsti järele . . . kus te täna olete?»

«Oru taga otras,» vastas brigadir nähtava kergendustundega ja oligi läinud.

Juula osavõtlik olek ei teinud Augusti enesetunnet põrmugi paremaks. Koguni vastupidi — meest hakkas vaevama südametunnistus. Kuid ta leidis varsti lohutava mõtte, et küllap mitte inimese, vaid kahe töökäe pärast olid Juula silmad muret täis. Niiviisi aetakse siin maailmas elavat hinge taga, otsekui arutule masinale vajutatakse muudkui gaasipedaalile! Mis kuradi kodanikuvabadus see on, kui inimene ei või korralikult põhjagi käia? Jüri Rabadikul oli see igatahes lihtsam, temaga polnud kellelgi asja, mis ta tegi ja kuidas elas või kas ta üldse elas . . .

Pahur trotsitunne ajas Augusti loiud meeled rahutuks. Ta viskas teki pealt, tõusis ähkides ja nohisedes. Tõmbas teise saapa jälle jalga, surus mütsigi pähe ja läks toast välja toimekal rühil, ehkki ei teadnud enesel olema muud eesmärki kui vett laskma minna.

Väristades õlgu hommiku rõskes jaheduses, kuulis ta kummalist pingutatud häält, mis pidi vististi olema inimese oma. See kostis ojakääru poolt, kus ürgoru nõlvadel ja astangutel asuvad lepa- ja toomepuhmaste varjus varem Luugusele kuulunud rammusad põllud. Sinnapoole oli näha inimesi jooksusammul tõttamas ja Augustki ei saanud jätta minemata.

Siin oli nisukõrrele lastud brigaadi karjaga juhtunud kohutav lugu.

Kõrrepõllu kastemärg ristik ajas loomad puhetisse, venitas küljed trummidena välja, pani vaaruma ja viimaks maha prantsatama. Tupsi Priidu püüdis üht kukkuma hakkavat lehma liikvele lükata, kuid kõrval langes teine, kaugemal kolmas, neljas . . . Karjasele oli teoreetiliselt õpetatud niisugusel puhul looma tagakehasse aitavat haava torkama, kuid värisev, ilma praktikata käsi ei tabanud ilmselt õiget kohta. Siin oli kõrvaline põld, küla poolt järsu nõlvaga varjatud, teise küljega vastu võsast ojakallast. Kedagi polnud läheduses näha-kuulda. Nüüd jäi üle täita vaid viimast karjase seadust: looma ei tohi jätta surema verd välja laskmata! Priidu neljatolline puss hakkas lamavate lehmade kõrisid lõikama. Surmapöörisena tormas poiss põllul ringi, esiotsa karjus metsiku häälega, et keegi kuskil kuuleks, kuid varsti ei jõudnud enam muud kui ähkida. Kui poolesaja-pealisest karjast oli kaheksa eluküünalt kustutatud, jõuti viimaks appi. Kõigepealt pidi karjase külge asuma, kes enam ei märganudki inimeste tulekut. Verises käes tilkuv puss, pärani kohkunud silmades segane pilk, tahtis Tupsi poiss hoidvate käte vahelt lahti rabelda ja langes siis minestusse.

Nüüd oli ka inimesi piisavalt kohal, et kukkumisohus lehmi käima tõugata, minestunud karjasele külma kompressi otsa ette teha ja loomaarsti kutsuda. Selleks ajaks, kui karjal polnud enam mingit ohtu, kui arsti riistad ja rohud olid toonud loomade lõhkemiseni pungil küljed jälle enamvähem harilikku olekusse ja Tupsi poisski oli

istuli tõusnud ning pisut unisel ilmel püüdis end püstigi ajada, oli rahvast kogunenud murdu. Tuli muudkui juurde lähedalt ja kaugelt, jätkus veelgi vaatamist ja kõneainet.

Askeldava loomaarsti ümber oli kogunenud kõige tihedam rahvahulk. Siin juhtus Viidiku Elfriede Augusti kõrvale ja ütles tõgavalt:

«Kuulda oli, et Mõik on jua päris minekul, aga mees jalul nagu muistegi . . .»

August ei vastanud sõnagi, kuid tema pilgus oli midagi, mis sundis Elfriedet vanu asju meelde tuletama:

«Eks niisikene kolhoosi laustamine võind ka sihilik olla. Vaevalt küll Tupsi poiss ise . . . aga tal endisest sulase-ajast häid tuttavaid . . .»

«No Viidiku ema, aitab küll!» katkestati järsu tooniga.

See oli Elmar Kütt, kes aitas loomaarstil rohtusid kummitoruga lehmade puhetanud kõhtudesse kallata.

August läks eemale, istus üsna oja äärde kõrgele lepakännule. Viidiku emanda õel jutt tegi meele härdaks ja ühtaegu väga okkaliseks. Kui Kütt tuli ojja käsi pesema ja tähendas lohutavalt, et Elfriedel on loodud niisugune nähvakas keel, teda pole vaja just südamesse võtta, ei tahtnud August heade sõnade eest tänulik olla. Ta arutles mõrult:

«Kuda need asjad küll on . . .? Kevade lõppes lautades lehmi, seda ei peetud üldse õnnetusest. Mäletad, ise sa käisid siin ühe ajakirjanikuga ringi, kui me loomadele metsast hagu tõime. Ja panite niisikese pildi lehte, et lehmal on männitüügas ees, sööb ja kiidab: «Oksasööt maitseb hea ja on vitamiinirikas» . . .»

Kütt ei võtnud väljakutset vastu. Kinnitas koguni takka, et juhtimises leidub elukaugust, mis nii mõnegi mehe vastutustundetusel laiutada lubab. Kuid mitte nende meeste juures ei maksa pilgul peatuma jääda, on olemas küllalt teisigi ja need ütlevad ükskord ikkagi otsustava sõna.

Ent Küti leplik, julgustav toon ei suutnud lahjendada Augusti sappi. Palju kibedust oli sel ebasõbralikul, varesekarva hommikul kallatud ühtejärge mehe hinge, seal kobrutas ja kohises nagu noor meski, mille lähedal jääb hing kinni ja kustub tuli.

«Ma ei saa ikke kudagi aru,» tigetses August edasi, «miks mõnikord kolhoosi vara pärast ninda ähmi täis minnakse . . . On nähtud, kuda terved kotid seemnevilja kõrvale vinnatakse ja keski ei kuku minestusse, kedagi ei süüdistata sihilikus laustamises.»

Augustit tabas lõikav pilk. Punetavaid käsi pükste vastu kuivatades Elmar nagu pigistas välja:

«Olid kampas old, jah? . . . Suurustad veel . . .!»

Küti kael kiskus tõmmuks, toekas rind tõusis ja vajus raskest hingamisest.

«Tean, seda tehakse . . .,» rääkis ta, ise taskunoaga ägedalt küünealuseid koukides, «tehakse kurja arusaamatusest, omandi mõiste on muutund ja kaugeltki mitte kõigile veel selgeks saand . . . Aga sina . . .»

Nuga klõpsatas kinni, kätele keskendunud pilk tõusis pikkamisi Augusti suunas, selle terasvalju puuriva pealispinna all oli aimata nagu kurbust või koguni valu.

«. . . Aga sina — sa ju võitlesid selle uue omandi eest! Või võitlesid ainult enese nimel . . . nagu kiskja saagi pärast? . . . Siis peab ütlema, et Viidiku Elfriedel on hea vaist — tunneb lõhnast, misikese mehega tegemist . . .»

Ikka ühteviisi tõredalt põrnitses August maha. Vististi mõistes, et noomimisega pole veel kellelgi korda läinud maailma parandada, muutis Kütt järsult tooni:

«Kus sa virutasid vilja? Noh, küll me selle kindlaks teeme . . .!»

Mõik tõstis aegamisi pilgu, vaatas Elmarile otse silma. Kurgus oli kuiv, peaaegu valus tunne. Viimaks tuli sealt hääl, kuid see tundus Augustile enesele hoopis võõras — niisama nagu ei sigitanud vist küll tema enda mõte ja tahe neid sõnu:

«Pole ma kuskil . . . Niisama patrasin . . .»

Lihtsalt, peaaegu enesega võitlemata oli toime pandud eilne vargus, aga seda raskemaks osutus teo mahasalgamine. Küti uurivast, lahkavast vaatest ei saanud August aru, kas teda usutakse või mitte, kuid see polnud üldse tähtis. Ta ei juurelnudki ei selle ega ühegi teise küsimuse üle — teda kohutas pigem mingi vastus, masendav selgus . . . Küti lai selg eemaldus pikkamisi. Augusti pilk oleks teist nagu tagasi kutsunud, kuid jalad tegid täiesti omapead mõne ebakindla sammu sootuks vastassuunas.

4

Inimesi peljates läks August koju mööda võsavarjulist, kohati allikatest uuristatud, mulksuvalt mudast ojakallast. Jõudnud sillani, kus teisel pool

teed algas Mõigu õueaed, tundis August, et jalg tõrgub edasi astumast. Ilm oli jahe ja vihmanäoline, inimene peaks hoiduma varju alla, August võiks minna sauna, ennemini oru kaldale vana jalaka laiade okste alla, ainult mitte kodutoa kurbade seinte vahele!

Brigadiri pisike vatikuues kogu lähenes kiiresti mööda teed. August jõudis hetke aru pidada, kas niisuguses meeleolus põigata kõrvale, pageda üksindusse või on kasulikum tööd murda, kui sellisel päeval üldse midagi tehakse? Ent Juula märkas teda juba kaugelt ja alustas sealtsamast kärme käigu pealt:

«Jaama taga ujutab . . . tea, kas pääsebki enam uudismaatükile ligi. Pühaba tulevad sehvid silu tegema, aga päävalille polegi, liguneb soos . . . Kohe peab sinna minema . . . tulgu vai taevast tõrva. Homme jääb juba hiljast . . .»

Viimast öeldes oli Juula Augusti juurde jõudnud, vaatas mehele otsa oma ümmarguste, hirmu täis silmadega. August tähendas, et tema läheb otsekohe, brigadir aga keeraku siit alla oja äärde, seal on rahvast koos, pole vaja majast majja käiagi.

Tallimeest polnud kohal. Hobuse, oma vana armsa Näsu, oleks August niigi kätte saanud, kuid ei leidnud riistu ja pidi minema Viidikule Oskarit otsima.

Oskar aina põdes, eriti niisuguste ilmadega oli tal raske voodist tõusta. Aga tõusma pidi. Tõusis ta nüüdki, kõhn ja karvane nässakas, hakkas ägisedes kummikuid jalga tõmbama, sest peale Mõigu tahavad kohe mitmed teisedki saada hobust, vankrit ning rakendusriistu. Kolm-neli põngerjat askel-

das prahisel põrandal, täites madalalaelise, hämara toa jooksumüdina ja Elfriede lastele kohaste häältega.

Ei jõudnud Oskar veel valmis, kui Elfriede sisse lendas. Ukse kõrval seisvat Augustit justkui märkamata vaigistas pereema pliidi eest haaratud paraja haoga kõige väiksemat ja häälekamat poisiotsa ja küsis Oskarilt:

«Palju korras vankrisi on?»

«Vähe,» kaebas tallimees «. . . Uustare vei ennest ka veel ühe ära . . .»

«Kuhu ta läks?» võttis Elfriede häält. «Sa ei küsinudki! Võib-olla turule? Noh, niisikene tallimees tuleb küll kohtu kätte andada, kes aitab kolhoosi laustada . . .»

August mõtles, et ennematel aegadel sai Oskar oma ettevõtlikult naiselt mõnikord ihunahutust, aga nüüd korraldatakse kodusedki asjad seaduse abil. Ja on see üldse kodune asi, kui juhatuse liige ja revisjonikomisjoni esimees nõuab aru tallimehelt? Mõigu peres oli kolhoosi ja kodu vahel selge kriips, aga siin nähtavasti mitte. Paljuke siin üldse kodu jaoks aega jätkub? Leib ei ole siia majja kunagi kergelt tulnud . . . Ja nende inimeste tagant varastas August Mõik eile õhtul, müüs spekulandile . . .

August tahtis ennast märkamatult uksest välja poetada, aga Elfriede ütles talle:

«Võta, August, kerves kaasa. Seal tuleb vist teed teha.»

Imelik tunne oli Augustil äkki nendest sõnadest, justkui oleks teab mis öeldud! Justkui oleks Mõiku kiidetud, tema murelikku pead hellalt ja julgustavalt silitatud . . .

Kodust läbiminek aga võttis sellest imeliselt soojast tundest kõvasti maha, litsus ta täiesti tagaplaanile. Kirves oli köögis, uks tagatuppa avali ja mees pidi tahes-tahtmata pilgu heitma oma kaotuse jälgedele. Vankril istudes, Näsu tõtlike sammude järel edasi logisedes, viibis August longuspäi, pooleldi suletud silmil selle päeva hommikutundides ja küsis eneselt, kumb oli saatuslikum silmapilk: kas varahommikune, kui silm tabas tühja kummutisahtlit, või vahejuhtum oja kaldal? . . . Mõlemad tähendasid midagi lõplikku. Võib-olla viimane oli veelgi hävitavam, sest see tõmbas ka August Mõigu minevikust kriipsu läbi. Hommikul tegi ta tulevikuga lõpparved, valmistus paratamatuks allakäimiseks, kuid pärast selgus, et see oli juba ammu toimunud . . . Miks on ta pidanud ikka Jüri Rabadikku inimliku põhjakõrbemise mustermeheks? Jüri ei teinud ju midagi muud, kui lennutas oma teenistuse tuulde ja elas vähenõudlikult. Aga mille hoopis hullemaga, põrgu päralt, on siis August Mõik oma pärimäge teed nii hoolega tasandanud? . . . Sellel keerulisel kaalul, mis mehe väärtust mõõdab, pannakse nähtavasti tehtud tegude vastu kohustuste vihid. Rabadiku puhul pidid need olema üsna kerged, seepärast pääses ta kaalumisel märksa hõlpsamalt kui Mõik . . .

Kaikaid ja hagu raiuti ohtralt madalale lodule, lepapuhmaste ja kõrgete mätaste vahel looklevale teele, mis kohati tõrvmustana, kohati veelompidest läikivana viis jaama tagant uudismaapõllule. Aga aastasadu oli vaiksevooluline jäekäär seda soonikuriba leotanud ja alt uuristanud, põhja ei

paistnud siin olevatki. August, kes tuli esimese koormaga, sumas üle kederluude vedelas lõgas, hobune veel enamgi ja vaaruv vanker rattarummudeni. Higised olid Näsu küljed, higimärg Augusti otsaesine ja siis pesi peenikese tiheda vihma hoog selle maha, pani tilkuma taevaveest. Need, kes alles soos rasket päevalille vankritele hangusid või koormat tegid, pidid sagara lagedal maal vastu võtma, August aga sai viimaks kõvale teele välja ja sõitis varjule suure kuuse alla. Laiad oksad varjasid poolenisti Näsugi. August patsutas hobuse kaela, kohendas märga lakka rangide all ja rääkis:

«Tõmba hinge, Näsukene, tean, et oli vilets sikutada niisikeses mudaaugus. Vähe oleme meie sinuga lustisõitu saanud teha, aga selle eest ei jää me ka ilmaski üleliigseteks siin maamunal. Kui meid ei ole platsis, tuntakse puudust. Täna oli meid siia hädasti vaja, nindasama kui ükskord kargesse kasvand Orunurme kivisele maale. Ajasid sa siis vasta, said peksa, viimast läksin terava noaga sulle looduse poolt antud elulusti kallale, ja võib-olla oleks su ka maha müünd, nagu mõnikord vihameelel mõtlesin. Ajad nüüd oma kangust ja jätad koormad vedamata, viiakse sind teisele poole Virvamägesid rebasevarmi. Siis on sinust veel nindapalju kasu, et mõni linnamamsel saab toreda hõberebasega uhkustada . . . Võib-olla Mõigu Augusti endine eit . . . Jah, sõber, see kodu, mille müüride kallal sinagi oled parasjagu higistand ja ähkind, lagunes armetul kombel ära . . .»

Augustil oli veel tahtmine vana sõbraga ilmaasju arutada ja sedaviisi selgemale järjele jõuda,

miks just kõik nõnda on läinud, kuid korraga võtsid mõtted-tundmised teise suuna. Omaenda hädad, nii suured ja valusad kui nad olidki, tõugati järsku tagaplaanile, justkui häbi hakkas, et nad nii tähtsalt aina esile olid tükkinud. Lepapuhmaste vahel lodus lähenes Augustile vankrite login. Vihmavarju polnud seal kuskil leida, pidi edasi liikuma ja koormad ähvardasid ümber minna või sootuks sisse vajuda. Augustini kostis inimeste kirumine:

«Liiga palju ladusime peale, ei vea välja, kuramus!»

«Kus sa's vähese tilgutamisega saad,» pahandas teine, «kui nii napilt inimesi ja vankrisi platsis! Mis väljas see väljas, õhta ei sõida siit enam tühjalt ka läbi.»

Ja sama hääl lisas:

«Palju paremast läheks terve see kolhoosi värk, kui mitte ainult meie, need kõige kehvemad, ei pingutaks. Kellel enne vähegi jõudu oli, vahib valge silmaga pealt vai nutab ja nuuskab nurga taga . . .»

August Mõik võttis ohjad, et minna kohe siit varjavast paigast halli vihma kätte. Kuid samas otsustas ümber. Ta nägi Sõrgatsi poolt raudtee-ülekäigule lähenemas tuttavat hobust ja vankris tuttavat meest, ehkki peakotiga puldanmantli varjust meest üldse ei paistnud. August rehkendas silmapilgu, et koormaga ta ülekäigule enne ei jõua, kui teine juba allamäge Laanepera poole vurab. Ta sidus kiiresti ohjaharuga hobuse pea aisa külge ja pistis minema paraja sõrgiga.

Saapad korjasid mudakamakaid külge, krae vahelt nõrgus vett väikeste jahedate niredena

jooksust soojale seljale, püksisäärad saagisid tihedalt vastamisi. Just enne ülesõitu, raudteevahi majakese ees rahmas August hobuse suukõrvast kinni. Uustare Sass tõstis pikkamisi pead märja puldani all.

«Laudi kraam . . . siiasamasse kuuri!» kamandas August lõõtsutamisega pooleks.

«Mida sa jamad . . .?» Sass lükkas peakoti kaugele taha, ta väikesed silmad kiskusid avali ja pungitasid välja vist rohkem kui kunagi varem.

«Turukraam maha ja sohu! Inimesed on hädas,» raius Mõik ja haaras samas kapsakoti koormariide alt. Vinnas õlale ja viis raudteevahi kuuri.

Uustare ei toibunud ka selleks ajaks, kui August tagasi tuli. Istus endistviisi vankris jahmunud näoga ja rääkis:

«Kuule, Kusti, ega me õhta ninda kõvast ei võttandki. Mina olin hommikust täitsa klaar . . . Rüüpasid sa perast veel vai? . . .»

August ei kostnud musta ega valget. Kui ta piimanõude järele haaras, püüdis Sass teda peatada, kuid jäi hiljaks. Nüüd hakkas Uustare taipama, et asjal on päris tõsine maik man, ja kobis vankrilt maha. Kui August tühjalt tagasi tuli, astus Sass ta ette, ajas rinna turri.

«Kas sa mõtled, et Uustare Sass Virumaalt ei kahetsend kibedalt eileõhtast tempu? Raske südamega sõitasin praigastki . . . Aga ega seneperast elu seisma ei või jääda. Mees ei tohi pead kautada nagu sina, Kusti . . . Jäta järele!»

Ent August korjas puldani alt lagedale viimased turukaubad. Ta oli naabrile silma vaadanud valju, külma pilguga ja Sass ei julgenud jõuga vahele astuda. Ehkki rammult üle valla mees,

hoidus Uustare kaklustest, liiati veel kaine peaga ja lagedal külavahel.

«Mäletad, kuda me Jurida mattasime . . .» proovis Sass veel ühiste soojade mälestustega õnne, kuid Mõik jäi ligipääsmatuks.

«Soh, tühi,» tähendas August viimaks ja võttis ohjad kätte. «Nüüd sohu!»

«Nindasama — uute riietega . . .?»

«Aega pole. Küll sul kodus kuiva ja veel uuematki selgapanemist leidub. Roni aga peale. Nõõ!»

Sass sai vaevu vankriistmele, toppis märja pea jälle mantli varju ja jäi mõttesse. Mine saa sest ilma elust õiget otsa kätte! Näe, siin on see Mõik, habemetüügas tilgub vett, ja palgel on sügavad põlguse jooned. Vahepeal paistis, et päris omameheks hakanud. Vahele jäi ja pähe anti, aga päris õiget nahka ikka mehest ei saanud. Peaaegu nagu Elmar Kütt! Ilmaaegu Sass teda eile õhtul usaldas, tea mis suppi veel keedab. Niisuguste meeste käes on võim . . .

5

Päeval ennast hoolega peitnud päike tuli hüvastijätuks ometi lagedale. Kui viimased päevalilled soost välja saadi, libisesid vaskselt hõõguvate servadega pilved veereva päikese eest kõrvale, nagu tõmbaks keegi loojangu tulise etenduse alguseks eesriided lahti. Nüüd polnud Augustil muud teha kui koju minna.

Ta läks väga aeglaselt mööda põllupeenraid ja kraavipervi, endisel Orunurme talu lamedal piiri-

kivil vibaliku pihlaka all istudes tegi kaks suitsu. Varjud tuhmusid, loojangutriip mereseljal tõmbus kahvatuks ja külmaks, kadus hoopis. Mõnel pool maja akendes süttisid kodused tuled . . . Siit veel mõnikümmend sammu, siis paistab puukuuri nurga tagant Mõigu aken . . . See oli pime . . . August mõistis korraga, et terve tänase päeva oli ta enese teadmata uskunud Teele tagasitulekusse. Vastasel korral poleks päeva niigi hõlpsalt üle elatud, leitud mahti muidki mõtteid mõelda . . . Aga võib-olla pole veel lampi süüdatud? . . . Teele peab ju niikuinii veel tulema, väikese kohvriga ei saanud Mõigugi varandust pooleks teha. Mida varem tullakse, seda rohkem on lootusi kõike veel endiseks pöörata. Aeg on toimekas poiss, mida rohkem ta voli saab, seda jõudsamalt kärisevad vanad ja tihenevad uued sidemed . . .

Kuid maja oli tühi, samasugune, nagu hommikul Augustist maha jäi . . . Siin seinte vahel, lambi kollases valguses nagu kivist väljaraiutult keset põrandat seistes, ei andnud miski muu enam sellega võrrelda, et naine ja poeg on läinud . . . ei tänase päeva põrutavad sündmused ega terve eelnev elu. See oli üksainus ahistustunne, otsekui nimetu, mõteteta, ilma vihata ja võib-olla ilma valutagi. Ainult lootus, see terane ja ülivisa hingega sell, leidis pisitasa tee sellesse tardumusse . . . August tõmbas vooditeki pisut siledamaks, korjas põrandalt suitsukonid, võttis laualt lambi ja läks kööki.

Ta polnud pärast Roosihärmal võetud suupistet ivagi hamba alla saanud ja täna oli omajagu tööd tehtud. Kuid puudujääk peremehe kõhus polnud sedapuhku ainuke korralagedus Mõigu

majapidamises. Lehm oli päeva läbi laudas ja lüpsmata, siga söömata . . . Ennegi on August laudatoimetusi teinud, kuid ikka on lüpsik ja kurnamisnõud talle käepäraliseks pandud, seakartulid keedetud, jahud ja peeneksraiutud kapsalehed ämbris hakkamas. Nüüd pidi ta otsast peale alustama-otsima ja koos sellega immitses südamesse viha. Mis siis õige mõeldakse? Paneb, kohver näpu otsas, plehku nagu kooliplika. Täiskasvanud inimesed peaksid oskama lahkuminekutki mõistlikult korraldada! . . Kus pagan see kurnamislapp võib olla? Mees peab niisuguseid asju teadma . . . Siga lõugab kui ratta peal, aga ega talle tulikuumi kartuleid saa ette viia . . .

Ohtrate takistustega, tülikas toimetamine andis ühtelugu põhjust kirumiseks ja see mõjus meeleolule kosutavalt. Sest pole ju inimene üksi, kui tal on, kelle peale pahandada . . . Ja kui August niikaugele jõudis, et istus laua otsas, kuumad kartulid, kollakaks kuivanud heeringasaba ja piimakruus nina ees, hakkaski rinnas jõudsalt võimust võtma näriv tusk. Piinavad küsimused, lootused ja kahtlused, hirmutavad kujutlused rüselesid mehe peas nagu kaklema läinud koerakari. Söögiisu kadus esimeste suutäite järel. Sel ajal tuli külla kolhoosi esimees Väravas.

«Mul seesama vana jutt,» ütles Väravas, kui oli kummimantli hõlmad lahti löönud ja Augusti vastas istet võtnud. «Kord sa küll ütlesid ära . . . Noh, et hakkaksid ehitusbrigadiriks. Pole oskajaid mehi just varnast võtta . . . Ennist just arutasime Kütiga seda küsimust, ta arvas, et Mõi-

guga maksaks veel rääkida. Nii ma siis astusingi sisse . . .»

August lükkas kartulikausi ja piimakruusi kõrvale. Otsis nobedate sõrmedega taskust suitsupakki. Einoh, kui see päev juba varasest tunnist peale sisaldas niisuguste sündmuste hulga, millele mõni pikkade aastate joru ei jõua omalt poolt midagi vastu panna, siis pidigi tal olema varuks ka teistlaadi läbielamisi, pagan võtku! . . . Et kunagise äraütlemise nüüd heaks saab teha, on väärt asi, et ehitusbrigadiriks hakatakse — see tundub olema otsustava tähtsusega samm August Mõigu elus. Aga kõigepealt ikkagi — «ennist just Kütiga arutasime . . .». Ja Kütt ei avaldanud muid arvamusi . . . nagu hommikul oja ääres. Või ehk avaldaski, kuid päris kadunud meheks Mõiku nähtavasti ei pidanud . . .

Nõnda siis lepiti kokku ja arutati tulevase töö üksikasju. Põllumajanduspangaga on asjad joones, laenu antakse. Kevadel läheb Hiiekõnnul laudaehituseks lahti. Kui maa vähegi kandma hakkab, minnakse metsa . . . See'p see on, et rahahädas sai mindud hõlpsamat teed ja metsa müüdud. Nüüd hakka viimati veel puumaterjaligi ostma . . .

Augustil torkas midagi meelde:

«Siinkandis tooks aiapidamine kõvasti sisse, turud ümberringi . . .»

Esimees arvas, et see on väärt mõte, võtab aga mõned head aastad, enne kui nähtavat tulu hakkab tooma. Eks ole ju praegugi kolhoosis mõned aialapid ja kopika saab, aga kui see ettevõte äkki suureks ajada, peab peale muu ehitama ka head hoidlad, kust saab talve läbi turule viia.

Kuid sellel teemal edasi arutades jõudsid mehed otsusele, et kasvuhoonete ning hoidlategi ehitamine tasuks ennast kiiresti ja kuhjaga. Leiduks vaid oskaja ja hakkaja inimene, kes seda kullaaita oskaks lahti muukida . . . Augusti teada oli Valuvere mail ainuke päris aednik Orunurme vanaperemees. Tema järel ehk võiks Kärneri Villemit nimetada.

Väravas laksas peopesaga põlvele. Muidugi, vana Kärner! Ongi mees elust kõrvale jäänud . . . pärast seda janti tema raamatutega . . . Viimast ei öelnud Väravas välja, meenutas vaid endamisi. Ta oli maaharimisega varem üsna vähe kokku puutunud, oli meredel sõitnud, sadamas ja kaubaladudes kotte tõstnud ja mitu aastat sõjamehe mundrit kandnud, sõjajärgne parteitöö maal polnud ka ikkagi tegelik põllupidamine. Kui talle suur kolhoos juhtida anti, vaatas kõigepealt välja kogemustega mehed, kelle arvamustele toetuda. Kärneri Villemist sai number üks, tema nõuandeid mööda talitas esimees, nõndapalju kui rajoonikeskusest ja traktorijaamast tulevad rohked ettekirjutused selleks voli andsid. Ent viimasel ajal oli vanamees ligipääsmatuks muutunud, ei ilmunud ka juhatuse koosolekule . . .

Väravas kohmis püksivärvli alt taskust kella lagedale.

«Polegi veel üleliiga hilja,» arvas ta. «Astun õige kohe Kärneri poolt läbi ja räägin selle jutu ära . . .»

Vististi kartuses, et endised tumedad mõtted varitsevad valvsalt seda aega, millal mees üksi tuppa jääb, pakkus August ennast kaasa.

Kärneri-Kadastiku maja oli täis hubaseid koduseid lõhnu ja hääli, mis kontrasti tõttu meenutasid Augustile tema üksildaseks jäänud eluaset, ja ühe masendava hetke jooksul oli ta siit ära . . . Regina, õhetav ja kaunis, võttis praeahjust välja õrnkuldse kohupiimakoogi. Ta oli rahvamaja juhatamise maha jätnud, töötas nüüd kooperatiivi kontoris, mis lubas tal õhtud kodu ja pere jaoks olla. Helesiniste patsipaeladega Peetri-ealine tüdruk voolis laual väikesi lihapirukaid, märksa noorem poisiots jälgis ema ja õe tegevust hindavalt ning ootavalt. Prillid ninal, püksisäärte peale tõmmatud villased sokid ja vilttuhvlid jalas, vestihõlmad lahti, tuli vana Kärner köögiuksele. Kuskil kõrvaltoas piinas Harald viiulit.

Kärner viis külalised oma tuppa, aitas toimekalt neil mantlid seljast, tõi kõrge klaaskannu heleda meeõllega. Need ettevalmistused jutualguseks läksid hoopis libedamalt kui algus ise. Vanamehes oli midagi aimatavalt tõrksat, mis sundis Väravast ümber nurkade lähenema. Ta valis Kärneri kunagise lemmikteema — maaparanduse. Rääkis, et «Põllumajandusprojektis» on Valuvere kolhoosid plaani võetud, kukutatakse jõgi siinpool niisama vägevalt voolama, nagu ta Sõrgatsi ja Rannanuka kallaste vahel kohiseb, küll siis sinine Soome laht need soode pruunid veed pärib. Kevadel, kui mitte juba sügisel, on loodijad platsis.

Kärner tähendas sellepeale:

«Noh, kui neid kaevandusi ikke rohkem ja suuremaid tehakse, eks siis jääb maa isegi kuivast. Ei ole varsti enam siinkandis marjametsa ega näe parti lendamas . . .»

«Ah et nüüd läheb jälle liiga kuivaks . . .?» naeratas Väravas nukralt ja väsinult.

Niisuguse ebaõnnestunud alguse peale ei olnud enam muud teha, kui tuleku põhjus kohe lagedale tuua — läheb kuidas läheb, head pole siit vististi midagi loota.

Nõnda oligi. Kärner ei laitnud küll aianduse ettevõtet maha, aga ilma temata peab see igatahes edenema hakkama. Tema tööd-tegemised siin maailmas on olulises osas tehtud, nii suurelt või väikselt kuidas need ka välja on kukkunud . . .

August tundis korraga, et tal läheb näre täis, nagu ütleb Uustare Sass. Ta kõhatas hääle puhtaks ja segas ennast sellesse harvasõnalisse, logisevasse jutuajamisse:

«Kui me ühekorra seltsis koolimajast tulime . . . mäletad, kui sa rahva kihama lõid oma ühinemisejutuga, siis oli sul tervest elust ja maailmast lai arusaamine. Puha ninda kui pihu peal . . . Nüüd nagu poeksid kuhugi prakku ja iga asi käib sulle vasta karva . . .»

«Aru saama ja meele järele olema onvad eri asjad,» torkas vanamees vastu ja ruttas seda pisut läbimõtlematult tulnud teravust õile pakkumisega heaks tegema.

Nüüd oli ka kõik räägitud. Pikk vaikus järgnes veel mehise astumise saatel mudalibedal külateel, kus veelombid läikisid tuhmilt külmal tähevalgel. Kui jõuti õiselt mustava noore männiku serva, kust metsatee pöördus Hiiekõnnule, ütles Väravas lahkumiseks julgustavalt:

«Noh, pole viga midagi, küll paneme aiandusegi käima! Niisugune kool on olemas . . . Küllap

leiame, keda õppima saata. Viidikul näiteks terve pesu noori kasvamas, jätkub seal ja mujal meile aednikke ja agronoome ja keda aga vaja . . . Paugupealt ei saa midagi . . .»

6

Esimehe sõnad jätkasid Augusti peas pikka ja keerulist teekonda. See oli nähtavasti tore tee paljutõotavate sihtpunktidega, sest kui Mõik magamaminekuks lahti riietus, pidid siia mahajäetud tuppa ootele asunud mured mehe energilise oleku, pineva mõttetöö vastu põrgates pettunult taganema . . . Nojah, muidugi annab noortest igasuguseid asjamehi koolitada. Ja noori on, leidub igas peres . . . Mis ütles Peeter! Et ta ei tahaks enam sinna kooli jääda . . . Mida poeg tahab, kas on ema seda küsinud? Ajab vaid oma tahtmist taga. Aga isa küsib praegu . . . Nõnda! . . . Laaneperasse oleks August niikuinii juba homme läinud, see on kindel. Ta oleks läinud paluma . . . Aga nüüd on sellel asjal teine maik man! Ei lähe August Mõik kedagi paluma, vaid oma perekonnaelu arukalt korraldama. Kui ta pojaga ühise keele leiab, on kõik paugupealt joones. Teele ei jäta poega. Tuhat Roosihärma võib külavahel lõugutada ja August vilistab sellele, kui poeg on temaga — siis on naine ka! . . .

Nii lootusrikas ja helge oli see väljavaade, et sellele ei tahtnud enam mõeldagi. Sest üksikasjalisel kaalumisel on varsti ka kahtlused platsis, nagu olekski juba tunda nende lähedalolu . . . Jõuaks vaid kiiremini hommik! . . . Ta püüdis

magama jääda ja kui sellest midagi välja ei tulnud, hakkas muretsema tulevase ehitusbrigadiri muresid. Kuid selle küsimuse kõik otsad olid talle alles ähmased ja tabamatud. Võis ehk loetleda mõttes, kui palju päris ehitusmehi siinkandis üldse saada on. Tuli välja üsna vähe ja needki rohkem kodukootud. Igatahes mitte ühtki niisugust elupõlist spetsi nagu oli Jüri Rabadik . . . Kui Jüri veel elaks, oleks tema muidugi brigadir, sest ta oli ka kirja-asjanduses kaugelt enam kodus kui August. Väärt mees oli, aga elas tühja. Veel vanas eas igatses, et tuleks siin ka suuremaid ehitamisi, saaks temagi kaasa lüüa . . . See oli siis, kui ta toorest lihakäntsakat täägi otsas kõigutades pikkamisi oma teed astus ja August teda saanis pisut sõidutas . . . Siis läks Teelega ütlemiseks . . . Oh, need olid kõik väikesed tülid, justnagu selleks loodud, et tuua magusaid leppimisi . . . Ja nüüd tuli see, mida August seni oli suutnud mõningate tulemustega tagasi hoida — põletav, lämmatav armukadedus! . . .

See oli raske öö.

Varakult tõusis August, ketitas lehma rohuaeda lopsakale ädalale, söötis sea ja kanad. Ajas habeme, tõmbas selga uue pintsaku. Pidas aru jalgapanemise üle, kuid kummikud olid siiski ainsad kohased saapad praeguste teeolude jaoks, ehkki andsid mehe välimusele liialt igapäevsust, mida selle tähtsa käigu ajal taheti vältida. Paindumatuseni uus pruunhall kummeeritud mantel silus aga suuresti jalavarjude poolt rikutud üldmuljet. Ja peaaegu kandmata must läikiva nokaga müts oli tal ammust ajast olemas, ainult kõvasti vastu põlve taguda ja harjata tuli teda, enne kui

pähe aitas pista, kus ta siis ka tänase päeva erakordsust toeka punktina või koguni hüüumärgina rõhutas.

Raudtee-ülekäigu taga seisis helekollane buss. August sai teada, et eilsest päevast seati sisse Laanepera kaevanduse ja põlevkivikeskuste vahel bussiühendus. Mõnusalt pehmele nahkistmele laskudes mõtles ta, et bussiliini oleks tükk aega varem vaja olnud — Teelel poleks Robi sõidutamist tarvis läinud ja kõik see oleks ehk olnud olemata . . .

Hommikune päike vaatas rõõmsa näoga puhtast taevast, maapinnalgi naeratas kõik — värvilised metsapitsid kaevandusasula ümber, hoonete aknad ja märjad katused, vee- ja mudaloigud tänavatel ning õuedes. Kraanatorni ja raudteel puhkiva veduri kalk metallgi säras mahedalt. Üle hulga aja oli jälle niisugune ilm.

Bussist maha astudes oli Augustil tahtmine hõlmad lahti lüüa, kuid see oleks mõnevõrra mõttetuks teinud hoolikad ettevalmistused väljanägemise heaks. Ta otsustas, et sel tunnil peab Teele olema juba sööklas ametis, ja sammus joonelt sinna.

Söökla polnud veel avatud, August läks tagauksest. Laskis Teele välja kutsuda, jäi ootama ukse kõrval, toetades käed seljataha jahedale kiviseinale. Polnud vaja kaua oodata. Teele seisatas trepil, valge kittel seljas, käed kartulikoorimisest punased, alles veidi märjad . . . Naise näos oli midagi, mis Augusti kavatsetud, juba rühti ning vaatesse manatud range asjalikkuse järsku segi lõi. Ta pomises kuiva kurguga:

«Ma tahtsin . . . Peetriga kokku saada . . .»

Teele nõksatas.

«Kus Peeter siis on . . .?» küsis ta kuidagi vaevaliselt häälitsedes, aga seda kõnekamalt pilguga, kogu näo ja kehaga. «Poiss jäi koju . . . ütlesin, et tulgu mulle kohe järele, kui une täis saab . . .»

Ja peaaegu karjatas:

«Oh jumal hoidku küll! . . .»

August seisis üksi trepi ääres, vaatas mustavasse uksetühemesse. Vististi üsna kaua seisis, kuni üks eakas köögitööline tuli välja kahe tuhaämbriga . . . Kutsuda Teele veel kord? Aga mis talle öelda? Kus Peeter üldse on? . . . August läks hoovist välja tänavale, suundus maanteele. Päike tõusis kõrgemale, nädalate viisi aina vett imenud maa uhkas õrna sooja leitsakut. Mees nööpis aeglase käigu peal mantli ja kuuehõlmad lahti.

See Teele nägu! . . . Naisel pidid küll olema veel raskemad läbielamused kui Augustil . . . Nüüd oli pisimategi kahtlusteta selge, et Roosihärm karjus maanteel kurja kiusu ja autosõitudel polnud mitte mingisugust olulist tähendust. See kindel teadmine oleks õigupoolest pidanud Augustile kergendust tooma, aga kujunes hoopis vastupidi . . . August ise arvas, et üleeile õhtul jäi paljugi ütlemata . . . kuid seegi, mis öeldi, mõjus nii, et küüneotsani korralik, hoolitsev Teele jättis lehma lauta ammuma, sea söötmata ja põgenes kodunt. Arvatavasti suure nutu saatel korjas ta kohvrisse oma kehvad kleidid ja pesuhilbud, toimetas segaste meeltega . . . Inimesed on ju erinevad. Tema, August, oleks niisugusel korral toiminud teistmoodi, Viidiku Elfriede kolmat, Kadastiku Regina neljat moodi ja nõnda ikka edasi, kuni selle maamuna paar tuhat miljonit inimpead ja

-südant on läbi loendatud. Saab koletusuure arvu üksteisest erinevaid tundeid, kalke või järeleandlikke, vintskeid nagu kadakad kivisel ja tormisel kaldanõlval või hapraid nagu vaht, mis puudutamisel pudeneb koost. Ja milline on Mõigu Teele, üks neist paljudest, paljudest? Kuidas ta väsimatult pere eest hoolitseb, on ammugi ja üksikasjadeni teada. Aga missugune konstruktsioon on veel seal seespool, tihke ja tugev või hoopis purunemiskartlik? . . . Paljude aastate eest oli sinna hõlpsam pilku heita. Või vaatas siis August üldse suurema hoolega oma lapseohtu elukaaslast? Ta tundis siis suurt vastutust. Raske oli elu, tihti i lõppes Augusti julgus ja lootus otsa, kuid seda ei tohtinud näidata noorukesele Teelele, kes veel ei astunud kindlalt maapinnal, kes alles nagu hõljus. Ja naist julgustades kasvas Augusti enesegi jonnakas usk, et nii lootusetu kui see paistabki olevat, suudavad nad ükskord luua enestele kindla kodu omaenda maalapil . . .

Maanteele paistsid sirgetes kraavides kasvava paju ja lepavõsa vahelt lehmade punetavad ning valgelaigulised küljed, usinalt mahakoolutatud kaelad. See oli Sõrgatsi brigaadi kari, keda eilse õnnetuse järel ei söandatud järsku lasta rammusatele kõrrepõldudele, vaid aeti siia Laanepera poole madalate heinamaade ädalat maitsma. Tupsi Priidut oligi Augustil plaanis üles otsida. Ta pöördus teelt nätskele, tihedate sõrajälgedega rohukamarale.

Jah, Priidu teadis küll, kus Peeter on. Ta oleks võinud juba eile Mõigule minna, kus niikuinii sagedasti käis, ja pajatada Peetrist lähemalt, kuid lihtsalt teate viimine poleks võimal-

danud taolist väärikat tunnet nagu nüüd Augusti ärevale küsimusele vastamine.

Peeter sõitis eile-hommikuse rongiga siit paar jaamavahet edasi. Läks vaatama, kuidas on lood sel sügisel avatud põlevkivitehnikumiga, ehk saab veel sisse astuda. Jajah, Peetrit huvitavad niisugused asjad, Tupsi poiss teab. Ja ta kiidab selle sammu igatepidi heaks, sest hea sõbrana on ta vististi küll ainuke inimene, kes teab, mis Peetrit tõsiselt huvitab, ja huvisid mööda peabki inimene kõigepealt oma elu seadma . . .

August seisis rabatult ja kössivajunult Tupsi poisi vastas, kelle tähtsust täis ilmes oli ka midagi süüdistavat.

«Kuda ta ninda sõitas . . .?» pomises Mõik enda ette. «Kopikatki ei old taskus . . .»

«Mina andasin raha,» teatas Tupsi poiss lühidalt.

Ja nagu oleks sellest kõigest veel vähe, lisas: «Ma ütlesin Peetrile, et kui su kodused tehnikumi minekuga nõusse ei hakka, siis ära sellepärast asja pooleli jäta. Mul seda jõudu natuke ikke on, päris hädasse sa ei jää . . .»

«Tohoh,» ühmas August, «õige mul asjamehed kahekeste!»

Kuid ta vaatas ka õieti tähelepanelikult seda kõrendit, kellest võiks arvata, et taadieaski jääb poisiks, lõpuni Tupsi poisiks. Kelle kehakatmise pärast on Augustil omal ajal tulnud kodus pead murda ja hulga rahva ees häbi tunda . . . Äpardused on Priidut jälitanud juba ristimisetalitusest peale, võib-olla varemgi. Alles eile tabas teda jälle üks vembuka saatuse tujudest ja poiss oli sirakil maas, verine puss peos ning minestus palgel. See

koletu ehmatus lapsepõlves, mis meelemõistusele jäljed jättis, mõjus vististi ka kehakasvule, nii et mullu põlati Priidu kroonuteenistusestki ära. Aga parajal hetkel lööb, näe, mehevaim kõigist puudujääkidest läbi! Võib ära tunda, et on pärit samast puust, millest oli Tupsi Kaarel, keda vallas ühed austasid, teised kartsid ja kolmandad vihkasid nii, et ei saanud muidu, kui pidid salaja elu kallale hiilima . . .

Peeter oli kodus.

Istus köögilaua otsas pingil, juuksesalk silmil, nägu väga tõsine ja liikumatu, kuid ühtlasi sisemisi liikumisi halvasti varjav. Nagu õuevärav tormise ilmaga — on küll kõvasti haagis, aga harvad pulgad ei pea kinni tuhisevat tuult. Või August teadiski, mis mõtted pojas võivad praegu ristelda, ja arvas seda ka esimesel pilgul poisi ilmest välja lugevat?

«Isa, tead . . .» ütles Peeter ilmselt pikema jutu sissejuhatuseks.

Kuid August katkestas:

«Tean . . . Tupsi Priidu rääkis . . .»

Läks tagatuppa uusi riideid maha võtma. Küsis sealt tüki aja pärast:

«Kuda sul siis läks? . . . Kas saad veel sel sügisel kooli sisse . . .?»

Suure kergendustundega seletas Peeter sõnaohtralt, et sisseastumiseksamid on küll möödas, aga kool alles asutati, õpilasi vähe, võetakse veel vastu küll. Peab ruttu endisest koolist paberid välja tooma . . .

August tuli kööki, hakkas kapist toidupoolist otsima. Käskis Peetril kaevust piima tuua, mida

poiss ka kohe justnagu lennates tegi. Laua teine teises otsas einet võttes kestis tükk aega vaikus. Siis ütles isa:

«Nüüd mene kohe Laaneperasse . . . ema muretseb ennast hallist . . .»

Peeter vajus norgu ja nukraks.

«Ema vist ei mõista . . .,» arvas ta tasase häälega.

August tundis, et seda küsimust peab lähemalt selgitama . . . ja võib-olla mitte ainult pojale . . . Ta valas pikkamisi kannust piima, kogus mõtteid võid leivale määrides ja rääkis siis:

«Ei mõista . . . Aga mida sina mõistad? Mida üldse inimesed nii kangest mõistavad? Tagantjärele tehakse tark nägu pähe ja ongi kõik . . . Ema tahtas sinust haritud linnamehe teha, sinust ei saand asja ja nüüd olete üheskoos Tupsi poisiga vägevad maailmamõistajad ja meie emaga need viimased mühakad . . . Emale on see tõepoolest suurem lops kui minule . . . Aga kas ainult sina oled siin peres seda väärt, et sinust peab igatpidi aru saama? Kas sa ema mõistad? . . . Kitsaid ja mudaseid teid oleme meie emaga käind ja ei käidud mitte heal meelel. Minu suur saabas ehk ei märgand kõiki mudaaukusi, aga ema jalg oli õrnem. Siledamad ja puhtamad teed olid mõne teise päralt ja sinna käis igatsus . . . Siis aga löödi need lahedalt astujad kõrvale ja madalatest majadest tulid päevavalgele teldrid, viidikud, mõigud, tupsid. Mis sa arvad, kas ei või esiotsa ajada hirmu peale, et nüüd ei osata ega jaksata enam siin üleüldse jalgealust tasasest ja puhtast teha ja peab põgenema linnatänavale? . . .»

Peeter küünitas oma sasipea tükk maad isa

poole ja päris heledavõitu häälega ning pärani silmadega:

«Aga, taat, kas ei ole siis kohe päriselt näha, et nüüd osatakse ja jaksatakse ja tehakse siingi palju? Mäletad, kui me ükskord kevadel käisime Laaneperast puid toomas ja regi läbi lumelörtsi mudasse vajus? Sa peksid Näsut, nii et ma hakkasin nutma, ja lõpuks ladusid koorma maha, mäletad? Aga nüüd on seal suur lai tee ja asfalt peal. Ja kolhoosi komsorg, tead, Teldri-Harri, ütles ükspäev, et Laanepera kaevandusest saab kolhoos kohe elektrit, kui postid jõutakse püsti panna, lubas hoogtööpäevaku korraldada. Kust muidu oleks nii ruttu saand?»

Vististi tundis August selles kärmes jutus ka midagi enda kohta käivat, sest hea pahvakas pahameelt tõusis kuskilt esile. Õige ninatark, mõtles ta, tema muudkui näeb ja mõistab ja teab! . . . Teab, missugused koolid on olemas, ja kui ühes ei meeldi, läheb teise, sealt võib-olla kolmandasse ja neljandasse. Oleks August Mõigul olnud ka niipalju võimalusi, et mängimisekski jätkub, küll siis oleks teistmoodi seda maailma vaadatud ning nähtud. Aga temal oli see üksainus, mis sisaldas kõik — äraelamise võimalused, igatsuste vaevad ja unistuste helged tunnid . . .

Ta süütas paberossi, vedas pika mahvi ja vaatas üksisilmi järele väänlevale suitsupilvele, mis tõusis aegamisi kõrgemale ja hõrenes sinihalliks vineks. Pöördus siis järsku Peetri poole:

«Ma lähen nüüd tööle, aga sa, poeg, mene kohe Laaneperasse! Ema on praigast üksi ja kurb ja . . .»

Lause viimase osa «. . . ja mine tea, mis mõt-

lematusi võib teha» jättis ütlemata, peitis selle osavalt köhahoogu. Meelega esilekutsutud köha läks aga iseenesest üle tõeliseks läkastamiseks. Ta vehkis käega suitsu näo eest, küünitas üle lauanurga akent avama.

•

Teele tuli, et saata poeg kooliteele. Ta talitas loomad, koristas toad, ainult Augusti riideid ja pesu ei puutunud, ehkki need üsna nähtavalt igatsesid korraldavat naisekätt. Tulemusteta jäid ka mehe katsed juttu alustada. Siis läks Teele jälle ära.

August kehitas õlgu, muud ei mõistnud ta teha, ei pahandada ega kurvastadagi mitte. Tema, August, oli enda arvates nüüd selge otsa kätte leidnud, miks nende ellu niisugune välk sisse lõi. Nad ei näinud ammu enam laia maailma avarust, ei tahtnudki vaadata, sigitasid ise pilvi oma pilgu ette ja tõmbusid koduseinte varju. Siin tusatseti, süüdistati teineteist. Nüüd on raksatus käinud, õhk on puhastatud, nüüd võiks jätkuda kõik jälle ilusasti. Umbes nõnda alustas August mitmel korral, kuid Teelet ei paistnud see puha huvitavat. Ainult kõvasti suletud suu, kinnine ja kalk pilk oli märgiks, et ta Augusti olemasolu märkab. Sest Peetriga oli ta vaba ja jutukas ning samasugune, ikka endine Teele kuuldus ta olema ka laudas loomi hellitades või hurjutades.

August oli valmis jälle Keskküla Robit kahtlustama, kuid selle mehe kohta hakkasid liikuma kummalised kuuldused. Robi käinud kosjas Viidiku vanemal tütrel, selsamal, kes Valuvere raa-

matukogu juhatab ja ajalehele sõnumeid saadab. Ta teinud seda üpris vanamoeliselt, kõige vähem Robi-sugusele mehele kohaselt: läinud kõigepealt vanemate jutule. Elfriede pistnud käratsema. Et Robil seelikuküti kuulsus on, seda polevat Viidiku pereema just süüks lugenud. Kui mehel sarved maha joostud, on elust ka midagi õpitud ja teda võib hinnata enamaks kui mõnd vagurat tossikest, kellest ei tea, mis tujud ja tahtmised temas varjul on ning ühel heal päeval ehk valla prahvatavad. Aga hoopis olulisem puudujääk kõneleb Keskküla Robi kahjuks: liiga vähese vaevaga katsub ta siin ilmas läbi ajada. Viidiku peres on lapsi kasvatatud teistsuguses vaimus. Niisuguse mehe kõrval läheks tütar raisku või, paremal juhul, nagu Elfriede arvanud, saaks kurja vaeva näha, tühja vaeva, millest ühiskonnale mitte mingisugust kasu ei oleks. Kuid lõppude-lõpuks — tüdruk otsustagu ise. See aga oli liiga kohkunud, et sinna või tänna otsustada. Ta oli Robiga vaid koos segakooris laulnud ja siiamaani vaevalt mõne sõna vahetanud! Nõnda edenes sellel Valuvere tuntud elumehel naisevõtmine ehk märksa visamalt kui mõnel armuasjades hoopis kogenematul mehel.

August Mõik tuli järsku arusaamisele, et mitte ilmast-maast keeruliselt arutlema ei oleks ta pidanud oma naisega, vaid lihtsalt andeks paluma need näotud süüdistused. Ehitusbrigadiri rohked askeldused ja mured ei andnud mahti Laaneperasse minna. Ta tõi poest pataka paberimaterjali ja alustas rasket, kauakestvat kirjatööd. Õhtuti oli ta liialt väsinud, et niisugust vastutusrikast tegevust ette võtta. Hommikuti aga tõusis paar tundi varem kui majapidamine ja tööleminek nõudsid

ning alustas uut päeva vaevalise mõttetööga. Alguse sai ta paberile juba esimesel korral: «Palun antest minu sõnad» . . . Kuid siit edasi ei läinud ega läinud. Kui ta jääb ainult andekspalumise juurde, on ikkagi pool asja. Paljas palumine ei tekita usaldust, Teele võib kahtlema jääda, et kui mehel teinekord jällegi kilk peas, kordub vana lugu. Peab ikkagi selle sündmuse juured siiasamasse paberile tooma, muud ei aita! Kui paber otsa lõpeb, tuleb jälle poodi minna, et aga õiglus ei kannataks. Aga kui õiglane olla, siis pole ju August üksi süüdi. Kaua on koos elatud ja midagi sinnapoolegi pole enne ette tulnud. Mõteteski mitte, seda teab August ometi kindlamini kui keegi teine. Kui nõnda juhtus nagu juhtus, pidi ikkagi Teele mõnevõrra takka lükkama. Ja kui sedaviisi kirja panna, mis siis välja loetakse? Et näe, palub sõnadega andeks küll, aga südames süüdistab ikka . . .

Nõnda algasid «Ühinenud Jõu» kolhoosi vastse ehitusbrigadiri päevad sel sügisel. Hallidel sadudel oli küllalt saanud, leheriismed puudel ja põõsastel kirendasid viimases toreduses, nagu ruttaks end ehtima vananev naine. Ligunenud, närbuv maa näitas mahedat nägu selge ja jaheda taeva all ning inimestel oli kiire, eriti ehitusmeestel. Rohkem kui Tupsi poiss pidi nüüd Mõik karja pärast muretsema, et laudad oleksid valmis pikka talve vastu võtma. Põllutöölised lõpetasid saagi kogumise, varjualuseid nõudsid terad ja põhud, aed- ja juurviljad. Peale selle tuli Väravas veel mõttele, mida Kütt takka kinnitas: valuverelased on ammust ajast tuntud laulu- ja mängurahvas, koolimaja jääb neile kitsaks. Varemeid Valuveres

jätkub, kas või seesama endine magasiait jaama juures — seinamüürid on tublid, sügisel katus peale ja talvel laed, vaheseinad, põrandad.

Noh, kui inimestel on nii kange triangli-taht-mine, et muidu ei saa, arvas August, siis peaksid nad ise appi tulema. Ehitusmeestest jääb seda-puhku tähtsamatki tegemata. Vähemalt varemete koristamiseks poleks vaja oskajaid mehi koormata.

Pühapäeval olid kommunistlikud noored Valu-vere sirguva põlvkonna magasiaida juurde kokku toonud. August andis juhatusi, kuhu kõlblikud müürikivid hunnikusse laduda, kui need lubjast on puhastatud, kuhu praht kanda. Ise mõtles ta, et nii palju põngerjaid on aitajateks inimesteks kasvanud, nagu nii palju muudki siinmail on August Mõigu märkamata edenenud . . . Aga järg-misel korral sai ta endamisi pomiseda: «Näh, selts-kond ka kohal . . .» Tööriietes ja tegutsemishimu-liselt tuli Kadastiku Regina ja nähtavasti vähemalt pool laulukoori, platsis oli Kärneri Villem. Augus-til oli järsku enesest väga väärikas ja tähtis tunne, kui ta inimestele töö kätte juhatas. Tegi seda vist küll häälekamalt ja üksikasjalisemalt, kui oleks vaja olnud. Kärneri Villemit nähes torkas Mõigule meelde muliusügisene lugu vanamehe raamatu-tega. Ei mõistnud siis August ega Kütt, miks mõne raamatukapsa kaotust nii raskelt võeti. Karedad olid endiste sulasmeeste sõrmed puutuma kultuuri hellatundelist taime. Aga näe, sedasortigi asjus on lõppude-lõpuks August Mõigul öelda edasiviiv sõna! Hea küll, et ta vaid näitab, kuhu kanda ja kust kaevata, aga nõnda see ilu algab, raskelt ja maalähedaselt nagu kõik tarvilik ja väärtuslik siin ilmas.

Keset head sõnahoogu jäi Augustil äkki hing kinni. Teele, tööriides nagu teisedki, seisis ta kõrval ja torises tasakesi:

«Kamandad siin . . . ja ise tolkned . . .»

Augusti vatikuue käisesuust ripnes tõepoolest kulunud ja kärisenud voodririba näotult välja. Teele tõmbas selle ära, toppis päevasärgi üpris võidunud varrukaotsad sügavamale kuue varju. Enne ühe, siis teise.

Теннов Э.

СВОЯ КОНЯГА АУГУСТА МЫЙГУ

Сельская повесть

На эстонском языке

Эстонское Государственное Издательство
Таллин, Пярнуское шоссе, 10

*

Toimetaja H. Välk

Tehniline toimetaja Ü. Laul

Korrektorid E. Bitter ja Ü. Rattur

Ladumisele antud 21.VI 1961. Trükkimisele antud 21. VIII 1961. Paber 70×90, 1/32. Trükipoognaid 7. Formaadile 60×90 kohaldatud trükipoognaid 8,19. Arvutuspoognaid 8,61. Trükiarv 14 000. MB-05557. Tellimise nr. 6006. Hans Heidemanni nimeline trükikoda, Tartu, Ülikooli 17/19. I

Hind 35 kop.

7—3

August Mõigu ammuseks igatsuseks oli oma maalapp, omaenda majapidamine. See unistus teostus aja keerulisel pöördepunktil, kui elu seadis inimeste ette uued nõuded, kui hakkasid kujunema uued suhted inimeste vahel, põllumehe ja toitva maa vahel. Raskelt, isegi tagasilangustega kulges endise maatamehe ja põhiliselt ausa nõukogude aktivisti August Mõigu tee eneseleidmisele uue elu peremehena.

A-24046

35 kop.